

**KÂSİM B. KUTLUBOĞA’NIN “MUHTASARU’L-KUDÛRÎ” ÜZERİNE
YAZDIĞI TASHÎH TA’LİK VE TERCİHLERİNİN METOT VE
MUHTEVA YÖNÜNDEN İNCELENMESİ**

(İbadetler Bölümü Örneği)

Adem AKMERCAN

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi İsmail YÜKSEK

Uşak

Eylül, 2019

**KÂSİM B. KUTLUBOĞA’NIN “MUHTASARU’L-KUDÛRÎ” ÜZERİNE
YAZDIĞI TASHÎH TA’LİK VE TERCİHLERİNİN METOT VE**

MUHTEVA YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

(İbadetler Bölümü Örneği)

Adem AKMERCAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Hukuku Bölümü

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi İsmail YÜKSEK

Uşak

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Eylül, 2019

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

KÂSİM B. KUTLUBOĞA’NIN “*MUHTASARU’L-KUDÛRÎ*” ÜZERİNE YAZDIĞI
TASHÎH TA’LİK VE TERCİHLERİNİN METOT VE

MUHTEVA YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

(İbadetler Bölümü Örneği)

Adem AKMERCAN

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2019

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi İsmail YÜKSEK

Çalışmamız Hanefî mezhebinin temel kaynaklarından olan Kudûrî’nin *el-Muhtasar*’ı üzerine Kâsım b. Kutluboğa’nın kaleme aldığı *et-Tashîh ve’t-Tercîh ‘ale’l-Muhtasari’l-Kudûrî*’nin metot ve muhteva yönünden incelenmesini hedeflemektedir. Kâsım b. Kutluboğa bu eserinde mezhep içerisindeki en muteber görüşleri bir araya getirmeyi amaçlar.

Tezimiz giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezimizi temellendirmeye, böyle bir çalışmayı gerektirebilecek sebepleri açıklamaya çalıştık. Konumuzun zihinde canlanabilmesi adına, giriş bölümünde Hanefî mezhebinin kısa tarihi, Ebû Hanîfe’nin ilim senedi, mezhebin teşekkülü, Hanefî mezhebinin imamları, tabakâtu’l-fukahâ ve tabakâtu’l-mesâil, mezhebin muhtasar metinleri, *el-Muhtasar*’ın mezhep içindeki önemi, *el-Muhtasar*’ın şerhleri ve eserin müellifi olan Ebu’l-Hüseyn

Ahmed el-Kudûrî'nin biyografisi hakkında kısa bilgiler verip, mezhep hakkında bilinmesi gereken temel malumatı özet halinde vermeye çalıştık.

Birinci bölümde Kâsım b. Kutluboğa'nın hayatı hakkında bilgiler vermeye gayret ettik. Yaşadığı dönemin siyasi, kültürel ve ilmi durumu, öğrenimi ve hocaları, talebeleri ve eserlerini ele aldık.

İkinci bölümde *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî*'yi metot yönünden incelemeye çalıştık. Eserin mahiyeti, önemi, müellifin eseri kaleme alırken izlediği yöntem, eserin bilinen isimleri ve telif edildiği tarih, kütüphane kayıtlarındaki el yazması nüshaları, eser ve müellif hakkına yapılan çalışmalar ve ibadetler bölümünde müellifin faydalandığı kaynakları tespit etmeye ve açıklamaya çalıştık.

Üçüncü bölümde muhteva yönünden eseri incelemeye aldık. *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî*'in mukaddimesini tercüme edip tehâret bölümü özelinde, Kâsım b. Kutluboğa'nın tercih ettiği görüşleri başta *el-Hidâye*, *Feth-u Bâbi'l-Înâye*, *Fethu'l-Kadîr* ve başka furû' fıkıh eserlerinden de istifade ederek açıklamaya gayret ettik.

Tezimizin, Hanefî âlim Kâsım b. Kutluboğa'nın hayatını ele alması ve mezhebin muteber metinlerinden *el-Muhtasar*'ın kısa bir şerhi olan ve kendisinden sonraki eserlere de kaynaklık eden *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî*'yi kısa da olsa tanıtması açısından önem taşıdığını söyleyebiliriz.

Anahtar kelimeler: Hanefî mezhebi, Kâsım b. Kutluboğa, el-Muhtasar, *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî*.

ABSTRACT

AN EXAMINATION OF IBN KUTLUBOGA'S TASHÎHU'L-KUDÛRÎ IN TERMS OF ITS METHOD AND CONTENT (Sample of Worship Part)

Adem AKMERCAN

Department of Basic Islam Sciences

Usak University Social Sciences Institute, September 2019

Advisor: Dr. İsmail YÜKSEK

This thesis aims to analyse Kâsım b. Kutluboga's book called "*et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî*". *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî* is about Kuduri's *el-muhtasar*, which is one of the most fundamental source of Hanafi sect, in terms of its method and content. By means of this work Kâsım b. Kutluboga intends to mention most significant ideas of Hanafi sect.

The thesis consists of introduction part and three main parts. In introduction part, the necessity of this research is explained and the thesis is clarified in a detailed way. In order to envisage the topic a short history of Hanafi sect, Abu Hanifa's range of education, formation of the sect, leaders of Hanafi sect, grades of Islamic law scholars and levels of Islamic law books in terms of their importance, Hanafi sect's crucial texts, the importance of *el-muhtasar* for the sect, studies and books which explain the book in a very detailed way on *el-muhtasar* and a biography of the author of the book Abul Hussain Ahmed el Kuduri are presented in the thesis.

In the first part the information about Kâsım b. Kutluboga's life is presented. Kâsım b. Kutluboga's era's political, cultural and educational conditions his lecturers, students and books are examined.

In the second part, “*et-Tashîh ve’t-Tercîh ‘ale’l-Muhtasari’l-Kudûrî*” is studied in terms of its method. Importance of the book, the method that is followed by the author, other names of the book, publishing date of the book, cursive samples of the book, studies about the book and the author, resources which are used by the author for worship parts are examined and explained.

In the third part, the content of the book is inspected. The introduction part of Tashih is translated and the ideas of Kâsım b. Kutluboga especially about purity part are clarified. *El-Hidâye*, *Feth-u Bâbi’l-Înâye*, *Fethu’l-Kadîr* and other subtopic Islamic law books are used to express the ideas. By this way, significance of “*et-Tashîh ve’t-Tercîh ‘ale’l-Muhtasari’l-Kudûrî*”, systematics of the book and Kâsım b. Kutluboga’s scholarly attitudes are introduced.

It can be claimed that this thesis is important as it scrutinize Kâsım b. Kutluboga’s life and introduce “*et-Tashîh ve’t-Tercîh ‘ale’l-Muhtasari’l-Kudûrî*” which is a short interpretation of *el-muhtasar* and a source for the posterior books, studies.

Keywords: Hanafi sect, Kâsım b. Kutluboga, El Muhtasar, *et-Tashîh ve’t-Tercîh ‘ale’l-Muhtasari’l-Kudûrî*.

UŞAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

İslam Hukuku Ana Bilim / Ana Sanat Dalı Yüksek Lisans Programı 164015028 No'lu öğrencisi Adem Akmercan'ın "Kâsım b. Kutluboğa'nın "Muhtasaru'l-Kudûrî" Üzerine Yazdığı Tashîh Ta'lîk ve Tercihlerinin Metot ve Muhteva Yönünden İncelenmesi (İbadetler Bölümü Örneği)" adlı tezi 27/09/2019 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Yüksek Lisans Tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Jüri	Adı Soyadı	İmza
Danışman	: Dr. Öğr. Üyesi İsmail YÜKSEK	
Üye	: Prof. Dr. Sayın DALKIRAN	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TIRABZON	

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Hanefî mezhebi, Ehl-i sünnet fıkıh mezheplerinin ilki ve günümüzde Müslümanlar arasında müntesipleri en fazla bulunan mezheptir. Diğer fıkıh mezheplerinden farklı olarak bir şûrâ mezhebidir. Karara bağlanacak içtihadî konular İslam ilimlerinin neredeyse tamamına yakınında uzman olan ve âlimlerce Ebû Hanîfe'nin meclisinde tartışılır, belirli bir olgunluğa ulaşır ve böylece neticeye varılırdı.

Mezhebin kurucusu olan İmam Ebû Hanîfe, Resûlullah'ın (s.a.s) ilim ve takvada önde gelen ashabının talebeleri olan tabiîn âlimlerinin ve onların talebelerinin rahle-i tedrisinden geçmiş ve bu âlimlerin usulleri olan rey fıkıh usulünü geliştirmiş çok yönlü bir fakihtir. O, çok sayıda ilim talebesi yetiştirmiş ve diğer fıkıh mezheplerine de etki etmiş müstesna bir âlimdir. Onun yetiştirdiği talebelerden birçoğu içtihat seviyesine yükselmiş ve kendilerinden sonraki mezheplere de bir hayli katkıda bulunmuştur.

Ebû Hanîfe'nin mezhebinin günümüze ulaşmasındaki en büyük pay talebeleri İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî'ye aittir. İmam Muhammed Hanefî mezhebinin görüşlerini kayda almış ve ilmî emanetlerin sonraki nesillere ulaşmasına vesile olmuştur.

Daha sonra Hanefî furû' fıkıh alanında çeşitli muhtasar eserler yazılmış, bu eserlerde mezhebin ana konuları, ilim talebelerinin ezberlemelerine uygun olarak kısaca aktarılmıştır. Bu muhtasarlara farklı tarzlarda ve usullerde şerhler, hâşiyeler, ta'likler, ihtisarlar, nazım çalışmaları ve tahrîcîler yapılmıştır. Kâsım b. Kutluboğa'nın *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri*'si meşhur muhtasarlardan *el-Kitâb* olarak da bilinen *el-Muhtasar*'ın şerhidir.

Hanefî mezhebinin istişare ve münazara usulü ile oluşmasından dolayı mezhep içi farklı görüşler bir hayli fazladır. İşte bu noktada Kâsım b. Kutluboğa'nın *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri*'si mezhep içinde ihtilafî konulardaki en kuvvetli görüşleri açıklamak amacıyla yazılmış olup, en sağlam görüşleri öğrenmek isteyenlere yardımcı olmuştur. Hanefî fıkıh alanında araştırma yapanların farklı ve hacimli eserlerde uzun zahmetler sonucu ulaşabilecekleri bilgileri tek kaynaktan kolayca bulabilecekleri bir eser olması, *et-Tashîh ve't-Tercîh*

'*ale'l-Muhtasari'l-Kudûri*'yi diğerk şerlerden bir adım öne çıkartmaktadır. Özellikle müellifin uzun tartışmalardan sakınması, diğerk mezheplerin görüşlerini zikretmemesi ve kapalı ibareler kullanmaması kitaptan istifadeyi kolaylaştırmaktadır. Müellifinin yüksek ilmî konumu ve kendinden sonraki âlimlerin *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri*'ye atıfta bulunup ve referans göstermesi eserin saygınlığını ortaya koyar. Bu noktada çalışmamızın kadîm Hanefî fıkıh kültürünü ve *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri*'yi kısaca tanıtmayı bizim için önem arz etmektedir.

Tezimizin her safhasında değerli tecrübelerini, kıymetli zamanını ilgi ve alakalarını esirgemeyen, bizleri daima ilme teşvik edip yol gösteren ve destekleyen muhterem danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi İsmail YÜKSEK'e teşekkür ederim. Tezimizi dikkatle inceleyip tecrübeleriyle değer katan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Sayın DALKIRAN'a ve Dr. Öğretim Üyesi Abdullah TIRABZON'a şükranlarımı sunarım.

Adem AKMERCAN

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Adem Akmercan
Doğum Yeri ve Tarihi : 20.12.1988
Lisans Öğretimi : İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (18.07.2013)
Bildiği Yabancı Diller : Arapça

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim

e-posta adresi : adem_4406@hotmail.com

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS ÖZETİ.....	i
ABSTRACT.....	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
ÖZGEÇMİŞ.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMLAR.....	xv
GİRİŞ	1
1. Çalışmanın Amacı Önemi Metodolijisi.....	1
1.1. Çalışmanın Amacı	1
1.2. Çalışmanın Önemi	2
1.3. Çalışmanın Metodolojisi	2
2. Ebu Hanife'nin İlim Senedi	4
3. Ebû Hanîfe'nin Öğrencileri.....	7
4. Hanefî Mezhebinin Tedvini	8
5. Hanefî Mezhebinde Fakihlerin Tabakaları.....	10
5.1. Tabakâtu'l-Müctehidîn fi'ş-Şer' (Şeriatta/İslam Fıkında Müctehid Olanlar)	11
5.2. Tabakâtu'l-Müctehidîn fi'l-Mezheb (Mezhep içerisinde müctehid olanlar)	11
5.3. Tabakâtü'l-Müctehidîn fi'l-Mesâil (Hakkında Mezheb İmamından Rivayet olmayan meselede Müctehid olanlar tabakası)	11
5.4. Tabakât-ü Ashâbi't-Tahrîc mine'l-Mukallidîn	12
5.5. Tabakât-ü Ashâbi't-Tercîh mine'l-Mukallidîn	12
5.6. Tabakâtu'l-Mukallidîn el-Kâdirîn 'ale't-Temyîz (Ashâb-ı Temyiz).....	12
5.7. Tam Mukallidler (Mukallid-i Mahz)	12

6.	İbn Kemâl Paşazâde'nin Tasnîfine Yönelik Eleştiriler.....	13
6.1.	Şehâbuddin el-Mercânî (1306/1889) ve Zâhid el-Kevserî'nin (1879/1952) İbn Kemâl Paşazâde'nin (940/1534) Tabakalandırmasına Yönelik Eleştirileri .	13
6.2.	Abdulhay Leknevî'nin (1848-1886) İbn Kemâl'in Taksimine Yönelik Eleştirisi.....	16
6.3.	Muhammed Ebû Zehre'nin (1898-1974) İbn Kemâl Paşa'nın Taksimine Yönelik eleştirileri	17
7.	Hanefî Mezhebinde Kitaplar ve Mesâil'in Tabakaları.....	18
7.1.	Mesâl'in Birinci Tabakası.....	18
7.2.	Mesâil'in İkinci Tabakası	19
7.3.	Mesâil'in Üçüncü Tabakası	20
8.	Mezhebin Muteber Metinleri	22
9.	<i>Muhtasarü'l-Kudûrî</i> ve Önemi	23
10.	Ahmed b. Muhammed b. el-Kudûrî	27
10.1.	Eserleri	29
1.	BÖLÜM: KÂSİM B. KUTLUBOĞA'NIN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ.....	30
1.1.	KÂSİM B. KUTLUBOĞA'NIN HAYATI.....	30
1.1.1.	Yaşadığı Dönem.....	30
1.1.1.1.	Siyâsî Durum.....	30
1.1.1.2.	İçtimai Durum.....	32
1.1.1.3.	İlmî ve Kültürel Durum.....	33
1.1.1.3.1.	Memlükler Döneminde Yaşamış Âlimler.....	33

a.	Kıraat ilmi alanında şöhret bulan âlimler.....	33
b.	Tefsir ilmi alanında şöhret bulan âlimler.....	33
c.	Hadis alanında meşhur âlimler.....	34
d.	Fıkıh alanında meşhur âlimler.....	34
e.	Akâid ve Kelam alanında meşhur âlimler.....	35
f.	Dil ilimleri sahasında meşhur âlimler.....	35
g.	Tarih alanında meşhur âlimler.....	35
h.	Tasavvuf alanında meşhur âlimler.....	36
1.1.2.	Kâsım b. Kutluboğa'nın Hayatı	36
1.1.2.1.	İsmi ve Nesebi.....	36
1.1.2.2.	Milliyeti.....	37
1.1.2.3.	Doğumu.....	38
1.1.2.4.	Hastalığı ve Vefatı.....	38
1.1.2.5.	Öğrenimi ve İlmî Konumu.....	39
1.1.2.6.	Hocaları.....	43
a.	Fıkıh alanında İstifade ettiği hocaları:.....	46
b.	Usûl-u Fıkıh alanında faydalandığı Hocaları	46
c.	Kelâm ve Akâidde hocaları	47
d.	Hadis ve Hadis İlimleri alanında faydalandığı hocaları	47
e.	Ferâiz ve Matematikte faydalandığı hocaları	47
f.	Arapça İlimlerinden faydalandığı hocaları.....	47
g.	Sarf ilminde hocaları	47
h.	Me'ânî, Beyân hocaları	48
i.	Mantık alanındaki hocası	48
1.1.2.7.	Kâsım b. Kutluboğa'nın ilmî seyahatlerde bulunduğu yerler....	48

1.1.2.8.	Öğrencileri.....	48
1.2.	ESERLERİ	49
1.2.1.	Tefsir ve Kur'ân İlimlerimlerine dair eserleri.....	49
1.2.2.	Hadis İlimleri ve Şerhleri alanındaki eserleri.....	50
1.2.3.	Ricâl İlmi alanındaki eserleri	52
1.2.4.	Tahrîc alanında yazdığı Eserler.....	54
1.2.5.	Fıkıh alanında Telif ettiği eserler	55
1.2.6.	Usûl-u Fıkh sahasında yazdığı Eserleri.....	59
1.2.7.	Akâid ve Kelam alanındaki eserleri	60
1.2.8.	Siyer-i Nebî alanındaki eseri.....	60
1.2.9.	Târih alanında yazdığı eserleri	61
1.2.10.	Arapça ve Dil bilimleri alanında yazdığı eserler.....	61
1.2.11.	Mantık sahasında yazdığı eserleri	61
1.2.12.	Farklı alanlara dair eserleri.....	61
2.	BÖLÜM: ET-TASHÎH VE'T-TERCÎH 'ALE'L-MUHTASARÎ'L-KUDÛRÎ'NİN İBÂDÂT BÖLÜMÜNÜN METOT OLARAK İNCELENMESİ....	63
2.1.	ET-TASHÎH VE'T-TERCÎH 'ALE'L-MUHTASARÎ'L-KUDÛRÎ'NİN GENEL TANITIMI.....	63
2.1.1.	Eserin Mahiyeti	63
2.1.2.	<i>et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri'</i> nin Önemi.....	64
2.1.3.	Kitabın İsmi ve Telif Tarihi	69
2.1.3.1.	Kitabın İsmi.....	69
2.1.3.2.	Kitabın Yazılış Tarihi.....	70
2.1.4.	Eserin El Yazması Nüshaları	71
2.1.4.1.	Dımeşk Ulusal halk kütüphanesi (Esed Kütüphanesi) nüshası....	71
2.1.4.2.	Mısır nüshası.....	71
2.1.4.3.	Türkiye'de bulunan nüshalar.....	72

2.1.4.3.	Halep nüshası.....	72
2.1.4.4.	Chester Beatty Library.....	73
2.1.4.5.	Taif Kütüphânesindeki nüshası.....	73
2.1.4.6.	Daru'l-Kütübi'I-Mısriyye.....	73
2.1.5.	Eser ve Müellifi Hakkında Yapılan Çalışmalar	73
2.1.5.1.	Tezler.....	74
2.1.5.2.	Makaleler.....	74
2.1.5.3.	Tercümeleler.....	75
2.2.	İBADETLER BÖLÜMÜNÜN METOT OLARAK İNCELENMESİ.....	75
2.2.1.	Müellifin İbadetler Bölümde İzlediği Yöntem	75
2.2.2.	Müellifin faydalandığı kaynaklar.....	80
3.	BÖLÜM: ET-TASHÎH VE'T-TERCÎH 'ALE'L-MUHTASARÎ'L-KUDÛRÎ'NİN MUHTEVA OLARAK İNCELENMESİ	102
3.1.	<i>ET-TASHÎH VE'T-TERCÎH 'ALE'L-MUHTASARÎ'L-KUDÛRÎ'NİN MUKADDİMESİ</i>	102
3.1.1.	Musannif'in Mukaddimesi.....	103
3.2.	TEHÂRET KİTABI	109
3.2.1.	Abdest	110
3.2.1.1.	Abdestin Sünnetleri.....	110
3.2.1.2.	Abdesti Bozan Haller.....	112
3.2.2.	Gusül Bahsi	112
3.2.2.1.	Guslün Sünnetleri.....	112
3.2.2.2.	Gusül Almanın Sünnet olduğu Durumlar.....	113
3.2.3.	Sular ve Hükümleri	113
3.2.3.1.	Abdest ve Gusül Alınabilen ve Alınamayan Sular.....	113
3.2.3.2.	Akan Suya Necasetin Karışması.....	114
3.2.3.3.	Kullanılmış Sular.....	117

3.2.4.	Kuyular hakkındaki hükümler.....	118
3.2.5.	Su Artıkları Hakkındaki Hükümler.....	120
3.2.6.	Teyemmüm bahsi.....	121
3.2.7.	Mestler üzerine Mesh bahsi	121
3.2.8.	Hayız Bahsi	123
3.2.9.	İstihâze (özür) Hali Bahsi.....	126
3.2.10.	Nifas hali bahsi.....	127
3.2.11.	Necasetler Bahsi.....	128
SONUÇ		132
BİBLİOGRAFYA.....		134

KISALTMALAR

Aynı.	: Bir üstte dipnotu verilmiş eser
b.	: İbn (oğlu)
blm.	: Bölüm
bkz.	: Bakınız
bsk.	: Baskı
GAL	: Geschichte der Arabischen Litteratur
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
M.Ü	: Marmara ÜNİVERSİTESİ
Ön. ver.	: Önce verilmiş (araya başka kaynak gösteren dipnotların girdiği durumlarda)
r.a.	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi vesellem
sy.	: Sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü

GİRİŞ

1. Çalışmanın Amacı Önemi ve Metodolojisi

1.1. Çalışmanın Amacı

Asr-ı saadetten günümüze fıkıh, hayatın her alanında kendini göstermiş, değişen çağlarda ve yeni meselelerde insanların ihtiyaçlarına cevap verip kendini sürekli yenilemiştir.

Fıkıh mezheplerinin doğuşundan beri tarihi süreç içerisinde gelişen zengin mezhep kültür ve birikimi her asırda tedvin hareketlerine konu olmuştur. Bu süreçte fıkıhın çeşitli alanlarında farklı türlerde eserler kaleme alınmıştır. Özellikle mezheplerin fıkıhını özetleyen muhtasar metinler ve bu muhtasarlar üzerine yapılan çalışmalar ağırlıktadır. Muhtasarlar üzerine de mezhebin delillerinin ele alındığı, mezhebin görüşlerinin müdafaasının yapıldığı ve mezhep içindeki kuvvetli görüşlerin derlendiği şerhler, hâşiyeler, güncel meseleler hakkında yazılan vâki'ât ve fetva kitapları furû' fıkıh alanında yazılan eserlerin başında gelir.

Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı Hanefî mezhebinin en muteber metinlerinden kabul edilir. *el-Kitâb* olarak da bilinen *el-Muhtasar* üzerine, yazıldığı günden beri pek çok şerh çalışmaları yapılmıştır. Hicrî IX. asırda yaşamış, zamanının önde gelen fakihlerinden olan Kâsım b. Kutluboğa'nın telif ettiği *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî* de bu şerhlerden biridir. Mezhebin en sahih görüşlerini ele alması, uzun fikhî tartışmalardan kaçınması, *el-Muhtasar*'ın bütün metnini şerh etmeyip gerekli gördüğü yerlerde kısa tashihler yapması ve diğer mezheplerin görüşlerine hiç yer vermemesi, ayrıca eserin kendinden sonraki fıkıh kitaplarına kaynak olması bize göre eseri diğer şerhlerden ayırıp bir adım öne çıkarır. Eserin çeşitli kütüphanelerde el yazmalarının bulunması ve tamamının günümüze ulaşması da eserin fukahâ nezdinde kabul gördüğünü ortaya koyan önemli bir unsurdur.

Hanefî ulemâsının değer verdiği *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî*'yi incelemeye çalışmak ve mezhep literatüründeki konumunu belirlemek çalışmamızın temel amacını oluşturur. Ayrıca tezimiz vesilesiyle Hanefî mezhebinin ibadetler bölümüyle ilgili tercih edilen görüşlerini öğrenebilmek bizim için çok önemli bir kazanımdır.

1.2. Çalışmanın Önemi

Eserini incelemeye fırsat bulduğumuz müellifimiz, ilme ve âlime değer verilen, alanlarında otorite sayılan âlimlerin yaşadığı bir dönemde yetişmiştir. Kâsım b. Kutluboğa zamanının büyük âlimlerinden dini ve edebi ilimlerle birlikte, tarih ve matematik gibi ilimleri de tahsil ederek çeşitli alanlarda kendini yetiştirmiş özellikle fıkıh ve hadis alanında tanınmış saygın bir âlimdir. Elde ettiği ilmî birikiminin yanında kuvvetli hafızası, üstün zekâsı, muhâkeme kabiliyeti ve etkileyici hitabet yeteneğinin yanında insanlarla ünsiyeti, güzel ahlakı, zâhidâne yaşantısı ve takvası ile hocalarının ve çağdaşı âlimlerin takdirini kazandırıp, kendisini zamanının otoritelerinden biri yapmıştır.

Sağlam bir öğrenim ve çeşitli âlimlerden elde ettiği ilmî birikimini kaleme alan Kâsım b. Kutluboğa, İslâmî ilimlerin neredeyse bütün sahalarında, dil bilimleri ve tarih alanında, iki yüze yakın eser verip sonraki dönemlere de aktarmayı başarmıştır.

Ülkemizde Kâsım b. Kutluboğa ve eserleri hakkında yapılan çalışmaları incelediğimizde, onun hak ettiği ilgiyi gördüğünü söylemek oldukça zordur. Ulaşabildiğimiz akademik çalışmalarda daha çok müellifimizin hadisçi yönünü ele alınmıştır. Müellifin ilmî konumu, Hanefî mezhebine sunduğu katkılar ve yazdığı eserler düşünüldüğünde bu durumun bir eksiklik olduğu görülür.

Tezimiz Kâsım b. Kutluboğa'nın furû' fıkıh alanında yazdığı, *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri'* nin ibadetler bölümleri incelenerek metot ve muhteva yönünden eserin tahlil ve tanıtımına dair bir çalışmadır. Bu sebeple çalışmamız bu eksikliği gidermek adına atılan bir adım olması amacıyla hazırlanmıştır.

1.3. Çalışmanın Metodolojisi

et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri', Kâsım b. Kutluboğa'nın hanefî furû' fikhî alanında, mezhebin en sahîh ve râcih görüşlerini toplamak amacıyla kaleme aldığı, mezhep literatüründe en muteber muhtasar metinlerinden biri sayılan *el-Muhtasar* veya *el-Kitâb* adlı eserin şerhidir. Çalışmamız bu değerli eseri incelemeye yönelik olduğu için tezimizin temel kaynağı yine eserin bizzat kendisidir.

Hanefî fıkhdında önemli bir kaynak olan *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri'*in metot ve muhteva yönünden araştırılması konusunda bir örneklemin seçilmesi kaçınılmazdı. Çünkü eserin tamamının böyle bir incelemeye konu olması çalışmamızın sınırlarını aşmaktaydı. Bundan dolayı müellifin eserinde gösterdiği ilmî üslubunun doğru ve gerektiği şekilde anlaşılmasını sağlayabileceği düşünölen bazı bölümler değerlendirilmiş ve nihayetinde ibadetler bölümü, incelenmek için seçilmiştir.

Furû' fıkhd eserlerinin konularını göz önüne aldığımızda, ibadetler bölümünün daha çok dinî yönünün ağırlıkta olması, ibadetler konusuyla ilgili Hanefî mezhebinin imamları arasında ihtilafli meselelerin bulunması, furû' meseleleri arasında en fazla ibadetler bölümünde şer'î delillerin yer alması ve müellifin faydalandığı kaynakları tespit noktasında bizlere kolaylık sağlaması, bu bölümü tercih etmemizin zeminini hazırlayan sebepler olduğunu söyleyebiliriz.

Tezimizde klasik bir eseri incelediğimizden dolayı, müracaat ettiğimiz kaynakların büyük bir kısmını yine klasik eserler teşkil etmektedir. Bununla beraber çalışmanın önemli bir kısmında, özellikle fıkhd âlimlerinin biyografileri hakkında gereken yerlerde yakın zamanda ve çağımızda yazılan kaynaklar ve çalışmalardan da faydalanılmıştır.

Müellif ve eseri hakkında bilgi vermeden önce *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri'*nin yazılmasına alt yapı sağlayabilecek bazı konuları işlemenin faydalı olacağını düşünüyoruz. Bu bağlamda Hanefî mezhebinin tarihi kökeni, mezhebin imamı olan Ebû Hanîfe'nin ilim senedi, öğrencileri, mezhebin tedvini, Hanefî mezhebindeki fakihlerin tabakaları, bu tasnife yönelik eleştiriler, Hanefî mezhebindeki kitapların ve mesâilin tabakaları ve mezhebin muteber metinleri hakkında kısa bilgiler verilecektir. Çalışmamızın temeli olan Kudûri'nin *el-Muhtasar'ı* ve *el-Muhtasar'ın* mezhep içindeki konumu anlatılacak, şerhleri ve müellifi Ahmed b. Muhammed el-Kudûri'nin biyografisi kısaca verilecektir. Böylece çalışmamızın amacı hakkında bir ön bilgi verilip, zihinde yerleşmesine zemin hazırlanacaktır.

2. Ebû Hanîfe'nin İlim Senedi

Hanefî mezhebi İslam fıkıh ekollerinin en geniş alana yayılanı ve en çok müntesibi bulunan mezhebidir.¹ Müntesipleri günümüze ulaşan meşhur mezheplerden ilk İslam fıkıh mezhebidir.²

Irak bölgesinde doğan ve daha öncesinde “Ehl-i Rey” olarak bilinen Hanefî mezhebinin kökleri meşhur sahabîlere dayanır. Hanefî mezhebinin oluşmasında özellikle Abdullah b. Mes'ûd (32/652-53) ve Hz. Ali (40/661) başta olmak üzere Irak bölgesine yerleşen 1.500 civarı sahabe etkili olmuştur.³

Hz. Ömer'in (634-644) emriyle hicrî XVII yılında Güney Irak'ta kurulan Kufe'ye⁴ Abdullah b. Mes'ûd'u (32/652-53) kadılık ve beytûlmâlin idaresiyle görevlendirdi.⁵ Hz. Ömer (634-644) İbn Mes'ûd'u Kufe'ye gönderince Kufe ahalisine şöyle bir mektup yazmıştır: “Abdullah b. Mes'ûd'u size bir öğretmen ve danışman olarak gönderiyorum. Ona uyun ve sözlerini dinleyiniz. (Şunu bilin ki;) Abdullah'ı size göndermekle sizi kendime tercih ediyorum, onun ilminden faydalanın.”⁶ Hz. Ali (40/661) hilafet merkezini Kufe'ye taşıdığında⁷ İbn Mes'ûd'un ilmi faaliyetlerini görünce, Allah Ümmü Abd'a (İbn Mes'ûd) rahmet etsin bu şehri (Kufe'yi) ilimle doldurmuş,⁸ diyerek onu takdir etmiştir. İbn Mes'ûd'un dört bin civarı güvenilir talebe yetiştirdiği rivayet edilir.⁹ İbn Mes'ûd'un ilminin güvenilirliği konusunda Abdullah b. Ömer (73/692) Rasulullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder: “Kur'ân'ı şu dört kişiden öğreniniz: İbn Ümmü Abd (İbn Mes'ûd),

¹Muhammed İbrahim, *Hanefî ve Şafîlerde Mezhep Kavramı*, Çeviren: Faruk Beşer, (İstanbul: Nün yayıncılık, 2015), s.13.

Kitapta, Dünya Müslüman nüfusunun üçte ikisine tekabül ettiği yani iki yüz milyon olduğu belirtiliyor. Ayrıca kitabın dip notunda Ebu'l-'Ala el-Mevdudî'nin *Towards Understanding İslam* adlı eserinin tercümesine koyduğu notta Dr. Hurşid Ahmed bu rakamı 340 milyon olarak göstermektedir. (s.13, 1. Dipnot).

² Aynı. s. 13.

³ Ali Bardakoğlu, “Hanefî mezhebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 16, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997), s. 1.

⁴ Casim Avcı, “Kufe” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 26, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002), s. 339.

⁵ Aynı. s. 340.

⁶ Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî, *Tabakâtü'l-Kebîr*, Tahkik: Ali Muhammed Ömer, Cilt: 3, (Kahire: Mektebe el-Hâncî, 2001-1421), s.145; Aynı. Cilt:8, s.136. (Yemin ifadesi olan sözü Cilt: 3, s.145).

⁷ Avcı, Ön. ver., s. 340.

⁸ Muhammed Zahid el-Kevserî, *Fıkhu Ehli'l-'Irâki ve Hadisuhum*, Tahkik: Abdulfettah b. Muhammed Ebû Ğudde, Kahire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, 2002a), s.42.

⁹ Ebû Bekr Şemsuleimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, Cilt: 16, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife (Dâru's-Sa'âde), aslı h. 1331, fotokopi olarak tıpkıbasım 1409-1989), s. 68; Kevserî, 2002a. Ön. ver., s.41.

Mu'âz b. Cebel, Übey b. Ka'b ve Sâlim."¹⁰ Bir başka rivayette: "Kur'an'ı nazil olduğu günün heyecanıyla okumak isteyen okumak isteyen kimse, İbn Ümmü Abd'in kıraatiyle okusun"¹¹ buyurarak İbn Mes'ûd'un ilmini takdir etmiştir. Son olarak Abdullah b. Mes'ûd'un şu sözleri onun ilim sahasındaki yüksek değerini anlatmaya yeter: "yemin ederim ki Allah'ın kitabında, nerede nazil olduğunu bilmediğim bir ayet yoktur. Bununla birlikte Allah'ın kitabını benden daha iyi bilen, ulaşılabilir birinin var olduğunu bilsem hemen ayağına gider, ondan istifade ederdim."¹²

Abdullah bin Mes'ûd Hz. Osman (644-656) döneminde Medine'ye döndü, altmış yaşını geçtiği halde¹³ h. 32/652-53 yılında Medine'de vefat etti ve Baki' kabristanına defnedildi.¹⁴

Abdullah b. Mes'ûd'dan sonra Kufe'de en öne çıkan fakih Alkame b. Kays en-Nehaî'dir (62/682). İbn Mes'ûd'un onun hakkında: "bildiğim hiçbir şey yoktur ki Alkame de onu bilmesin," dediği kaydedilir.¹⁵ Alkame b. Kays en-Nehaî'den sonra, onun talebelerinden yine tabiin âlimlerinden olan Ebu İmran İbrahim b. Yezid b. Esved en-Nehaî' el-Kûfi (96/714) gelir. Âmir b. Şerâhîl eş'Şa'bî (104/722) İbrahim b. Yezid en-Nehaî hakkında, "O kendinden daha âlim ya da daha fakih birini bırakmamıştır. (Ardından onun gibisi gelmedi)" der.¹⁶ İbrahim en-Nehaî'den sonra talebeleri arasından öne çıkan Ebû İsmail Hammâd b. Ebi Süleyman Müslim b. Yezid el-İsfehânî el-Kûfi'dir (120/738). Hammâd, İbrahim en-Nehaî'nin öğrencileri arasında en zeki ve fakihi, kıyası en iyi kullananı, münazara ve görüş belirtme konusunda en kabiliyetli olanıydı.¹⁷ İbn İdris Ebû İshak eş-Şeybânî'den, o da Abdulmelik b. İyâs'dan rivayetle der ki: "İbrahim en-Nehaî'ye "senden sonra kime soralım?" Dememe karşılık "Hammad'a sorun," cevabını verir."¹⁸ Hammâd b. Ebû

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fi el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Fezâilu'l-Kur'ân, 8.

¹¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, Cilt: 6, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1413), s.26.

¹² Buhârî, "Fezâilu'l-Kur'ân", 8.

¹³ İbn Sa'd, Ön. ver., Cilt:8, s.136.

¹⁴ İsmail Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 1, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1988), s.114.

¹⁵ Kevserî, 2002a, Ön. ver., s.44.

¹⁶ İbn Sa'd, Ön. ver., Cilt:6, s.284; Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyer 'Alâmu'n-Nubelâ*, Tahkik ve Tahric Şuayb Arnaûd başkanlığında ilmi bir heyet, (4. Cildi tahkik eden Me'mûn es-Sâğircî), Cilt: 4, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1402/1982), s.527.

¹⁷ Aynı. Cilt: 6, s.231, (6. Cildin tahkik ve tahririni Şuayb Arnaûd yapmıştır.)

¹⁸ Aynı. Cilt: 5, s.232.

Süleyman'dan da büyük müctehid Nu'man b. Sabit b. Zûtâ b. Mâh (150/767) 18 yıl boyunca ilim tahsil etmiştir.¹⁹

Âlimlerin genelinin kanaatine göre Ebû Hanîfe Tabiîndendir.²⁰ Ebû Hanîfe'nin küçük yaşlardayken Enes b. Malik'i (93/711-12) Kufe'ye geldiğinde gördüğü nakledilir.²¹ Ebû Hanîfe hakkında çağdaşı olan âlimlerin ve talebelerinin birçok sitayişli sözleri nakledir.²² Kanaatimizce bunlar arasından en dikkat çeken İmam Şafî'nin (204/820): "İnsanlar fıkhıta Ebû Hanîfe'nin çocuklarıdır,"²³ sözüdür. Ebû Hanîfe nakleder ki: "mü'minlerin emiri Ebû Ca'fer'in yanına vardım, bana: 'ey Ebû Hanîfe ilmi kimden aldın?' diye sordu. Ben de: 'Hammâd'dan, o da İbrahim'den, o da Ömer b. Hattâb, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Abbas'tan deyince Ebû Ca'fer 'güzel, güzel!' diye takdirlerini bildirdi."²⁴ Abdullah b. Dâvûd el-Huraybî, Ehl-i İslâm'ın bütün namazlarında Ebû Hanîfe'ye dua etmeleri gerekir, der. Abdullah b. Dâvûd daha sonra Ebû Hanîfe'nin Sünnetleri ve fikhî nasıl muhafaza ettiğini anlatır.²⁵

İmam Zehebî (748/1348) şöyle der: "Kufe ehlinin en fakihî Ali ve İbn Mes'ûd'dur. Onların da en fakih talebesi Alkame'dir. Alkame'nin en fakih talebesi İbrahim (Nehâî)'dir. İbrahim'in en fakih talebesi Hammâd'dır. Hammâd'ın da en fakih talebesi Ebû Hanîfe'dir. Ebû Hanîfe'nin en fakih talebesi Ebû Yusuf'tur. Ebû Yusuf'un talebeleri de ufuklara yayılmıştır, onların da en fakih olanı Muhammed'dir. Muhammed'in de en fakih talebesi Ebû Abdillâh eş-Şâfî'dir. Allah Teâlâ hepsine rahmet eylesin."²⁶

Şu meşhur vecize de İmam Ebû Hanîfe'nin ilim senedini çok latif ifade eder: "Fikhî Abdullah b. Mes'ûd ekti, Alkame suladı, İbrahim hasat etti, Hammâd

¹⁹ Aynı. Cilt: 6, s.398.

²⁰ Aynı. Cilt: 6, s.391.

²¹ Aynı. Cilt: 6, s.391.

²² Aynı. Cilt: 6, s.393-403.

²³ Aynı. Cilt: 6, s.403; Kınalızâde Alâuddîn Ali b. Emrullah el-Hamîdî, *Tabakâtu'l-Hanefiyye*, Tahkik: Mahî Hilâl es-Serhân, Cilt: 1, (Birinci basım. Bağdat: Dîvânü'l-Vakfu's-Sunnî, 1426/2005), s.166. (Ayrıca İmam Şafî'nin bu sözü, Ebû Hanîfe'nin hayatını anlatan hemen her kitapta aktarılır.)

²⁴ Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî Ebû Bekr İbn Neccâr, *Târîhu Medîneti's-Selâm (Târîh-u Bağdâd)*, Tahkik: Beşşar Avvad Ma'ruf, Cilt: 15, (Birinci basım. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2001), s.458.

²⁵ Aynı. Cilt: 15, s.472.

²⁶ Zehebî, Ön. ver., Cilt: 5, s.236.

harmanladı, Ebû Hanîfe öğüttü, Ebû Yusuf hamur yaptı, Muhammed ekmek yaptı. Diğer insanlar da onun ekmeğinden yiyorlar.”²⁷

3. Ebû Hanîfe'nin Öğrencileri

Ebû Hanîfe yaşadığı asırdan günümüze etki eden birçok tanınmış âlime hocalık etmiştir. Onun meclisi tam anlamıyla bir “İctihâd Şûrası” ve “Fıkıh Akademisi” hüviyetindeydi.²⁸ Bu nedenle, başta fıkıh olmak üzere farklı alanlarda birçok âlim yetiştirmiştir.

Ebû Hanife'nin yetiştirdiği talebeler arasında en önde geleni, müctehid hukukçu ve ilk “Kâdılkudât” Ebû Yusuf Ya'kub b. İbrahim b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî'dir (182/798).²⁹ Ebû Hanîfe'nin önde gelen seçkin talebelerinden olan, eserleriyle Hanefî mezhebinin görüşlerini kayıt alan ve günümüze ulaşmasını sağlayan büyük müctehid Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî'dir (189/805).³⁰ Hanefî mezhebinin imamlarından müctehid Ebu'l-Hüseyn Züfer b. el-Hüzeyl b. Kays el-Anberî el-Basrî (158/775)³¹ imamın kıyetli talebesidir. Ebû Hanîfe'nin bir başka meşhur talebesi mezheb imamlarımızdan Ebû Ali el-Hasen b. Ziyâd el-Ensârî el-Kûfî el-Lü'lü'dir (204/819).³²

Ebû Hanîfe'nin yetiştirdiği tanınmış bazı âlimler şu zatlardır:

- Büyük muhaddis ve fakih Ebû Süfyân Veki' b. el-Cerrâh b. Melîh er-Ruâsî (197/812)³³
- Tebeu't-tâbiîn'in ileri gelenlerinden muhaddis, zâhid ve fakih Ebû Abdirrahman Abdullah b. Mübarek b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî (181/797),³⁴

²⁷ İbrahim, Ön. ver., s.24

²⁸ Bardakoğlu, Ön. ver., Cilt: 15, s.1

²⁹ Salim Öğüt, “Ebû Yûsuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 10, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994), s.260.

³⁰ Aydın Taş, “Şeybânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 39, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010), s.38.

³¹ Mürtezâ Bedir, “Züfer b. Hüzeyl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 44, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013), s.529.

³² Beşir Gözübenli, “Hasan b. Ziyad” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 16, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997), s.361.

³³ Mehmet Emin Özafşar, “Veki' b. Cerrâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 43, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013), s.8.

³⁴ Raşit Küçük, “Abdullah b. Mubarek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 1, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1988), s.122.

- İlk dönem sûfî ve zahidlerinden Ebû Süleymân Dâvûd b. Nusayr et-Tâî (165/781),³⁵
- Bağdat ve Kûfe kadısı ve hadis âlimlerinden Ebû Ömer Hafs b. Gıyâs b. Talk en-Nehaî el-Ezdî (194/810),³⁶
- Fakih ve muhaddis Ebû Saîd Yahyâ b. Zekerıyya b. Ebî Zâide Meymûn b. Feyrûz el-Hemdânî el-Vadiî el-Kûfî (182/798),³⁷
- Ebû Hanîfe'nin oğlu hadis ve fıkıh âlimi Hammâd b. Ebî Hanîfe (176),³⁸
- Ebû Hanîfe'nin fikhını ilk tedvin eden, bu sebeple “Câmî” lakabıyla anılan³⁹ hanefî fakih Ebû İsmâ Nûh b. Ebî Meryem Ca'vene el-Câmî' el-Mervezî (173/789),⁴⁰
- Yûsuf b. Hâlid es-Semtî, Âfiye b. Yezîd el-Evdî, Ali b. Muşhir, Kâsım b. Ma'n b. Abdîrrahman b. Abdillâh b. Mes'ûd, Vâsıt kadısı Esed b. Amr el-Becelî ve ve isimlerini burada sayamayacağımız pek çok seçkin şahsiyet Ebû Hanife'nin talebeleri arasındadır.⁴¹

4. Hanefî Mezhebinin Tedvini

Irak fikhının üstadı olan Hammâd b. Ebî Süleyman'ın (120/738) vefatından bir süre sonra Ebû Hanîfe'ye (150/767) hocasının yerine ders halkasının başına geçmesi teklif edilir. Ebû Hanîfe bunu ancak hocasının ders halkasından en az on kişinin bir yıl boyunca ilim meclisine devam etmesi şartıyla kabul edebileceğini bildirir.⁴² İmamın bu uygulaması hem ilmî geleneği muhafaza hem de yeni bir ilmî usul geliştirme amacı taşır.

Ebû Hanîfe o güne kadar uygulanmamış orjinal bir yöntem geliştirmiştir. Bu yöntemi başka mezheplerde görmek oldukça zordur. İmam Azam, meclisinde kendi görüşlerini dikte ettirmekten çok “Şûrâ” sistemi oluşturmuştur. Hanefî mezhebinin

³⁵ Mustafa Kara, “Dâvûd et-Tâî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994), s.48.

³⁶ Saffet Köse, “Hafs b. Gıyâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 15, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997), s.118.

³⁷ Ahmet Yaman, “Yahyâ b. Zekerıyyâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 43, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013), s.270.

³⁸ Zehebî, Ön. ver., Cilt: 6, s.403.

³⁹ Bardakoğlu, Ön. ver., Cilt: 16, s.3.

⁴⁰ Eyyüp Said Kaya, “Nûh b. Ebî Meryem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 33, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007), s.229.

⁴¹ Zehebî, Ön. ver., Cilt: 6, s.394.

⁴² Bardakoğlu, Ön. ver., Cilt: 16, s.2.

şûrâ sistemi konusunda Zahid Kevseri (1879-1952) şunu nakleder: “Ebû Nuaym (Fazl b. Dükeyn) İmam Züfer’in şöyle dediğini işittim der: ‘biz Ebû Hanîfe’ye muhalefet ederdik, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasen de bizimle olurdu, biz onun (İmamın) görüşlerini yazardık. Züfer der ki; bir gün Ebû Hanîfe Ebû Yusuf’a: ‘Ey Yakub! dur bakalım. Benden her duyduğun şeyi yazma! Çünkü ben bugün bir görüşü alırım, yarın bu görüşü bırakıp başka bir görüşü alırım, sonraki gün o görüşü terk ederim.’”⁴³ Kevserî bu olayı naklettikten sonra şöyle der: “Bak! Ebû Hanîfe meseleleri tedvin ederken, talebeleri acele edince, gerektiği gibi kapsamlı bir araştırma yapmadan önce yazıya geçirmelerine nasıl engel oluyor! Şimdi bu haberi anladıktan sonra Muvaffak el-Mekkî’nin (568/1172) dediği şeyin saygınlığını anlarsın: ‘Ebû Hanîfe mezhebini aralarında Şûrâ sistemiyle vaz’ etmiştir. O -Allah için, Resulu için, müminler için nasihatte gösterdiği aşırı titizliğinden dolayı⁴⁴- talebelerinin görüşünü almadan tek başına ichtihad etmezdi. Ebû Hanîfe konuları teker teker ortaya atar talebelerinin görüşlerini dinler, kendi görüşünü aktarır, meclisdekilerle bir ay veya daha uzun bir süre meseleyi derinlemesine tartışır ta ki meclisteki görüşlerden birinde karar kılsınlar. Daha sonra Ebû Yusuf bu ichtihadları mezhebin usulü olarak kayda geçer. Hatta mezhebin bütün esaslarını buna göre kayıt altına almıştır. İşte bu sistem tek başına bir mezhep oluşturup kendi re’yine dönmekten daha güzel ve doğru, hakikate daha yakın ve kalpleri teskin eden daha temiz bir usuldür.”⁴⁵

Kevserî konuya şöyle devam eder: “Ebû Hanîfe talebelerini fıkhıta geliştirmek için şu yöntemi uyguluyordu, bir konuyu talebeleriyle tartışırken kendisi bir ihtimalden bahseder ve o ihtimali var gücüyle müdafaa ederdi. Daha sonra talebelerine bunun aksine bir görüşlerinin olup olmadığını sorardı. Talebelerinin, savunduğu görüşe uyduklarını görünce önceki görüşünü kendisi eleştirirdi. Öyle ki dinleyenler ikinci görüşün daha isabetli olduğuna kanaat getirirlerdi. Yine onlara bundan başka bir görüşlerinin olup olmadığını sorar, başka görüşlerinin olmadığını

⁴³ Kevseri, 2002a, Ön. ver., s.56; Muhammed Zahid Kevserî, *Husnu’t-Tekâdî fî Sîreti’l-İmam Ebî Yûsuf el-Kâdî Radyallahu Teâlâ anhu ve Serhatun min Tabakâti’l-Fukahâ*, (Kahire, el-Mektebetu’l-Ezheriyye li’t-Turâs, 2002b), s.12.

⁴⁴ عن تميم الداري: الدين النصيحة قلنا لمن؟ قال: لله و لكتابه و لرسوله و لأئمة المسلمين و عامتهم.

Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, Tahkik: Nazar b. Muhammed el-Fâriyâbî Ebû Kuteybe, Dâr Taybe, (Birinci basım, Riyad, 1427/2006), s.55.

⁴⁵ Kevserî, 2002b, Ön. ver., s.13.

görünce tekrar kendisi bir üçüncü görüş ortaya atar ve herkesi bu üçüncü görüşe ikna ederdi. Nihayet bu görüşlerden birine sağlam deliller getirerek hükmederdi.”⁴⁶

Hanefî mezhebinin diğer mezheplerden ayrılan sûrâ sistemi hakkında *DİA*’da şu açıklama yer alır:

“Kaynaklarda *fikhî meselelerin Ebû Hanîfe’nin oluşturduğu, her biri ictihad ehli sayılan ve Muhammed Hamidullah’ın “Fıkıh akademisi” ve “Kodifikasyon heyeti” olarak nitelediği kırk kişilik bir mecliste tartışıldığı, bu meclise halkın ve diğer talebelerin katılmasına izin verilmediği, tartışmalar belirli bir sonuca ve olgunluğa ulaşınca kaleme alındığı bu sebeple Hanefî fikhinin bu meclis tarafından ve özellikle de aralarında Züfer b. Hüzeyl, Ebû Yûsuf, Dâvud et-Tâî, Esed b. Amr el-Becelî, Yûsuf b. Hâlid es-Semtî, Ebû Mutî’ el-Belhî, Nuh b. Ebî Meryem, Muhammed b. Vehb, Âfiye b. Yezîd gibi fakihlerin bulunduğu on kişilik bir heyet tarafından tedvin, tasnif ve tertip edildiği kaydedilir.”⁴⁷*

Hârezmî (665) “*Câmiu’l-Mesânîd*” isimli eserinde Veki’ b. Cerrah (197/812) senediyle şu hâdiseyi nakleder: “bir adam: ‘Ebû Hanîfe hata etti’ der. Veki’ adama, ‘Ebû Hanîfe’nin yanında kıyas ve ictihad yönünden Ebû Yûsuf, Züfer ve Muhammed gibi uzman isimler, Yahyâ b. Zekeriyya b. Ebî Zâide, Hafs b. Gıyâs, Hibbân ve Mendel b. Ali gibi hadis hafızları ve bilginleri, Kâsım b. Ma’n (İbn Abdirrahman b. Abdillah b. Mes’ûd) gibi bir lûgat âlimi (dilbilimci) ve Arapça uzmanı, Dâvûd b. Nusayr et-Tâî ve Fuzayl b. İyâz gibi zahit ve verâ sahibi zatlar varken nasıl hata edebilir ki! Talebeleri ve dostları bu zatlar olan bir kimse hata etmez. Şayet yanlış yapacak olsa bile onu hakka iletirler!”⁴⁸

5. Hanefî Mezhebinde Fakihlerin Tabakaları

Hanefî mezhebinin tedvinini kısaca izah ettikten sonra şimdi de fıkıh âlimlerinin derecelerini sıralayalım.

⁴⁶ Aynı., s.12,13.

⁴⁷ Bardakoğlu, Ön. ver., Cilt: 16, s.2. (Maddedeki şekliyle iktibas edildi.)

⁴⁸ Ebi’l-Müeyyed Muhammed b. Mahmûd el-Havârizmî, *Câmiu’l-Mesânîd*, Cilt: 1, (Haydarabâd/Hindistan: Dâiratu’l-Meârif, , h.1332), s.33.

Hanefî mezhebi tabakat kitapları Şeyhu'l-İslam İbn Kemâl'den (940/1534)⁴⁹ bu yana fakihleri, müçtehiten mukallide doğru yedi farklı tabakada sıralar:

5.1. Tabakâtu'l-Müctehidîn fi'ş-Şer' (Şeriatta/İslam Fıkında Müctehid Olanlar)

Kitap, sünnet, icma ve kıyastan usul kaideleri çıkarıp fer'i hükümleri istinbât eden mezhep imamları ve onların yolunu takip eden âlimler sınıfıdır. Bu tabaka içtihad tabakalarının zirvesidir.

5.2. Tabakâtu'l-Müctehidîn fi'l-Mezheb (Mezhep içerisinde müctehid olanlar)

Birinci tabakanın talebeleri olan âlimler bu tabakadan sayılır. Ebû Hanîfe'nin taleberi olan Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed, İmam Şafî'nin talebeleri olan Müzenî ve Buveytî gibi. Diğer mezheplerde de bu ölçüye göre değerlendirilir.

Bu tabakanın durumu üstadlarının usullerine uygun bir şekilde delillerden amelî hükümler çıkarmaktır. Bu tabaka her ne kadar bazı fer'î hükümlerde üstadlarına muhalefet edebilseler bile usulde üstadlarının usul kaidelerini taklid ederler, (Usulde muhalefet edemezler). Bu tabaka içtihad tabakalarının ortasıdır.

5.3. Tabakâtü'l-Müctehidîn fi'l-Mesâil (Hakkında Mezhep İmamından Rivayet olmayan meselede Müctehid olanlar tabakası)

Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Hassâf (261/875), Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî (321/933), Ebu'l-Hasen el-Kerhî (340/952), Abdulaziz b. Ahmed Şemsuleimme el-Hulvânî (452/1060), Muhammed b. Ahmed Şemsuleimme es-Serahsî (483/1090), Ali b. Muhammed b. Huseyn Fâhru'l-İslâm el-Pezdevî (482/1089), Hasen b. Mansûr Fahrüddin Kâdihân (592/1196) ve benzerleri gibi hanefî âlimlerinin teşkil ettiği tabakadır.

Bu tabakada olan âlimler usulde ve furu'da mezhep imamlarına muhalefet edemezler. Ancak mezhep imamlarından rivayet olmayan meselelerde -yine mezhep imamlarının vaz' ettiği usullere göre- hüküm ortaya koyan âlimlerdir. Bu tabaka içtihad tabakasının en düşük tabakasıdır.

⁴⁹ Şeyhu'l-İslam İbn Kemâl'e (ö. 940/1534) ait Risalenin el yazma nüshalarından biri Süleymaniye Kütüphanesi, Dügümlü Baba bölümü no:351/16'da yer almaktadır.

5.4. Tabakât-ü Ashâbi't-Tahrîc mine'l-Mukallidîn

Ahmed b. Ali el-Cessâs (370/981) ve arkadaşları gibi. Bu tabakada olan âlimler asla içtihad yapamamaları da hanefî usul ve kaynaklarına yeterince vakıf olmaları dolayısıyla mezheb imanının metoduna bağlı kalarak yeni ortaya çıkan konularda çözüm getirebilen âlimlerdir. Hidâye'de geçen: “كذا في تخريج الكرخي و تخريج الرازي” sözü bu kabildendir.

5.5. Tabakât-ü Ashâbi't-Tercîh mine'l-Mukallidîn

Ahmed b. Muhammed Ebu'l-Hüseyin el-Kudûrî (428/1037), Hidâye sahibi Burhânuddîn Ali b. Ebî Bekr el-Merğînânî el-Hanefî (593/1197) ve bunların emsalleri gibi olan âlimler bu tabakaya dâhildir. Bu tabakadaki âlimlerin durumu: Müçtehidlerden gelen rivayetler ve görüşler arasında tercih yapabilmeleridir.

5.6. Tabakâtu'l-Mukallidîn el-Kâdirîn 'ale't-Temyîz (Ashâb-ı Temyiz)

Mezhepte mevcut görüşlerin kuvvetlilerini zayıflarından ayırt edebilen âlimlerdir. Muteahhirîn âlimlerden Kenz, Muhtâr, Vikâye ve Mecma' gibi muteber metinlerin sahibi olanlar bu tabakadandır. Bu âlimler kitaplarında merdûd görüşleri ve zayıf rivayetleri nakletmezler.

5.7. Tam Mukallidler (Mukallid-i Mahz)

Buraya kadar zikrolunanların, kuvvetliyle zayıfın, sağıyla solun arasında ayıramayıp, tıpkı gece odun toplayan gibi her bulduklarını bir araya getirenlerdir.⁵⁰

Bu tabakalandırma birçok hanefî âlim tarafından kabul görmeye birlikte⁵¹ bir hayli eleştiriye de konu olmuştur.

⁵⁰ Kınalızâde, Ön. ver., Cilt: 1, s.146-155.

⁵¹ Konuyu açıklarken eserinden yararlandığımız Kınalızâde (ö. 979/1572) bu tasnifi aynen kabul etmiştir. (Bakınız: Kınalızâde, *Tabakâtu'l-Hanefiyye*, Cilt:1, s.146-155.) et-Temîmi (ö. 1010/1601) *et-Tabakâtu's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye* isimli eserinde harfiyen nakledip: “Bu gerçekten güzel bir sınıflandırmadır.” diye övmüştür. Kevserî, 2002b, Ön. ver., s. 86; Son dönem büyük Hanefî âlimi İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) de bu taksimi *Reddu'l-Muhtâr*'ına aynen almıştır. (Bakınız: Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilaziz el-Hüseyinî ed-Dımaşkî, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, Tahkik: Abdulmecid Tam'a Halebî, Cilt: 1, (Dördüncü basım. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1436/2015a), s.181-185. Ayrıca İbn Âbidîn'in meşhur risalesi *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Musemmâti bi 'Uküdi Resmî'l-Müftî*, Tahkik: Hâmid Ali el-Alîmî, (Genişletilmiş birinci basım. Karaçi: Dâru'n-Nûr li't-Tahkîki ve't-Tasnîf, 1436/2015b), s.62-71.

6. İbn Kemâl Paşazâde'nin Tasnîfine Yönelik Eleştiriler

Yukarıda geçtiği gibi İbn Kemâl'in tasnifi Hanefî âlimlerce kabul görmüş ve eserlerinde aynen nakletmişlerdir. Bununla birlikte bazı âlimler bu sınıflandırmaya çeşitli gerekçelerle reddiyelerde bulunmuşlardır. Şimdi de kısaca fakihlerin İbn Kemâl'in tabakalandırmasına yönelik eleştirilerini aktaralım.

Tabakalandırmayı geniş bir şekilde eleştirenlerin başında Şehâbuddin b. Bahâuddin el-Mercânî el-Kazânî (1306/1889) gelmektedir. El-Mercânî "*Nâzûratü'l-Hakk fî Farziyyeti'l-İşâ' ve in lem yeğibi'ş-Şefak*"⁵² isimli eserinde İbn Kemal Paşa'nın bu tabakalandırmasına reddiye yazmıştır. Asrımızın Hanefî fakihî Muhammed Zahid el-Kevserî (11 Ağustos 1952) "*Husnu't-Tekâdî*" adlı eserinde İbn Kemal Paşa'nın bu sınıflandırmasını isabetli bulmadığını⁵³ ifade etmiş ve mezkûr eserinin sonuna el-Mercânî'nin risalesini de eklemiştir.⁵⁴ Mısırlı âlimlerden Kadı Şeyh Muhammed Bahî el-Mutî'i (1271/1854-1354/1935) de İbn Kemal'e reddiye olarak "*Risâle fî Beyâni'l-Kutubi'l-letî Yu'avvelu Aleyhâ ve Beyâni Tabakât-i 'Ulemâ-i'l-Mezhebi'l-Hanefiyyi ve'r-Reddi 'Alâ İbn Kemâl Paşa*"⁵⁵ isimli bir eser telif etmiştir.

6.1.Şehâbuddin el-Mercânî (1306/1889) ve Zâhid el-Kevserî'nin (1879/1952) İbn Kemâl Paşazâde'nin (940/1534) Tabakalandırmasına Yönelik Eleştirileri

Şehâbuddin el-Mercânî, *Nâzûratü'l-Hakk fî Farziyyeti'l-İşâ' ve in lem yeğibi'ş-Şefak* adlı eserinde İbn Kemal Paşa'nın tasnifini ve âlimleri tabakalara ayırmasını kabul etmemekle beraber meseleyi en başından ele alıp yeni bir taksim oluşturmaktadır. El-Mercânî müçtehitleri iki kısma ayırır: Mutlak Müçtehitler ve İmaminin Mezhebinde Müçtehitler.

6.1.1. Mutlak Müçtehidler

Bu âlimler tam bir fıkıh melekesine sahip ve Şer'î delillerden müstakil olarak hüküm çıkarma konusunda ehliyet sahibi olan müçtehitleri ifade etmektedir.

⁵² Eser ilk defa 1287 Cemâdi'l-Ülâ 18, 3 Mayıs 1870 yılında Kazan'da, Matba-'i Hızâne'de basılmıştır.

⁵³ Kevserî, 2002b, Ön. ver., s.24-25.

⁵⁴ Aynı., s. 83-96.

⁵⁵ Muhammed Buhayt el-Mutî', *Risâle fî Beyâni'l-Kutubi'l-letî Yu'avvelu Aleyhâ ve Beyâni Tabakât-i 'Ulemâ-i'l-Mezhebi'l-Hanefiyyi ve'r-Reddi 'Alâ İbn Kemâl Paşa*, Tahkik: Hasen Semâhî Suveydân, (Dimeşk: Dâru'l-Kâdirî li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1429/2008.)

İmam Ebû Haîfe (150/767), Ebû Yusuf (182/798), İmam Muhammed (189/805), İmam Malik (179/795), İmam Şâfiî (204/820), Ahmed b. Hanbel (241/855), Süfyân es-Sevrî (161/778) ve Evzâî (157/774) gibi âlimler bu tabakadandır.

6.1.2. İmamın Mezhebinde Müctehidler

Bu tabakayı oluşturan âlimler usulde değil de, furu' konularında istinbât edebilen zatlardır. Bu tabakadaki âlimler mutlak müctehit olmamakla beraber "Mutlak Mukallid" de değildirler. Bu kısımdaki müctehitler, usulde görüş sahibi, fıkhıta tam bir uzman; ilimde yüksek derece sahibi, ince düşünce ve kıvrak zekâlı, cerh ve ta'dile muktedir, sahih ve zayıfı ayırt etmede ehliyetli, mezhebinin ve muhalifinin görüşlerini bilen fakih kimselerdir.⁵⁶ El-Mercânî'ye göre, et-Temîmî ve Kınalızâde gibi âlimler de İbn Kemâl'in hatalı taksimine uymuşlar ve eserlerinde tekrarlamışlardır.⁵⁷

El-Mercânî İbn Kemal Paşa'nın taksiminde Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ve İmam Züfer'in haklarının tam teslim edilmediğini savunur. El-Mercânî, Şeyhu'l-İslam İbn Kemal'in "Usulde Ebû Hanîfe'ye bazı hükümlerde muhalefet etseler de usulde onu taklit ederler" cümlesinden İbn Kemal Paşa'nın "usûl"den neyi kastettiğini sorar. el-Mercânî'ye göre onların fıkhıtaki durumu İmam Malik (179/795) ve İmam Şâfiî'den (205/820) daha üstün değilse de daha düşük de değildir.⁵⁸ el-Mercânî üç imamın bir çok meselede imamlarına muhalefet ettiklerini örneklerle açıklar. Arada birçok müctehitten ve âlimlerden de alıntılar yapar. Bunlardan İmam Gazzâlî'nin (505/111) şu sözü câlib-i dikkattir: "Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed mezhebin üçte ikisinde Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmişlerdir."⁵⁹

el-Mercânî özellikle üç imamın durumunu şöyle açıklar: "...onlar, üstatlarına duydukları büyük hürmetten, imamın kadrini son derece yücelttiklerinden ve onun hakkına riayet etme konusunda hiçbir şekilde taksir etmediklerinden dolayı her zaman onun şanını yücelttiler. Ona yardımda, kavillerini hüccet saymada, insanlara

⁵⁶ Kevserî, 2002b, Ön. ver., s. 84.

⁵⁷ Aynı., s.86.

⁵⁸ Aynı., s.25, 86.

⁵⁹ Aynı., s.88.

aktarmada, insanları da onun kavillerine döndürmede ve meydana gelen hadiselerde bu kavillerle fetva vermede son derece hassas davranırlardı.”⁶⁰

el-Mercânî’yi bu görüşünde destekleyen Muhammed Zahit Kevserî de şöyle bir açıklamada bulunur: “el hakk içtihadın en üstün ve en düşük olmak üzere iki tarafı vardır. Bunların arasında da farklı farklı ve karşıt menziller vardır. Fakihin derecesi, onun mutlak ve müstakil müctehid sayılmasından ortaya çıkmaz. İmamına müntesip olan nice müctehidler vardır ki mutlak müctehid olmaya çalışanlardan daha üstündürler. Zaten gerçek manada müstakil olmak, kendilerine uyulan imamlar arasında bile bulunmaz. Çünkü Ebû Hanîfe yöneliminde Ali ve İbn Me’ûd’un öğrencileri olan Irak fakihlerinin yoluna, özellikle İbrahim en-Nehaî’ye tabi olmuştur. Malik b. Enes de İbn Ömer (73/692) ve Zeyd b. Sâbit’in (45/665) ve onların talebelerinin talebeleri olan Medine’nin yedi fakihine ve onların talebelerinden Rebî’atü’r-Ra’y’in (136/753) yolunda gitmiştir. İmam Şafî, İbn Abbâs’ın (68/687-88) Mekke’deki talebelerinin talebeleri, özellikle Müslim b. Hâlid’in (179/795) ve başkalarının yolunu takip etmiştir. İmam Şafî, Irak ve Hicaz fikhinin iki denizinden nasiplenerek İsbâ b. Ebân’a (221/836) uyuncaya kadar “Kadîm mezhebi”nde İmam Malik’e intisaba gayret ediyordu. “Mezhebi Cedîd”inde İmam Muhammed’in meseleleri etkili olmuştur.”⁶¹

el-Mercânî Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ve İmam Züfer’in ilmi konularının âlî olduklarını müdafaa ettikten sonra, Şeyhu’l-İslam İbn-i Kemal’in alimleri yedi tabakada sıralamasını eleştirir.

İbn-i Kemal Paşa’nın: “Hassâf, Tahâvî ve Kerhî Ebû Hanîfe’ye usul ve furu’da muhalefet edemezler.” sözü doğru değildir. Onların Ebû Hanîfe’ye muhalif olduğu meseleler sayılmayacak kadar çoktur. Onların gerek usul gerekse furu’ konularında farklı tercihleri bulunmaktadır. Onların kıyastan sem’iyâtta (Kur’an, Sünnet, İcma) istinbat ettikleri görüşleri, menkul ma’kul delilleri fıkıh kitaplarını, hilaf ve usul konularını araştıranlara gizli kalmayacak kadar açıktır.”⁶²

el-Mercânî İbn-i Kemal Paşa’nın Ebû Bekr er-Râzî el-Cassâs’ı (370/981) asla içtihat yapamayan mukallid alimler sınıfından saymasını örnekler vererek ağır bir

⁶⁰ Aynı, s.88.

⁶¹ Aynı., s.25-26.

⁶² Aynı., s.90.

dille eleştirerek⁶³ şöyle der: “Ebû Bekr er-Râzî’nin eserlerini ve ondan rivayet edilen kavilleri araştıran kimse onu, müçtehit imamların güneşi olarak, ondan sonra gelen alimlerin de Ebûbekir er-Râzî’nin iyâli sayar.” Ebû Bekr er-Râzî hakkında birçok övgü dolu nakillerde bulunur.

Şeyhulislam İbn Kemâl’in, Kudûrî ve Hidâye sahibini Ashâb-ı Tercîh’ten, Kâdîhân’ı müctehidlerden saymasını da eleştirir. Kudûrî hem Kâdîhân’dan daha önce yaşamış hem de yaşadığı asrın imamıdır. Ayrıca ilim yönünden Kâdîhân’dan çok üstündür. Hidâye sahibi de içtihadı Kâdîhân’dan daha layıktır.⁶⁴

Beşinci ve altıncı tabaka arasında net bir farkın olmadığını dile getiren el-Mercânî, İbn-i Kemal Paşa’nın beş ve altıncı tabakayı neye göre ölçtüğü, aralarındaki bu farklılığı nereden bulduğunu sorar.⁶⁵

el-Mercânî’ye göre İbn-i Kemal Paşa’nın sınıflandırmasındaki hatasının arka planında şu sebepler yatar:

İbn-i Kemal Paşa’nın yeterli bilgiye sahip olmaması, maveraunnehir fakihlerinin eserlerinde, bu bölge âlimlerinin övgü dolu ünvanlar ile lakaplar kullanılması (Şemsuleimme, Sadru’ş-Şerîa’, Fahru’l-İslam vs.), buna karşı diğer âlimleri anarken genellikle belde isimleri, zanaat, kabile, köy ve mahalle isimleriyle (Cassâs, Kudûrî, Selcî, Tahâvî, Kerhî, Saymerî vs. gibi) ve daha sade ünvanlarla anılmasının (İmam, Şeyh vs. gibi) Şeyhu’l-İslam’ı yanılttığını zikreder.

6.2. Abdulhay Leknevî’nin (1848-1886) İbn Kemâl’in Taksimine Yönelik Eleştirisi

Abdulhay Leknevî *Câmi’u’s-Sağîr*’e yazdığı şerhin mukaddimesinde İbn Kemal Paşa’nın taksimini zikredip peşine, İbn Ömer el-Ezherî (h.1079) “*el-Cevâhiru’n-Nefîse Şerhu Dürrati’l-Munîfe fi Mezheb-i Ebî Hanîfe*” isimli eserinin sonundaki şu sözünü nakleder: “İbn-i Kemal Paşa’dan sonra gelen âlimler onu taklit ederek bu sınıflandırmayı aynı şekilde eserlerine aldılar. Ancak bu sıralamanın -en

⁶³ Aynı., s.90-91.

⁶⁴ Aynı., s.92-93.

⁶⁵ Aynı., s.93.

yükseğinden en düşüğüne- âlimleri hangi sınıfa dâhil ettiği noktasında birçok tartışmaya mahal vardır.⁶⁶

6.3. Muhammed Ebû Zehre'nin (1898-1974) İbn Kemâl Paşa'nın Taksimine Yönelik eleştirileri

Yakın zaman fıkıh âlimlerinden Muhammed Ebû Zehre (1898/1974) Şeyhu'l-İslam İbn-i Kemal'in taksimini farklı yönlerden eleştirir. O'na göre Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve Ebû Hanîfe'nin diğer ashabı mutlak müctehid sınıfındadırlar. Bu sebeple hanefî mezhebinde onların teşkil ettiği bir tabaka (mezhepte müctehidler tabakası) yoktur.

Üçüncü ve dördüncü tabakalar arasında neredeyse anlaşılamayacak kadar ince bir fark var. Bu iki sınıfı tek sınıf sayanlar yanlış sayılmaz.

Beşinci, dördüncü ve üçüncü tabakalar arasındaki ayırım açık olmadığından ve bu sınıflar arasında ayırt edilebilir ve girift olmaması için bu üç tabakadan birini hazfetmek, bunları iki sınıf saymak (daha) uygun olacaktır.

Birincisi, **Muharricin Sınıfı**: İlk dönem mezhep ashabının zamanında bulunmayan meselelere, mezhebin kurallarına uygun hükümler çıkarırlar.

İkincisi, **Muraccihîn Sınıfı**: Farklı rivayetler ve muhtelif kaviller arasından tercih yapanlar.

Altıncı tabakanın işi tercih değil Râcih olan görüşü, tercih edilen görüşlerin derecelerini bilmektir. Bu da tercih edilen görüşler arasındaki en kuvvetli tercihe göre hükmetmeye ve mezhebin usullerine göre en güvenilir olanı ya da sayıca daha çok olana ulaştırır.

Ebû Zehre son olarak yedinci tabakayı sorgular. Yedinci tabakanın nasıl fukahâdan sayılacağını sorar. Ebû Zehre'ye göre şayet fakihler arasında

⁶⁶ Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdulhay b. Muhammed Abdilhalim b. Muhammed Emînilah el-Leknevî es-Sihâlevî, *en-Nâfi'u'l-Kebîr Şerhi'l-Câmi'i's-Sağîr*, (Karaçi: İdâratü'l-Kur'âni ve'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, 1411/1990), s.11.

isimlendirmede bir ayırım yapılacaksa yedinci tabakaya ‘nâkil’ demek daha doğru olur.⁶⁷

Şeyhu’l-İslam İbn Kemal’in fukahayı tabakalandırması ve bu konuda kaleme aldığı risalesi şöhret bulmuş, Kınalızâde, İbn Âbidîn ve et-Temîmî gibi birçok âlimden de kabul görmüştür. Hatta bir “Fukaha Tabakalandırma Literatürü” oluşturduğu kabul edilebilir. Ancak İbn Kemal Paşa’nın tasnifi ve âlimleri tabakalara taksimi el-Mercânî, Leknevî, Kevserî, Abdulganî b. Ahmed er-Râfî (1308/1891), Muhammed Bahît ve Ebû Zehre gibi âlimlerce güçlü delillerle eleştirilmiştir.

7. Hanefî Mezhebinde Kitaplar ve Mesâil’in Tabakaları

Hanefîler, âlimleri tabakalara ayırdıkları gibi, tercih edilen ve mezhep içerisinde öncelikli görüşe dayanmaları yönünden kitapları da üç tabakaya ayırırlar.⁶⁸ Çünkü mukallid olan müftünün mezhep içinde mu’temet kitapları bilmesi şarttır. Bu sayede, teâruz olması halinde hangi görüşün daha üstün, hangisinin zayıf olduğunu bilir.

7.1. Mesâil’in Birinci Tabakası

İmam Muhammed’in yazdığı “*Zâhiru’r-Rivâye*” veya ‘*Usul meseleleri*’ diye bilinen kitaplardır. Bu kitaplar mezhebin imamlarından Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Şeybânî’den rivayet edilen meselelerdir. Bazen üç imama Ebû Hanîfe’nin talebeleri olan Züfer ve Hasan b. Ziyâd da dâhil edilir. Ancak yaygın görüş üç imamın veya bunların bir kısmının görüşü olmasıdır.⁶⁹ Bu eserler rivayet yönünden kuvvetli bulunduğu için yani bu kitaplar İmam Muhammed’den alındıkları “mütevâtir” ya da “meşhur” derecede sabit olduklarından⁷⁰ “*Zâhiru’r-Rivâye*”, hanefî fikhının temelini teşkil ettikleri için de “*Mesâilu’l-Usûl/el-Usûl*” diye isimlendirilmiştir.⁷¹

⁶⁷ Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe Hyâtuhû ve ‘Asruhû Ârâuhû ve Fıkhuhû*, (İkinci basım. Kâhire: Dâru’l-Fikr’l-‘Arabiyye, 1977, (tarihsiz 1977 tarihi kitabın sonunda yazılı fakat basım tarihi değil), s. 497-502.

⁶⁸ Leknevî, 1990, Ön. ver., s.17.

⁶⁹ Takıyyuddin b. Abdilkadir et-Temîmî ed-Dârî el-Gazzî el-Mısırî el-Hanefî, *et-Tabakâtü’-Seniyye Fî Terâcimi’l-Hanefiyye*, Tahkik: Abdulfettah Muhammed el-Hulu, Cilt:1, (Birinci basım. Kahire: Dâru’r-Rifâ’î/Hicr li’t-Tibâ’ati ve’n-Neşr, 1410/1989), s.43.

⁷⁰ Leknevî, 1990, Ön. ver., s. 17.

⁷¹ Eyyüp Said Kaya, “*Zâhiru’r-Rivâye*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 44, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013), s.101.

Bu kitaplar: *el-Asl/Mebûsât, el-Câmi'ü's-Sağîr, el-Câmi'ü'l-Kebîr, es-Siyeru'-'Kebîr, es-Siyeru's-Sağîr ve ez-Ziyâdât* adlı eserlerdir.⁷²

7.2. Mesâil'in İkinci Tabakası

Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî'nin te'lif ettiği adı geçen eserler dışında Ebû Hanîfe'nin halkasına mensub kişilerin metin ve rivayetleri “*Nâdiru'r-Rivâye*” olarak nitelendirilmektedir.⁷³

Nâdiru'r-Rivâye kapsamına giren metinler dört kısımda incelenebilir:

a. İmam Muhammed'in *Zâhiru'r-Rivâye*'ye dâhil edilmeyen eserleri

el-Kesb, Kitâbu'l-Âsâr ve el-Hucce 'Alâ Ehli'l-Medîne'nin yanı sıra Muhammed b. Şeybânî'nin İmlâları ve yazışmalarından oluştuğu tahmin edilen *el-Hârûniyyât, el-Curcâniyyât, el-Keysâniyyât ve er-Rakkiyyât* adlı eserleri, *Nâdiru'r-Rivâye*'ye dâhil edilebilir.⁷⁴ Bu meseleler önceki kitaplar gibi İmam Muhammed'den açık, sabit ve sahih rivayetlerle gelmemişlerdir.⁷⁵

b. Ebû Hanîfe'nin Muhammed b. Şeybânî Dışındaki Talebelerine Ait Eserler

Bunların başında Ebû Yusuf'un Bişr b. Velîd (238/853) ve birçok talebesi tarafından rivayet edilen *el-Emâlî*'si gelmektedir. Ebû Yusuf'un *İhtilafu Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ*'sı ile Yahya b. Hâlid el-Bermekî (190/805) için te'lif ettiği belirtilen *el-Câmi'/Câmi'ü'l-Berâmike* gibi eserleri ve Hasen b. Ziyâd el-Lü'lü'nin *el-Mücerred* ile *el-Emâlî*'si de bu sınıfa dâhil edilebilir.⁷⁶

c. Hanefî Mezhebinin üçüncü tabakasına Mensup Fakihler tarafından, Ebû Hanîfe ve Talebelerine ait olup Muhammed b. Şeybânî'nin telif ettiği başlıca metinlerde yer almamış görüşler

Bir araya getirmek amacıyla kaleme alınan eserlerdir. “*Nevâdir*” başlığını taşıyan bu eserler, “*Nevâdiru Mu'allâ*” ve “*Nevâdiru İbn Semâ'a*” gibi söz konusu

⁷² Temîmî, Ön. ver., Cilt: 1, s.43.

⁷³ Eyyüp Said Kaya, *Nâdiru'r-Rivâye, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 32, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006), s.278-279.

⁷⁴ Aynı. Cilt:32, s.279.

⁷⁵ Temîmî, Ön. ver., Cilt: 1, s.44.

⁷⁶ Kaya, 2006, Ön. ver., Cilt: 32, s.279. (Aynen alıntıdır)

görüşleri bir araya getiren kişilere izafe edilmektedir.⁷⁷ Ebu'l-Fazl Dâvud b. Ruşeyd el-Hârizmî'nin “*en-Nevâdir*”i, İbn Selcî'nin (266/880) “*en-Nevâdir*”i, Ebu Süleyman el-Cüzcânî'nin (200/816) *Nevâdiru'l-Fetâvâ*'sı, İbn Hişam'ın *Nevâdir*'i ve İbrahim b. Rustem el-Mervezî'nin (211/826) *Nevâdir*'i bu kısma örnektir.⁷⁸

d. Nevâdir müellifleriyle aynı dönemde yaşayan bazı fakihlerin Ebû Hanîfe'nin talebelerinden aktardıkları, fakat müstakil bir metin haline getirip getirmediikleri bilinmeyen rivayetler

Bişr b. Muallâ, Muhammed b. Ebû Recâ el-Horasânî, Hasan b. Malik, Amr b. Mehr b. Müheyr gibi fakihlerin Hanefî literatürünün çeşitli eserlerinde görülen rivayetleri bu sınıfa dâhil edilebilir.⁷⁹

7.3. Mesâil'in Üçüncü Tabakası

“*Fetâva, Vakiât*” ya da “*Havâdis*” diye isimlendirilen ‘Muteahhirûn’ müçtehitlerin, kendilerine sorulup da hakkında bir rivayet bulamadıklarında hükümlerini kendilerinin istinbat ettikleri meselelerdir. Bu âlimler İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in talebesi veya talebelerinin talebesi ve böylece devam eden âlimlerdir. Bu âlimlerin sonradan ulaştıkları delillerde mezhebin imamlarına muhalefet etmeleri de ittifakla kabul edilebilir.⁸⁰

Hanefî literatüründe ilk yazılan *Nevâzil* türü eser, Ebu'l-Leys Semerkandî'nin (373/983) “*Kitâbu'n-Nevâzil*”idir. Daha sonra âlimlerin topladığı Nâtîfî'nin (446/1054) “*en-Nevâzil ve'l-Vâkiât*”ı, Sadru's-Şehîd'in (536/1141) “*el-Vâkiât*”ı ve Ahmed b. Muhammed el-Keşşî'nin “*Mecma'n-Nevâzil ve'l-Havâdis ve'l-Vâkiât*”ı nevâzil türünde yazılan ilk örneklerdir.⁸¹

Leknevi Velî b. Abdirrahim ed-Dehlevî'nin *İkdu'l-Cîd fî Ahkâmi'l-İctihâdi ve't-Taklîd* isimli risalesinden nakille mesâil'i bir başka taksime ayırır. Dehlevî'nin rivayet ettiği tasnife göre Mesâil dört kısımdır:

- a.** Mezhebin zahirinde yerleşmiş bulunan kısım. Bu kısmın hükmü: mezhep âlimleri bu kısmı, mezhebin usulüne isterse muhalefet etsin her durumda kabul ederler.

⁷⁷ Aynı., Cilt: 32, s.279.

⁷⁸ Aynı., Cilt: 32, s.279; İbrahim, Ön. ver., s.46.

⁷⁹ Kaya, 2006, Ön. ver., Cilt:32, s.279. (Aynen alıntıdır.)

⁸⁰ Temimî, Ön. ver., Cilt:1, s.44.

⁸¹ Leknevî, 1990, Ön. ver., s.19.

- b. Ebû Hanîfe ve iki talebesi Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Şeybânî'den gelen söz ve rivayetler. Bu kısmın hükmü: mezhebin âlimleri ancak mezhebin usulüne uyduğunda bunları kabul eder.
- c. Hanefî ulemanın cumhurunun üzerinde ittifat ettikleri 'muteahhirûn' âlimlerin çıkardıkları meseleler. Bu sınıfın hükmü: mezhep âlimleri bu kısımın her durumunda fetva verirler.
- d. Hanefî ulemanın cumhurunun üzerinde ittifak etmedikleri meseleler. Bu sınıfın hükmü: müftî bunları mezhebin asıllarına ve selefın kalamından olan benzerlerine arzeder, şayet bunlar usule ve selef âlimlerinin kalamına muvafıkça o görüşü alır, değilse terkeder.⁸²

Yukarıdaki tasnifler dışında mezhebin görüşlerini aktarmada güvenilir kabul edilen ve mezhebin temel metinlerine dâhil edilen bazı kitaplar da vardır. Hâkim eş-Şehîd'in (334/945) "*el-Kâfî*"i, Şemsu'l-Eimme Serahsî'nin (483/1090) "*el-Mebsût*"u gibi.⁸³

İbn Âbidin (1252/1836) şunu nakleder: "*Fethu'l-Kadir* ve diğer eserlerde denir ki:⁸⁴ "*el-Kâfî*" isimli kitap İmam Muhammed'in "*Zâhiru'r-Rivâye*" diye bilinen altı kitabındaki görüşlerini bir araya getiren bir eserdir. Allâme el-Bîrî'nin *el-Eşbâh* şerhinde denir ki: "bilesin ki Hâkim eş-Şehîd'in *el-Kâfî* kitabı mesâil-i usul kitaplarındandır. Bu kitap mezhebin görüşlerini aktarmada mutemet bir eserdir. Bu kitabı birçok âlim şerh etmiştir. Şemsuleimme es-Serahsî'nin meşhur *el-Mebsût* isimli eseri de bunlardan biridir. Şeyh İsmail en-Nablûsî (1143/1731) Allame et-Tarsûsî'nin (758/1357) şöyle dediğini nakleder: "Serahsî'nin *Mebsût*'una muhalif olanla amel edilmez, bu kitaba (*Mebsût*'a) ancak güvenilir, ona itimat edilip onunla fetva verilir."⁸⁵

⁸² Aynı. s.19.

⁸³ Ebû'l-Adl Zeynüddin (Şerefüddin) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sudûni el-Cemâli el-Mısrî, *et-Tashîh ve't-Tercîh 'alâ Muhtasari'l-Kudûri*, Basılmış yüksek lisans tezi. Tahkik eden: Ziya Yûnus, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1423/2002), s.29, (Giriş bölümü, tahkik yapanın sözü.).

⁸⁴ Kemaleddin Muhammed b. Abdilvahid es-Sivâsî el-İskenderî el-Hanefî İbnü'l-Hümâm, *Şerh-u Fethi'l-Kadir*, Tahric: Abdurrezzak Ğâlib el-Mehdî, Cilt: 3, (Beyrut: Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1424/2003), s.418. (Kitabu'r-Radâ'ın baş kısmı).

⁸⁵ İbn Âbidin, 2015b, Ön. ver., s.107; İbn Âbidin, 2015a, Ön. ver., Cilt:1, s.165-166.

8. Mezhebin Muteber Metinleri

Hanefî mezhebinin temel eserlerine büyük âlimlerin muhtasarlari da dâhil edilir.⁸⁶ İlim, zühd, fıkhi bilgi ve rivayet konularındaki adaletleriyle bilinen büyük fıkıh âlimlerinin, hanefî imamların telif ettikleri “*muhtasarlari*”, diğeri adıyla “*metinler*” müteahhirûn âlimleri tarafından kabul görmüştür. Ebû Ca’fer et-Tahâvî (321/935), Hâkim eş-Şehîd Muhammed b. Muhammed (334/945), İmam Ebu’l-Hüseyn Abdullah b. el-Hüseyn el-Kerhî (340/951), İmam Ahmed Ebu’l-Hüseyn el-Kudûrî (428/1036) ve bu tabakadaki büyük âlimlerin kaleme aldığı, mezhebin sahibi imamların görüşlerini zabt etmede, mezhebin sahibi imamların rivayet edilen fetvalarını toplayıp bir araya getirmede güvenilir olmaları ve rivayet eden ravilerinin adaletlerinden dolayı bunların “*Mesâil*”i, mezhebin ‘*Mesail-i Usulü*’ne ve ‘*Zâhiru’r-Rivaye*’lere dâhil edilir. Ayrıca bu muhtasar kitapların müelliflerine nisbetleri; mütevâtir, meşhur ve âhâd derecesinde sahih ve güvenilirdir. Sonraki âlimler de bu eserleri kabul edip güvenmişlerdir.⁸⁷ Yukarıda sayılan metinler gibi bazı metinler vardır ki müteahhirûn Hanefî âlimleri râcih, makbul ve kuvvetli görüşleri almalarından dolayı bunlara son derece itibar etmişlerdir. Allame Leknevî der ki; “Bilesin ki müteahhirûn âlimler şu üç metne itimat ederler; *el-Vikâye*, *Muhtasaru’l-Kudûrî*, *el-Kenz*. Bazı âlimler de dört metne itimat eder; *el-Vikâye*, *el-Kenz*, *el-Muhtâr*, *Mecma’u’l-Bahreyn*. Âlimler der ki: önemli olan ihtilaf anında bunların içinde olan ve bunların dışındaki eserlerin ihtiva ettiği. Âlimler bu eserlerin müelliflerinin yüksek kıymetini ve bu müelliflerin *Zâhiru’r-Rivâye*’ye bağlı kaldıklarını ve Hanefî meşayihün bunlara güvendiğini görünce bu eserlere itibar ettiler.”⁸⁸

İbn Âbidîn der ki: “Açıktır ki *mutûn* ile kast edilen *Bidâye*, *Muhtasaru’l-Kudûrî*, *Muhtar*, *Nukâye*, *Vikâye*, *Kenz* ve *Multekâ* gibi muteber metinlerdir. Bu metinler *Zâhiru’r-Rivaye* olan mezhebi nakletmek için yazılmıştır.”⁸⁹

⁸⁶ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., (Giriş bölümü, tahkik yapanın sözü.), s.29.

⁸⁷ Aynı. (Giriş bölümü, tahkik yapanın sözü), s.29.

⁸⁸ Leknevî, 1990, Ön. ver., s. 23; Abdulhayy Leknevî, *Fevâidu’l-Behiyye Fî Terâcimi’l-Hanefiyye*, Tashih ve ta’lik: Muhammed Bedruddin Ebû Firâs en-Na’sânî, (Birinci basım. Mısır: Matbaatü’s-Sa’âde, 1324), s.106-107.

⁸⁹ İbn Âbidîn, 2015b, Ön. ver., s.179,180.

9. *Muhtasaru'l-Kudûrî* ve Önemi

Hanefî mezhebinin imamının ilim senedi ve mezhebin kökeni, Ebû Hanîfe'nin öğrencileri, mezhebin tevini, fakihlerin tabakaları ve bu konudaki tartışmaları, mezhebin ana kaynaklarını muteber metinlerini verip mezhebi kısaca tanıtmaya çalıştık. Şimde de çalışmamıza konu olaan *et-Tashîh ve't-Tercîh 'alâ Muhtasari'l-Kudûrî*'nin metni olan *Muhtasaru'l-Kudûrî*'yi kısaca tanıtmaya çalışalım.

Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî'nin (428/1037) kaleme aldığı eser Hanefî mezhebinin en mutemet, temel metinlerinden biridir.⁹⁰ Hanefî literatüründe “*el-Kitap*” denildiğinde Kudûrî'nin bu eseri kastedilir.⁹¹ Kâtib Çelebî (1067/1657) *el-Muhtasar*'ın 12.000 meseleyi kapsadığını belirtir.⁹² *El-Muhtasar* genel fıkıh kitaplarındaki usul gibi kitap ve bab sistemine göre düzenlenmiştir. Birinci kitap teahret, son kitap feraizdir. Müellif küçük bir risale yazmak amacıyla başladığı eserin buyu' bölümünü biraz uzun tutmuş, rehin bölümünden itibaren orta bir seviye tutmuştur.⁹³ Genellikle metinlerde görüldüğü üzere müellif Ku'ân-ı Kerîm ve Sünnetten delillere çok az yer vermiş, diğer mezheplerin görüşlerine değinmemiştir. Mezhep imamları arasında birinci sırada Ebû Hanîfe'nin veya onun bulunduğu tarafın görüşlerini almış, sonra Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in ittifak ettiği hususlar, sonra Ebû Yusuf'un tek başına kaldığı hususlar ve Muhammed b. Hasan'ın tek başına savunduğu görüşleri zikretmiştir.⁹⁴ Kudûrî eserini yazarken faydalandığı kaynaklar hakkında bilgi vermemekle birlikte yapılan karşılaştırmalarda büyük ölçüde Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin (321/933) “*el-Muhtasar*”ından faydalandığı görülmektedir. Hatta *el-Muhtasar*'ın Tahâvî'nin *el-Muhtasar*'ının bir özeti olduğu söylenebilir.⁹⁵

⁹⁰ Mustafa b. Abdillâh Hacı Halîfe Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutub-i ve'l-Funûn*, Muhammed Şerefettin Yaltkaya ve Kilisli Rifat Bilge neşri, Cilt: 2, (Lubnan: Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1386-1387/1967), s.1631.

⁹¹ Aynî. Cilt:2, s.1633.

⁹² Aynî. Cilt:2, s.1631.

⁹³ Ferhat Koca, “*el-Muhtasar*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 31, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006), s.65.

⁹⁴ Aynî. Cilt: 31, s.65.

⁹⁵ Aynî. Cilt: 31, s.65.

El-Muhtasar sistematığı, zengin muhtevası ve anlaşılabilir sade uslubu ile Hanefî fıkıh tarihinde hem ders kitabı hem de temel başvuru kaynağı olarak şöhret kazanmıştır.⁹⁶

Kâtib Çelebi *el-Muhtasar* hakkında der ki: “Bu eser önde gelen imamların ellerinde dolaşan kuvvetli ve muteber bir metindir. Şöhreti onu anlatmaya gerek bırakmaz. *Misbâh-u Envâri'l-Ed'îye* isimli eserin sahibi der ki: ‘Hanefiler veba salgını olduğu günlerde bu kitapla teberrük ederler. Bu, mübarek bir kitaptır. Kim onu ezberlerse fakirlikten emin olur. Hatta denilir ki: kim bu kitabı salih bir hocadan okur, kitabın bitiminde hoca o kişiye bereket için duada bulunursa bu kişi *el-Muhtasar*’daki meseleler adedince dirheme sahip olur.’”⁹⁷ Bu naklin içeriğinin doğruluğu tartışılabilir ancak *el-Muhtasara* verilen önem hakkında bize fikir verebilir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla *el-Muhtasar* üzerine kırk civarı şerh yazılmış, ayrıca birçok tekmile, hâşiye, ihtisar ve nazım çalışmaları yapılmıştır.⁹⁸ Şerhler arasından müellifleri bilinenler şunlardır:

1. Ebu Nasr Ahmed b. Muhammed el-Akta’ (474/1081), *Şerhu Muhtasari'l-Kudûri*.⁹⁹ Eseri yazarı bilinmeyen bir âlim *Şerh-u Ğarîb Ehâdis İbn Akta’* adıyla şerhetmiştir.¹⁰⁰ Ayrıca Kâsım b. Kutluboğa (879/1474) *Ğaribu'l-Ehâdisi'l-Mezkûre fî Şerhi Muhtasari'l-Kudûri li'l-Akta’* adıyla şerhetmiştir.¹⁰¹
2. Necmuddin Muhtâr b. Mahmud ez-Zâhidî (658/1260), *el-Müctebâ* ya da *Şerhu Muhtasari'l-kudûri*.¹⁰² Kâtib Çelebi bu eserin çok kıymetli bir şerh olduğunu ve üç cilt olarak basıldığını belirtir.¹⁰³

⁹⁶ Aynı. Cilt: 31, s.65.

⁹⁷ Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.1631.

⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için; Kâtib Çelebi, Aynı., Cilt: 2, s.1631-1634; Fuat Sezgin, *Târihu't-Turâsi'l-Arabî*, Arapçaya çeviren: Abdullah b. Abdillâh Hicâzî Mahmuûd Fehmi Hicâzî, Cilt: 1, Bölüm: 3, (Riyad: Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmî/Câmi'atü'l-Melik Suud, 1411/1991), s.117-123; Koca, 2006, Ön. ver., Cilt:31, s.65-66.

⁹⁹ Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.1631. Eserin yazma nüshaları için bakınız: Sezgin, Ön. ver., Cilt: 1, Bölüm: 3, s.117; Koca, 2006, Ön. ver., Cilt:31, s.65.

¹⁰⁰ Sezgin, Ön. ver., Cilt: 1, Bölüm: 3, s.118.

¹⁰¹ Aynı. Cilt: 1, Bölüm:3, s.118; Koca, 2006, Ön. ver., Cilt: 31, s.65.

¹⁰² Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.1631. Eserin yazma nüshaları için bakınız: Sezgin, Ön. ver., Cilt: 1, Bölüm:3, s.119; Koca, 2006, Ön. ver., Cilt: 31, s.65.

¹⁰³ Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.1631.

3. Ebu Bekr el-Haddâdî¹⁰⁴ el-‘Abbâdî el-Yemenî (800/1398), *es-Sirâcu'l-Vehhâc*,¹⁰⁵ Kâtib Çelebi, “İmam Birgivî (981/1573) bu kitabı muteber olmayan eserlerden sayar” der.¹⁰⁶ Ahmed b. Muhammed b. İkbâl, eserdeki tekrarları çıkarıp *el-Bahrü'z-Zâhir* adında bir kitap yazmıştır.¹⁰⁷
4. Haddâdî (800/1398), *es-Sirâcü'l-vehhâc*'ı *el-Cevheretü'n-neyyire*, adıyla ihtisar etmiştir.¹⁰⁸
5. Muhammed b. İbrahim er-Râzî (615), *en-Nûrî fî Şerhi Muhtasari'l-Kudûrî*.¹⁰⁹
6. Ebu'l-Meâlî Abdürrab b. Mansûr el-Gaznevî (500), *Mültemesü'l-İhvân*.¹¹⁰
7. Şemsuleimme İsmail b. Hüseyin el-Beyhakî, *el-Kifâye*.¹¹¹
8. Mahmud b. Ahmed el-Konevî (770), *et-Takrîd*.¹¹²
9. Cemâleddin Mutahhar b. Hüseyin el-Yezdî (591/1195), *el-Lübâb Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*.¹¹³
10. Muhammed b. Ahmed b. Yusuf el-İsbîcâbî (6. yy.), *Zâdu'l-Fukahâ*.¹¹⁴
11. Ebû Abdullah Reşîdüddin Mahmud b. Ramazan er-Rûmî (769/1367), *el-Yenâbi' fî ma'rifeti'l-usûl ve't-tefârî'*.¹¹⁵
12. Hüsâmeddin Ali b. Ahmed el-Mekkî er-Râzî (598/1201), *Hülâsatü'd-delâ'il fî tenkîhi'l-Mesâ'il*.¹¹⁶ Kâtib Çelebi bu eserin gayet güzel ve muhtasar bir eser olduğunu belirtir.¹¹⁷ Tâceddin İbnü't-Türkmânî, bu şerh için anlaşılması güç olan konular, eksik bırakılan bazı meseleler ve hadislerinin tahrîci hakkında üç ta'likat

¹⁰⁴ *Keşfu'Zunûn*'da el-Haddâdî nisbesiyle kaydedilir. *Târihu't-Turâsi'l-'Arabî* (Cilt: 1, Bölüm: 3, s.120) ve *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde* (Ebubekir Sifil, “Haddâd, Ebû Bekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 14, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1996), s.553.) “Haddâd” nisbesiyle geçer.

¹⁰⁵ Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.1631. Eserin yazma nüshaları için bakınız: Carl Brockelman, *Geschichte der Arabischen (GAL)*, Cilt:1(Leiden: 1943-1949), s.183; Brockelman, Aynı. Cilt: 2, s.241; Sezgin, Ön. ver., Cilt: 1, Bölüm: 3, s.121.

¹⁰⁶ Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.1631.

¹⁰⁷ Aynı. Cilt: 2, s.1631.

¹⁰⁸ Aynı. Cilt: 2, s.1631. Eserin yazma nüshaları için bakınız: Sezgin, Ön. ver., Cilt: 1, Bölüm: 3, s.120. Ayrıca eserin baskıları için bakınız: Sifil, Ön. ver., Cilt: 14, s.553.

¹⁰⁹ Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt:2, s.1631-32.

¹¹⁰ Aynı. Cilt: 2, s.1632; Eserin yazma nüshaları için bakınız: Sezgin, Ön. ver., Cilt: 1, Bölüm: 3, s.118.

¹¹¹ Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.1632.

¹¹² Aynı. Cilt: 2, s.1632.

¹¹³ Aynı. Cilt: 2, s.1632. Eserin yazma nüshaları için bakınız: Sezgin, Ön. ver., Cilt: 1 Bölüm: 3, s.119. Ferhat Koca, 2006, Ön. ver., Cilt: 31 s.66.

¹¹⁴ Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.1632. Eserin yazma nüshaları için bakınız: Sezgin, Ön. ver., Cilt: 1, Bölüm: 3, s.118; Koca, 2006, Ön. ver., Cilt: 31, s.65.

¹¹⁵ Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.1632, 1634; Koca, 2006, Ön. ver., Cilt: 31, s.65. Eserin yazma nüshaları için bakınız: Sezgin, Ön. ver., Cilt: 1, Bölüm: 3, s.120.

¹¹⁶ Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.1632. Eserin yazma nüshaları için bakınız: Sezgin, Ön. ver., Cilt: 1 Bölüm: 3, s.120. Koca, 2006, Ön. ver., Cilt: 31, s.65.

¹¹⁷ Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.1632.

yazmıştır.¹¹⁸ Daha sonra Abdülkâdir el-Kureşî *et-Turuk ve'l-Vesâ'il ilâ Ma'rifeti Ehâdisi Hulâsati'd-delâ'il* isimli eserinde bu şerhin hadislerini tahrîc etmiş,¹¹⁹ ayrıca bu eserde ve *el-Hidâye*'de isimleri geçen faikhleri tanıttığı bir kitap da telif etmiştir. Hüsâmeddin Ali b. Ahmed er-Râzî (598/1201), Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmi'u's-sağîr* ve Tahâvî'nin *el-Muhtasar*'ı gibi bazı temel metinlerde bulunup da Kudûrî'nin muhtasarındaki hükümlere uymayan meseleleri *Tekmiletü'l-Kudûrî*¹²⁰ adlı eserinde toplamış, bunu *Hulâsatü'd-Delâ'il*'in sistematığına uygun şekilde düzenlemiş ve daha sonra bu tekmileyi de şerhetmiştir.¹²¹

13. Ahmed b. Muzaffer er-Râzî (642/1244), *Şerhu Müşkilâti'l-Kudûrî*.¹²²

14. Yûsuf b. Ömer es-Sûfî el-Bezzâr (832/1429), *Câmi'u'l-Muzmerât ve'l-Müşkilât*.¹²³

15. Abdurahim b. Ali el-Âmidî (962/1520), *el-Mühimmü'z-Zarûrî*.¹²⁴

16. Abdullah b. Hüseyin b. Hasan b. Hâmid (950/1543), *Hadâiku'l-'Uyûn*¹²⁵ fî Şerhi Muhtasaru'l-Kudûrî.¹²⁶

17. Ebû Bekr b. Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed el-Buhârî Hâherzâde (483/1090), *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*.¹²⁷

18. Cârullah ez-Zemahşerî (538/1144), *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*.¹²⁸

19. Muhammed b. Yûsuf es-Semerkindî (556), *el-Fikhü'n-Nâfi'*.¹²⁹

20. Ebû Ya'kub Yûsuf b. Fazl el-Erzincânî (603/1206 yılından önce vefat ettiği tahmin ediliyor), *Şerhu'l-Kudûrî*.¹³⁰

¹¹⁸ Aynı. Cilt: 2, s.1632.

¹¹⁹ Aynı. Cilt: 2, s.1632.

¹²⁰ Aynı. Cilt: 2, s.1633; *Tekmiletü'l-Kudûrî*'nin yazma nüshaları için bakınız: Sezgin, Ön. ver., Cilt: 1 Bölüm: 3, s.117.

¹²¹ Koca, 2006, Ön. ver., Cilt: 31, s.65; Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.1633.

¹²² Aynı. Cilt: 2, s.1632; Sezgin, Ön. ver., Cilt: 1, Bölüm: 3, s.119.

¹²³ Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.1632-1633; Sezgin, Ön. ver., Cilt: 1, Bölüm: 3, s.121; Koca, 2006, Ön. ver., Cilt: 31, s.65.

¹²⁴ Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.1634. Eserin yazma nüshaları için bakınız: Sezgin, Ön. ver., Cilt: 1, Bölüm: 3, s.120; Koca, 2006, Ön. ver., Cilt: 31, s.66.

¹²⁵ Eserin ismi *Keşfu'z-Zunûn*'da (bakınız: Cilt: 2, s.1632) ve *Târihu't-Turâsi'l-'Arabî*'de (bakınız: Cilt: 1 Bölüm: 3, I. c, s.122) eserin ismi *Hadeku'l-'Uyûn* şeklinde geçer. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde ise yukarıda yazılan şekliyle geçer. (Bakınız: Koca, 2006, Ön. ver., Cilt: 31, s.66.)

¹²⁶ Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2 s.1634. Eserin yazma nüshaları için bakınız: Sezgin, Ön. ver., Cilt: 1, Bölüm: 3, s.120, Koca, 2006, Ön. ver., Cilt: 31, s.66.

¹²⁷ Eserin yazma nüshaları için bakınız: Sezgin, Ön. ver., Cilt: 1, Bölüm: 3, s.118; Koca, 2006, Ön. ver., Cilt: 31, s.65.

¹²⁸ Koca, 2006, Ön. ver., Cilt: 31, s.65.

¹²⁹ Aynı. Cilt: 31, s.65.

¹³⁰ Eserin yazma nüshaları için bakınız: Sezgin, Ön. ver., Cilt:1 Bölüm: 3, s.119; Koca, 2006, Ön. ver., Cilt: 31, s.66.

21. Celâluddîn Ömer b. Muhammed b. Ömer el-Habbâzi (691/1292), *Şerh-u Muhtasari'l-Kudûri*.¹³¹
22. Hamîduddîn Ali b. Muhammed b. Ali ed-Darîr er-Râmûşî el-Buhârî (666/1267), *el-Fevâidu'l-Bedriyye*.¹³²
23. Ruknuddîn Ebu'l-Fazl Abdurrahman b. Muhammed el-Kirmânî (543/1149), *Îzâh Muhtasari'l-Kudûri*.¹³³
24. Kâsım b. Ktluboğa (879/1474), *et-Tercîh ve't-Tashîhu 'alâ Muhtasari'l-Kudûri*.¹³⁴
25. Bedreddin Ahmed b. Muhammed er-Râzî, *Şerhu Muhtasari'l-Kudûri*.¹³⁵
26. İlyâs b. Ali, *Şerhu Muhtasari'l-Kudûri*.¹³⁶
27. Ömer b. Dânişmend, *Şerhu Muhtasari'l-Kudûri*.¹³⁷
28. Bostanzâde, *Şerhu Muhtasari'l-Kudûri*.¹³⁸
29. Muhammed Şâh b. Muhammed el-Fenârî (839/1435), *Hâşiye*.¹³⁹
30. Muhammed b. Abdullah el-İlbesânî (982/1574), *Şerhu Dîbâceti'l-Kudûri*.¹⁴⁰
31. Yusuf b. Muhammed b. Süleyman ez-Zağvânî (1144/1731), *el-Minen 'alâ Muhtasari'l-Kudûri*.¹⁴¹
32. Abdulğani b. Tâlib el-Meydânî (1298/1881), *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*.¹⁴²
33. Muhammed Âşık İlâhî el-Berenî (1422/2002), *et-Teshîlü'z-Zarûri li-Mesâ'ili'l-Kudûri*.¹⁴³

10. Ahmed b. Muhammed b. el-Kudûrî

El-Muhtasar'ı kısaca tanıttikten sonra bu kıymetli eseri ortaya koyan müellifinin biyografisini özet olarak vermenin, eseri tanıma açısından faydalı olacağını düşünüyoruz.

¹³¹ Sezgin, Ön ver., Cilt: 1, Bölüm: 3, s.120; Brockelman, Ön. ver., Cilt: 1, s.382.

¹³² Sezgin, Ön. ver., Cilt: 1, Bölüm: 3, s.120.

¹³³ Aynı. Cilt: 1, Bölüm: 3, s.118.

¹³⁴ Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.1634. Eserin yazma nüshaları için bakınız: Sezgin, Ön. ver., Cilt: 1, Bölüm: 3, s.123; Ferhat Koca, Ön. ver., Cilt: 31, s.65,66; Kâsım b. Kutluboğa, 2002, s.91-99.

¹³⁵ Koca, 2006, Ön. ver., Cilt: 31, 66.

¹³⁶ Aynı. Cilt: 31, s.66.

¹³⁷ Aynı. Cilt: 31, s.66.

¹³⁸ Aynı. Cilt: 31, s.66.

¹³⁹ Eserin yazma nüshaları için bakınız: Sezgin, Ön. ver., Cilt: 1, Bölüm: 3, s.122.

¹⁴⁰ Aynı. Cilt: 1, Bölüm: 3, s.122.

¹⁴¹ Eserin yazma nüshaları için bakınız: Aynı. Cilt: 1, Bölüm: 3, s.122.

¹⁴² Eserin yazma nüshaları için bakınız: Aynı, Cilt: 1 Bölüm: 3, s.122; Koca, 2006, Ön. ver., Cilt: 31, s.65.

¹⁴³ Aynı. Cilt: 31, s.65.

Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebi Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûri el-Bağdâdî 362/973 yılında Bağdat'ta doğdu.¹⁴⁴ “Kudûrî” nisbesinin Bağdat'n “Kudûra” köyünden ya da “tencere satıcılığından” geldiği rivayet edilir. Hanefî fıkhnının önemli kaynak metinlerinden “*el-Muhtasar*”ın sahibidir.¹⁴⁵

Kudûri Ebû Abdillah Muhammed b. Yahya el-Cürcânî'den fıkıh öğrendi. Yaşadığı sırada Irak'taki Hanefîlerin imamı oldu.¹⁴⁶ Abbasi halifesi Kâdir Billâh (422/1031), zamanının dört mezhebin önderlerinden birer muhtasar fıkıh kitabı telif etmelerini istedi. Devrinin Hanefî otoritesi olan Kudûrî *el-Muhtasar*'ını yazıp halifeye sundu.¹⁴⁷

Kudûrî büyük bir Hanefî müctehidi olmasının yanında, Irak-Bağdat bölgesinde yaygın olan Şâfiî mezhebini de, iki imam arasındaki ihtilafları anlatan bir kitap yazacak derecede iyi bilmekteydi.¹⁴⁸ Zamanının Şâfiî fakihî Ebû Hâmid el-İsferâyînî (406/1016) ile münazaralar etmiştir.¹⁴⁹ Şâfiî kadısı Ebu't-Tayyib et-Taberî (450/1058) ile talak konusunda tartıştığı nakledilir.¹⁵⁰ Hanefîlere karşı eleştirileriyle tanınan Hatîb el-Bağdâdî (463/1071) Kudûrî'den ders almış, hadis rivayet etmiş ve hocasını “Sadûk” olarak nitelemiştir.¹⁵¹

Kudûrî gayet güzel, anlaşılır konuşan, münazara ve cedel ilmini çok iyi bilen bir âlim, hadis rivayet eden güvenilir bir ravidir.¹⁵² Ebû Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Akta' el-Bağdâdî (474/1081) Kudûrî'den fıkıh öğrendi ve *el-Muhtasar*'ını şerh etti. Baş kadı Dâmegânî (478/1085) de kendisinden hadis dinledi.¹⁵³

¹⁴⁴ Ebü'l-Adl (Ebu'l-Fidâ) Zeynüddin (Şerefuddin) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillah es-Sudûni el-Cemâlî el-Mısırî, *Tâcu't-Terâcim*, Tahkik: Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, (Birinci basım. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1413/1992), s.98.

¹⁴⁵ Leknevî, 1324, Ön. ver., s. 30

¹⁴⁶ Aynı. s. 30

¹⁴⁷ Cengiz Kallek, “Kudûrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 26, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002), s.321.

¹⁴⁸ Aynı. Cilt: 26, s.321.

¹⁴⁹ Leknevî, 1324, Ön. ver., s.31.

¹⁵⁰ Kallek, 2002, Ön. ver., Cilt: 26 s.321,322.

¹⁵¹ Leknevî, 1324, Ön. ver., s. 31.

¹⁵² Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-'Ayân ve Ebnâi'z-Zaman*, Tahkik: Hassân Abbas, Cilt: 1, (Beyrut: Dâr-u Sâdir, 1398/1978), s.79.

¹⁵³ Kallek, 2002, Ön. ver., Cilt: 26, s.322.

Kudûrî 15 receb 428/1037 yılında altmış altı yaşında Bağdat'ta vefat etti. Önce Derbu Ebî Halef'teki evine defnedildi. Daha sonra naaşı Mansur caddesindeki türbede Hanefî fakihi Ebû Bekr el-Hârizmî'nin yanına nakledildi.¹⁵⁴

10.1. Eserleri

- a. *el-muhtasar*,
- b. *et-Takrîbu'l-Evvel*,
- c. *et-Takrîbu's-Sânî*,¹⁵⁵
- d. *et-Tecrîd*,
- e. *Şerh-u Muhtasari'l-Kerhî*,
- f. *Nubze min Menâkibi Ebî Hanîfe*.¹⁵⁶

---

¹⁵⁴ İbn Hallikân, Ön. ver., Cilt: 1, s.79.

¹⁵⁵ Leknevî, 1324, Ön. ver., s.31.

¹⁵⁶ Kallek, 2002, Ön. ver., Cilt: 26, s.322.

1. BÖLÜM: KÂSİM B. KUTLUBOĞA'NIN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.1. KÂSİM B. KUTLUBOĞA'NIN HAYATI

Bu bölümde kitabını incelediğimiz müellifimiz Kâsım b. Kutluboğa'yı ve eserlerini tanıyabilmek, ilmî derecesini anlayabilmek için müellifin yaşadığı devrin kısaca genel özellikleri, hayatı, tadrîsi, hocaları, talebeleri, ilmî konumu ve eserleri muhtasar da olsa ele alınacaktır.

1.1.1. Yaşadığı Dönem

Kâsım b. Kutluboğa ve eserlerinin daha doğru anlaşılabilmesi için yaşadığı dönemin sosyal, siyasal ve ilmî ve durumunu bilmek bizlere müellif ve eserleri hakkında bir fikir verecektir. Bu konudan kısaca bahsetmeye çalışacağız.

1.1.1.1. Siyâsî Durum

Kâsım b. Kutluboğa Memlûkler devletinin hüküm sürdüğü bölgelerde yaşayıp yine Memlûklerin hüküm sürdüğü bir şehirde vafat etmiştir. Memlûkler, 1250-1517 yılları arasında Mısır, Suriye ve Hicaz'da hüküm süren Müslüman bir Türk devletidir.¹⁵⁷

Memlûk (kölemen), Esir alınan veya köleler arasından seçilip özel bir askeri eğitimden geçirildikten sonra hükümdarın muhafız birliğine alınan ve zamanla aristokrat bir sınıf oluşturan ücretli askerleri ifade eden bir isimdir.¹⁵⁸

Memlûklerin tarihlerini anlatan kaynaklar, Memlûkleri bir Türk Devleti olarak adlandırır. Mısır'da Eyyûbî ordusundaki Türk asıllı âzatlî yöneticiler tarafından kurulmuş bir devlettir.

Siyasi tarihlerine bakılınca, 1250-1382 yılları arasında hüküm sürenlere *Bahrî Memlûkleri* (*Bahriyye*, *Birinci Memlûkler*), 1382-1517 yılları arasında hüküm sürenlere ise *Burcî Memlûkleri* (*Burciyye*, *İkinci Memlûkler*) denilmek üzere iki dönemde değerlendirilmektedir.¹⁵⁹

¹⁵⁷ İsmail Yiğit, "Memlûkler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2004), s.90.

¹⁵⁸ Süleyman Kızıltoprak, "Memlûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2004), s.87.

¹⁵⁹ İsmail Yiğit, "Memlûkler", *Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi*, Cilt: 7, (İstanbul, 1991), s.21.

Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb'un (647/1249) Kıpçak ülkesi ve Kafkasya'dan getirip Ravza adasındaki kışlalara yerleştirdiği Türk asıllı memlûklerden oluşan ve Nil nehrine izâfet edilen birlikler *el-Memâlikü'l-Bahriyye* adını alır. Necmuddin Eyyûb'un ölümünün ardından Memlûkler, hakimiyeti ele geçirmesinden sonra sonra tarih sahnesine çıkar. Bahrî Memlûkleri, 648/1250-784/1382 yılları arasında yüz otuz yıl kadar varlık göstermiştir.¹⁶⁰

Bahrî Memlûk Sultanlarından Kalavun (1279/1290) memlûkleri (kölemenleri) arasından seçip Kal'atülcebel'deki kale burçlarına yerleştirerek özel bir önem verdiği askerî birlikleri, Burcî Memlûklerin temelini oluşturur. Burçlara nisbetle Burcî olarak adlandırılan bu birlikler ileride saltanatı ellerine geçiren Burcî Memlûkleri'nin menşeyini teşkil etmiştir.¹⁶¹ Bahrî Memlûkler Devleti, çoğunluğunu Çerkezlerin oluşturduğu Burcî Memlûkler tarafından yıkılmıştır.¹⁶²

784/1382-923/1517 tarihleri arasında hüküm süren ve yüz yıldan fazla hakimiyetini sürdüren Burcî Memlûkleri, Osmanlı Devleti tarafından, 923/1517 yılı Ridâne Savaşında tarihe karışmış ve toprakları Osmanlı hakimiyetine girmiştir.¹⁶³

Burcî Memlûkler döneminde yaşamış olan Kâsım b. Kutluboğa'nın hayatı süresi (802/1399-879/1474 yılları arasında) saltanat süren Memlûk hükümdarları sırasıyla şunlardır:

1. el-Melikü'n-Nâsır Ferec (birinci saltanatı) 801 (1399),
2. el-Melikü'l-Mansûr Abdülazîz 808 (1405),
3. el-Melikü'n-Nâsır Ferec (ikinci saltanatı) 808 (1405),
4. el-Müstâîn-Billâh 815 (1412),
5. el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî 815 (1412),
6. el-Melikü'l-Muzaffâr Ahmed b. Şeyh el-Müeyyed 824 (1421),
7. el-Melikü'z-Zâhir Seyfeddin Tatar 824 (1421),
8. el-Melikü's-Sâlih Muhammed b. Tatar 824 (1421),
9. el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay 825 (1422),
10. el-Melikü'l-Azîz Yûsuf b. Barsbay 841 (1438),

¹⁶⁰ Aynı. Cilt: 7, s.16; Yiğit, 2004, Ön. ver., Cilt: 29, s.90.

¹⁶¹ Aynı. Cilt: 29, s.91.

¹⁶² Yiğit, 1991, Ön. ver., Cilt: 7, s.95-105.

¹⁶³ Aynı. Cilt: 7, s.130-133; Yiğit, 2004, Ön. ver., Cilt:29, s.93.

11. el-Melikü'z-Zâhir Seyfeddin Çakmak 842 (1438),
12. el-Melikü'l-Mansûr Osman b. Çakmak 857 (1453),
13. el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin İnal 857 (1453),
14. el-Melikü'l-Müeyyed Ahmed b. İnal 865 (1461),
15. el-Melikü'z-Zâhir Hoşkadem 865 (1461),
16. el-Melikü'z-Zâhir Yelbay 872 (1467),
17. el-Melikü'z-Zâhir Temürboğa 872 (1467),
18. el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Kayıtbay 873 (1468)'den, 901 (1496)'a kadar.¹⁶⁴

Burcî Memlûklerin siyasi olarak pek de istikrarlı bir yönetimin olmamasıyla birlikte Kâsım b. Kutluboğa'nın yaşadığı yıllar, bu devletin en parlak dönemi olarak kabul edilebilir.

1.1.1.2. İçtimai Durum

Memlûk toplumu Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudilerden oluşuyordu. Toplumun çoğunluğunu Müslümanlar oluşturuyordu. Statü olarak yönetici askerî ve halk kesimi şeklinde iki sınıftı. Bahrî Memlûklerde yönetici sınıfını Türkler, Burcî Memlûklerde ise Çerkezler oluşturuyordu.¹⁶⁵

Toprak ve iktisada askeri sınıf hâkimdi. Müslüman kesim arasından din âlimleri, adlî görevde olan âlimler ve tacirler toplumda iyi bir konumdaydı. Âlimler halk ile yöneticiler arasında bir köprü vazifesi yapar, içtimaî hayatta önemli bir rol alırlardı. Memlûkler döneminde mutasavvıfların yöneticiler ve halk nezdinde büyük tesirleri vardı.¹⁶⁶

Nüfusun çoğunluğu ihtiyaç sahibi olan ve askerlerin topraklarında çalışan çiftçiler, esnaf, sanatkârlar ve göçebe yaşıyan Arapların oluşturduğu Memlûk toplumu devletin son zamanlarında bir hayli fakirleşti.¹⁶⁷

Yahudiler ve hristiyanlar diledikleri gibi inançlarını yaşayabiliyordu. Vakıflar kurabiliyor, kendi inançlarına göre eğitim, öğretim kurumları tesis

¹⁶⁴ Aynı. Cilt: 29, s.93.

¹⁶⁵ Yiğit, 1991, Ön. ver., Cilt: 7, s.379.

¹⁶⁶ Yiğit, 2004, Ön. ver., Cilt: 29, s.96.

¹⁶⁷ Aynı. Cilt: 29, s.96.

edebiliyor ve onların istedikleri din adamları kendilerine nâzır olarak tayin ediliyordu. Memlûk Toplumu, tam bir inanç özgürlüğüne sahipti.¹⁶⁸

1.1.1.3. İlmî ve Kültürel Durum

Memlûkler dönemi, İslâmî ilimlerdeki gelişme bakımından İslâm tarihinin en parlak dönemlerinden biridir. Moğol istilasını ve haçlı katliamlarından dolayı vatanlarını terketmek zorunda kalan pek çok âlimin, Kahire ve Dîmeşk'e yerleşmelerinden dolayı bu iki şehir İslâm dünyasının ilim merkezleri haline geldi.¹⁶⁹

İlmî faaliyetlere destek veren yöneticiler, ülkedeki Zengîler ve Eyyûbîler'den kalan medreselerin sayısını bir hayli arttırmışlardır. Medreselerin büyük çoğunluğu, Sünnî mezheplere göre tedris yapan fıkıh medreseleri sayılır. Dâru'l-Kur'ân ve dâru'l-Hadisler, fıkıh, diğer dini ilimleri ve dil bilimlerinin de öğretildiği medreseler zengin kütüphanelere sahipti. Medreseler bünyesinde yoksul ve yetimler için eğitim kurumları kurulmuştu. Medreselerde, hoca ve talebeler devletin himayesindeydi. Ayrıca tekke ve zâviyeler de birer medrese görevi üstleniyordu.¹⁷⁰

Memlûkler devrinde kıraat, tefsir, hadis ve fıkıh alanlarında önemli âlimler yetişmiştir. Kısaca sıralayacak olursak:¹⁷¹

1.1.1.3.1. Memlûkler Döneminde Yaşamış Âlimler

a. Kıraat ilmi alanında şöhret bulan âlimler

Ca'berî (732/1332), İbnü'l-Cezerî (833/1429), Cerâidî, ve Burhâneddin el-Kerekî (853/1449) bu ilmin en tanınmış âlimleridir.

b. Tefsir ilmi alanında birçok kıymetli eserin yazıldığı bu dönemin en meşhur müfessirleri

Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (671/1273), İbnü'l-Müneyyir (683/1284), Dîrînî (694/1295), elli tefsiri bir araya getirmeye çalışan İbnü'n-Nakîb el-Makdisî (698/1298), İbnü'l-Bârizî (738/1338), Ebû Hayyân el-Endelüsî (745/1344), Ebû'l-

¹⁶⁸ Aynı. Cilt: 29, s.96.

¹⁶⁹ Yiğit, 1991, Ön. ver., Cilt: 7, s.381; Yiğit, 2004, Ön. ver., Cilt: 29, s.94, 95.

¹⁷⁰ Aynı. Cilt: 29, s.95.

¹⁷¹ Memlûkler döneminde yetişen âlimlerin daha geniş listesi için bakınız: İsmail Yiğit, "Aynî'yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmî Hareketine Bir Bakış", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11-12, (İstanbul, 1997), s.27-45; Yiğit, 2004, Ön. ver., Cilt: 29, s.95,96.

Fidâ İbn Kesîr (774/1373), Celâleddin el-Mahallî (864/1459), Bikâî (885/1480) ve Celâleddin es-Süyûtî (911/1505), bu dönemde yaşamış tefsir âlimleridir.

c. Hadis alanında meşhur âlimler

Nevevî (676/1277), Muhammed b. Ahmed el-Kastallânî (686/1287), İbn Dakîkul'îd (702/1302), Abdülmü'min ed-Dimyâtî (705/1306), Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî (742/1341), Zehebî (748/1348), Alâeddin İbnü't-Türkmânî (750/1349), Moğultay b. Kılıç (762/1361), İbn Receb (795/1393), Hâfız el-İrâkî (806/1404), Heysemî (807/1405), İbnü'l-İrâkî (826/1423), İbn Hacer el-Askalânî (852/1449), Şemseddin es-Sehâvî (902/1497), Bedreddin el-Aynî (855/1451), Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî (923/1517) ve Zekeriyâ el-Ensârî (926/1520) ilk akla gelen isimlerdir. Bu devirde birçok kadın hadisçi de yetişmiştir.

- Bu devirde *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'in en muteber şerhleri yapılmış, hadis ricâli hakkında en güvenilir eserlerden sayılan pek çok eser kaleme alınmıştır.
- Tanınmış kişileri ve hadis ricâlini tanıtan en muteber eserlerden pek çoğu bu dönemde telif edilmiştir. İbn Hallikân (681/1282), Zehebî (748/1348), Kütübî (764/1363), Safedî (764/1363), İbn Hacer el-Askalânî (852/1449) ve Şemseddin es-Sehâvî (902/1497) bu sahanın en meşhurlarıdır.

d. Fıkıh sahasında da birçok âlim yetişmiştir:

- **Hanefî fıkıhında:** Osman b. Ali ez-Zeylaî (743/1343), Kâkî (749/1348), Kureşî (775/1373), Bâbertî (786/1384), İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî (854/1450), İbnü'l-Hümâm (861/1457), Kâsım b. Kutluboğa (897/1474) ve İbnü'l-Kerekî (922/1516),
- **Şâfiî fıkıhında:** İzzeddin b. Abdüsselâm (660/1262), İbn Dakîkul'îd (702/1302), Sadreddin İbnü'l-Vekîl (716/1317), İbnü'l-Lebbân (749/1349), Bedreddin İbn Cemâa (733/1333), Takıyyüddin es-Sübkî (756/1355), Tâceddin İbnü's-Sübkî (771/1370), Bahâeddîn es-Sübkî (773/1372), İbn Kesîr ve Ömer b. Reslân el-Bulkînî, Zekeriyâ el-Ensârî (926/1520), Takıyyüddîn İbn Kâdî Şühbe (851/1448), Bedreddin İbn Kâdî Şühbe (874/1470),

- **Mâlikî fıkhdında:** Şehâbeddin el-Karâfî (684/1285) ve Burhâneddin İbn Ferhûn (799/1397),
- **Hanbelî fıkhdında:** Muvaffakuddîn İbn Kudâme (620/1223), Tûfî (716/1316), Takıyyüddin İbn Teymiyye (728/1328), İbn Kayyim el-Cevziyye (751/1350) ve İbn Kâdî'l-Cebel (771/1370) Memlûkler döneminde yaşamış fıkıh âlimleridir.

e. Akâid ve Kelam alanında meşhur âlimler

Memlûkler döneminde akaid ve kelam alanı, diğer temel İslâmî ilimler kadar ilgi görmemiştir. Bu alanda birer Hanefî fakihî, usulcû ve hadis âlimi olan, İbnü'l-Hümâm ve İbn Kutluboğa Mâtürîdî kelâmında eser vermişlerdir. İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye de kelam alanında eserler vermiştir.

f. Dil ilimleri sahasında meşhur âlimler

İbn Mâlik et-Tâî (672/1274), İbnü'n-Nehhâs el-Halebî (698/1299), Ebû Hayyân el-Endelüsî (745/1344), İbn Hişâm en-Nahvî (761/1360), İbn Nübâte el-Mısırî (768/1366), Bahâeddin İbn Akîl (769/1367) ve İbn Ammâr gibi pek çok âlim yetişmiştir. Arap dilinde yazılmış en geniş lugatın sahibi İbn Manzûr (711/1311), Demâmînî (827/1424), Muhyiddin el-Kâfiyeci (879/1474) Hâlid el-Ezherî (905/1499), ve Süyûtî (911/1505) de dil alimeri arasındadır.

g. Tarih alanında meşhur âlimler

Memlûkler döneminde büyük müerrih İbn Haldûn (808/1406) tarih felsefesi ve sosyoloji ilminin temellerini atmıştır. Kâfiyeci (879/1474), Sehâvî (902/1497) ve Süyûtî (911/1505) de tarih tenkidine dair eserler kaleme almışlardır. İbn Abdüzzâhir (692/1293), Baybars ed-Devâdâr (725/1325), İbnü'd-Devâdârî (736/1336), Ebü'l-Fidâ (732/1331), Zeynüddin İbnü'l-Verdî (749/1349), Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (774/1373), İbn Habîb el-Halebî (779/1377), Nâsırüddin İbnü'l-Furât (807/1405), Mufaddal b. Ebü'l-Fezâil, Yûnînî, Yûsufî, İbn Dokmak (809/1407), Ebü'l-Velîd İbnü's-Şihne (815/1412), Takıyyüddin İbn Kâdî Şühbe (851/1448), Şehâbeddin İbn

Arabşah (854/1450), Bedreddin el-Aynî (855/1451), İbnü'l-Cey'ân (885/1480) ve Ebü'l-Fazl İbnü's-Şihne (890/1485) dönemin diğer önemli tarihçileridir.¹⁷²

h. Tasavvuf alanında meşhur âlimler

Memlûk devrinin büyük mutasavvıflarının başında şu isimler geliyordu: Bedeviyye tarikatının kurucusu, Mısır'ın en büyük velisi Seyyid Ahmed Bedevi (675/1276), Düsükiyye tarikatının pîrî Burhanüddin Düsüki, İbn Atâullah el-İskenderî (709/1309), Muhammed Vefâ Şâzeli ve İbn Vefâ (807/1405).¹⁷³

Şiir, nesir, resmi yazışmalar, ansiklopedi, edebiyat ve hikaye alanlarında da pek çok tanınmış alim yetişmiştir. Hatta memlûkler dönemi bir “*ansiklopediler çağı*” olarak tanınmıştır. Ayrıca tıp, matematik, fizik, coğrafya ve denizcilik, felsefe, mantık, eski kimya ve tabii ilimler alanlarında da birçok değerli âlim yetişmiştir.¹⁷⁴

Siyasi olarak çalkantılı bir dönemde yaşasa da Kâsım b. Kutluboğa, ilmî faaliyetlerin yoğunlukta olduğu, İslam tarihinde meşhur âlimlerin yaşadığı, ilme ve âlimlere değer verilen bir ortamda yaşamıştır. Yaşadığı asrın ilmî hareketliliği ve alanlarında uzman isimlerden faydalanması, yazdığı iki yüze yakın eserde kendini hissettirmiştir.

1.1.2. Kâsım b. Kutluboğa'nın Hayatı

Kâsım b. Kutluboğa'nın yetiştiği dönemini anlattıktan sonra şimdi de onun hayatı, isim ve nesebi, milliyeti, doğumu, vefatı, öğrenimi ve ilmikonumu, yattığı hocaları, talebeleri ve eserlerini kısaca vermeye çalışacağız.

1.1.2.1. İsmi ve Nesebi

Kâsım b. Kutluboğa'nın tam olarak ismi, Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî'dir.¹⁷⁵ İsmi bazı eserlerde kısaca Allâme Kâsım ve Kâsım el-Hanefî olarak da geçer.¹⁷⁶

¹⁷² Aynî. Cilt: 29, s.95.

¹⁷³ Yiğit, 1997, Ön. ver., s.42

¹⁷⁴ Yiğit, 2004, Ön. ver., Cilt: 29, s.96.

¹⁷⁵ Talat Sakallı, “İbn Kutluboğa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 20, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999), s.152.

¹⁷⁶ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed Sehâvî, *ed-Davu'l-Lâmi'li-Ehli'l-Karni's-Sâbi'*, Cilt: 6, (Beyrut: Dâru'l-Ceyl), s.184; Muhammed b. Ali Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli' bi Mahâsini men Ba'de'l-Karni't-Tâsi'*, Cilt: 2, (Kahire: Dâru'l-Kitâb el-İslâmî, 1348), s.45.

Lakabı ez-Zeyn veya Zeynuddîn olup, eş-Şeref, Ebu'l-Fadl olarak da anılmıştır. Künyesi bazı kaynaklarda Ebu'l'Adl,¹⁷⁷ Ebu'l-Fazl¹⁷⁸ şeklinde geçer. Kâsım b. Kutluboğa eserlerinde kendisini Kâsım el-Hanefî olarak tanıtmıştır. Genelde bu isimle bilinmiştir.¹⁷⁹

Kâsım b. Kutluboğa'nın Dedesi Abdullah hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Sultan Zâhir Berkuk'un (801/1399) emîrlerinden olan saltanat nâibi Cemâluddîn Sûdûn b. Abdillâh eş-Şeyhûnî'nin kölesi olarak Mısır'a geldiği tahmin edilmektedir.¹⁸⁰ Babası Kutluboğa o zamanki cari olan teamüle göre, onu azad eden sultan naibi Türk asıllı Sûdûn eş-Şeyhûnî'nin memlûklerinin (kölemen) kumandanı idi.¹⁸¹ “*es-Sûdûnî*” nisbesi de bundan dolayıcıdır.¹⁸² Cemâlî nibesinin ise Sûdûn b. Abdillâh'ın künyesinin Cemâluddîn olup ona izefeten söylendiği bilinir.¹⁸³

Babası Kutluboğa hakkında yeterli bilgi yoktur. Adı Kutluboğa b. Abdillâh olup Zarrâf lakabıyla anılırdı.¹⁸⁴ Sehâvî (902/1497), Kutluboğa'nın sultan naibi Sûdûn b. Abdillâh eş-Şeyhûnî'nin meclisinin önde gelen isimlerinden biri olduğunu söyler.¹⁸⁵ Kutluboğa, oğlu Kâsım daha küçük yaşta vefat etmiştir.¹⁸⁶

1.1.2.2. Milliyeti

Kâsım b. Kutluboğa'nın milliyeti hakkında hakkında açık bilgiye ulaşmak zordur. El-Mısırî nisbesi kendisine Arap izlenimi verse de babasının bir memlûk olup sonradan azad edildiği bilgisi kaynaklarda açıkça belirtildiğinden¹⁸⁷ sadece Mısırî nisbesinden Arap olduğunu söylemek zordur. Mısır'da doğup büyüdüğü için bu

¹⁷⁷ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.184.

¹⁷⁸ Osman Keskiner, İbn Kutluboğa el-Hanefî ve Kitâbu Takrîbi'l-Garîb adlı Eseri, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt-Sayı: 2-4, (2002), s.39.

¹⁷⁹ Aynı. s.39.

¹⁸⁰ Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.152.

¹⁸¹ Kâsım b. Kutluboğa, *Münyetu'l-Elma'î fimâ Fâte min Tahrîci'l-Hidâye li'z-Zeyla'î*, Tahkik: Muhammed Zâhid b. Hasen el-Kevserî, (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezherîyye li't-Turâs, 1419/1999), s.6.

¹⁸² Aynı. s.6; Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.184.

¹⁸³ Aynı. Cilt: 6 s.184.

¹⁸⁴ Kâsım b. Kutluboğa, 1992, Ön. ver., s. 11; Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.184; Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.152.

¹⁸⁵ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, 184; Kâsım b. Kutluboğa, 1992, Ön. ver., s. 11; Aynı. 1999, s.6.

¹⁸⁶ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.184.

¹⁸⁷ Aynı. Cilt: 6, s.184; Leknevî, 1324, Ön. ver., s. 99; Kâsım b. Kutluboğa, 1999, Ön. ver., s. 6; Kâsım b. Kutluboğa, 1992, Ön. ver., s. 11; Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.152.

nisbeyle anılması normal bir durumdur. Annesi hakkında hiçbir bilgi olmamakla birlikte annesinin Mısır'lı olmasından dolayı 'Mısırî' denmesi muhtemeldir.¹⁸⁸

Memlükler devrinde Mısır'da Araplarla beraber Çerkezlerin de yaşadığı bilinen bir durumdur. O dönemde kölelere Türkçe bir ad verilmesi nakledilse bile,¹⁸⁹ aslen Çerkez olan kişilerin Baybars, Barsbay, Berkuk, Çakmak gibi isimleri kullandıkları bilinmektedir.¹⁹⁰ Bu durumda Kâsım b. Kutluboğa'nın Çerkez olma ihtimali de uzak görüyor.

Memlükler dönemindeki Türkler daha çok Altınboğa, Ketboğa, Karaaslan, Karaboğa, Gümüşboğa, Yelboğa, Esenboğa, Tayboğa, Kutluşah ve Kutluboğa gibi Türk boylarının adlarını kullanmaktaydı.¹⁹¹ Kâsım b. Kutluboğa'nın "*Muntekâ Durreti'l-Eslâk fî Devleti'l-Etrâk*" adıyla Türk tarihini anlatan bir eser yazması¹⁹² vefat ettiği mahallenin Hâratu'd-Deylem ve'l-Etrâk olarak anılması ve Türk mahallesi olarak bilinmesi Kâsım b. Kutluboğa'nın aslen Türk olduğu düşüncesini destekler. Ayrıca MEB İslam Ansiklopedisi'nde kesin bir dille onun Türk olduğunu söyler.¹⁹³

1.1.2.3. Doğumu

Kâsım b. Kutluboğa 802 senesinin muharrem ayında (Eylül 1399) Kâhire'de doğmuştur.¹⁹⁴ El-Makrîzî (845/1442), el-Burhân el-Bikâ'î (885/1480) ve İbn İyâs (930/1524) müellifin doğum tarihi hakkında farklı tarihler vermişlerse de,¹⁹⁵ öğrencisi Sehâvî'nin (902/1497) ifadesine daha çok itimat edilmiş ve ulaşabildiğimiz kaynaklar bu tarihi vermiştir.¹⁹⁶

1.1.2.4. Hastalığı ve Vefatı

Sehâvî, hocası Kâsım b. Kutluboğa'nın yakışıklı, fiziken kuvvetli bir yapıda ve gayet güzel yürüyen bir kimse olduğunu söyler.¹⁹⁷ Fakat yaşlılığında prostat hastalığına yakalanır ve idrarını tutmakta zorlanır bir hale gelir. Vefatına yakın,

¹⁸⁸ Keskiner, Ön. ver., s.40.

¹⁸⁹ Aynı. s.40.

¹⁹⁰ Aynı. s.40.

¹⁹¹ Aynı. s.40.

¹⁹² Kâtip Çelebî, Ön. ver., Cilt: 1, s.565.

¹⁹³ Keskiner, Ön. ver., s.40.

¹⁹⁴ Kâsım b. Kutluboğa, 1999, Ön. ver., s.6.

¹⁹⁵ Keskiner, Ön. ver., s.40.

¹⁹⁶ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.184; Leknevî, 1324, Ön. ver., s.99; Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.152.

¹⁹⁷ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.186.

yanında bir şişe taşımak zorunda kalır ve ölümüne kadar bu durum devam eder. Ayrıca uzun bir süre başka hastalıklara mübtelâ olduğu da anlatılır.¹⁹⁸

Kâsım b. Kutluboğa 879/1474 senesi rebû'l-âhir ayının dördü, Perşembe gecesi Kahire'de Hâratu'd-Deylem ve'l-Etrâk isimli mahallede vefat etmiştir. Sonraki gün el-Mârdânî Camiinde kalabalık bir cemaatle cenaze namazı kılınıp, 'Ukbe b. 'Âmir el-Cühenî kabristanındaki aile mezarlığına defnedilmiştir.¹⁹⁹

1.1.2.5. Öğrenimi ve İlmî Konumu

Küçük yaşta babasını kaybeden Kâsım b. Kutluboğa Kur'ân-ı Kerîm'i ve bazı temel muhtasar metinleri ezberlemiş ve bunları 'İzz b. Cem'â'a (819/1416) dinletmiştir. O zamanki iktisadi bozukluk sebebiyle çalışmak zorunda kalan Kâsım b. Kutluboğa bir süre terzilik yapmış ve mesleğinde ustalaşmıştır.²⁰⁰ Hafızası, muhakeme kabiliyeti ve zekâsı ile öne çıkan Kâsım b. Kutluboğa, bir müddet terzilik mesleğiyle iştigalden sonra tekrar ilme yönelmiştir.²⁰¹

İleride biraz daha geniş olarak ele alacağımız üzere farklı alanlarda ve sahasında uzman birçok âlimden dersler almıştır. İlme olan rağbeti ve keskin zekâsı sayesinde kısa bir sürede hocalarının takdirini kazanmıştır. Öğrencisi Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi' li-ehli'l-Karni't-Tâsi'* isimli eserinde Kâsım b. Kutluboğa'nın ilk seyahatini, İmam A'zam Ebu Hanife'nin soyundan gelen Bağdat'ta kadılık yapmış olan et-Tâc Ahmed b. Muhammed en-Nu'mânî el-Ferğânî²⁰² (834/1430) ile beraber Şam diyarına yaptığını ve hicrî 816 yılında daha on dört yaşında olduğu halde 'umûmî icâzet' almaya hak kazandığını ifade eder.²⁰³

Birçok âlimden tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, mantık, matematik, tarih ve Arapça'ya dair ilimleri okuyup kısa sürede hocalarının takdirine mazhar olan Kâsım b. Kutluboğa genç yaşta ders okutmaya, fetva vermeye ve kitap yazmaya başladı.²⁰⁴ Ders aldığı üstadlarının takdirini alan Kâsım b. Kutluboğa yeri geldiğinde üstadlarına itiraz etmekten de çekinmez. Mesela 834/1430 yılında İbn Hacer'den *el-Îsâr bi-Ma'rifeti Ruvâti'l-Âsâr* adlı eserini okurken ara ara yaptığı itirazları hocası isabetli

¹⁹⁸ Aynı. Cilt: 6, s.186.

¹⁹⁹ Aynı. Cilt: 6, s.186; Keskiner, Ön. ver., s.43.

²⁰⁰ Sehâvî, Ön ver., Cilt: 6, s.184.

²⁰¹ Sakallı, Ön. ver., Cilt:20, s.152; Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.184.

²⁰² Aynı. Cilt: 2, s.82.

²⁰³ Aynı. Cilt: 6, s.185.

²⁰⁴ Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.152

bularak eserinde bazı düzeltmeler yaptı ve mukaddimesinde de buna işaret etti.²⁰⁵ İbn Hacer (852/1443) bu konuda mukaddimesinde şöyle der: “Bazı kardeşler benden birtakım konularda uyarıda bulunup düzeltmeler yapmamı istedi, bende hemen bu isteğe cevap verip tavsiyede bulunduğu konularda haklı bularak isteğine uydum.”²⁰⁶

Ders aldığı birçok üstadından en fazla istifade ettiği kişi belki de İbnu'l-Humâm'dır. 825/1422 yılında hocası İbnu'l-Humâm'dan ders almaya başlayan Kâsım b. Kutluboğa hocasının vefat tarihi olan 861/1457 yılına kadar ders almaya devam etti. Otuz altı yıl gibi uzun bir süre hocasıyla alakasını sürdürdü.²⁰⁷

Kâsım b. Kutluboğa, ilim talebi maksadıyla Şam diyarına seyahat yapıp, burada çeşitli ulemeden istifade ettikten sonra İskenderiye'ye geçmiştir. Muhtelif zamanlarda Hac için Mekke ve Medine'ye ayrıca Kudüs'e gitmiştir. Her gittiği yerde ilim meclislerine katılmış ve ilimî sohbetlerde bulunmuştur.²⁰⁸

Kâsım b. Kutluboğa kısa bir süre iki resmi görev üstlenmiştir: Baybars Medresesi'nde hadis hocalığı ile Câmbek Medresesi şeyhliği. Bu iki vazife dışında resmî bir görev almadı. Döneminin devlet ricalinden destek ve ilgi görmeye beraber mütevazı bir hayat sürmüş ve ömrünün çoğunu Eşrefiyye Dergâhında fakir bir derviş olarak geçirmiştir. Kendisi Eşrefiyye Dergâhına müntesip bir sûfidir.²⁰⁹

Başta fıkıh ve hadis ilimleri olmak üzere dinî ilimlere vakıf olan Kâsım b. Kutluboğa cedel ve münazara kabiliyeti ile de şöhret bulmuştur. İnsanlarla güzel geçimi, ünsiyet ve ülfet yeteneği, güzel ahlakı ve kaleminde daha kuvvetli hatipliği yardımıyla çağdaşı âlimlerle münazara etmekten geri durmamıştır.²¹⁰

Üstün hitap kabiliyeti, güzel ahlakı ve yumuşak huyu onun çevresi ve her kesimden insanlar tarafından sevilip takdir edilmesini sağlamıştır. Kâsım b. Kutluboğa zor ve müşkil hatta cevabı yokmuş gibi görünen konularda pratik çözümler bulan velût bir âlimdir. Sehâvî'nin ifadesine göre çağdaşı olan Hanefî âlimlerden farklı ve daha önde olmasıyla birlikte yeni ortaya çıkan ve önemli

²⁰⁵ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.185; Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.153.

²⁰⁶ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.185.

²⁰⁷ Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.153.

²⁰⁸ Aynı. Cilt: 20, s.153.

²⁰⁹ Aynı. Cilt: 20, s.153.

²¹⁰ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.188; Sakallı, Ön. ver., s.153.

meselelerde başvuru kaynağı, verdiği cevaplarla soranı tatmin eden ve merama ulaştırıran bir fakihdir.²¹¹

Zâhidâne yaşantısı ve takvasıyla da bilinen Kâsım b. Kutluboğa tasavvuf hayatını da yoğun biçimde yaşıyordu. Geride de belirttiğimiz gibi Eşrefiyye Dergâhı'na bağlı olmakla beraber Muhyiddîn İbnü'l-'Arabî'nin (638/1240) vahdet-i vücûd görüşlerini benimserdi.²¹²

Sehâvî'nin ifadesiyle 874 yılında, İbnü'l-Fâriz'ın (632/1235) *Kasîdet-i Tâiyye*'si etrafında, mutaassıp bazı âlimler ve mutasavvıf âlimler arasında bir takım kargaşalar, tartışmalar meydana geldi.²¹³ İbnü'l-Fâriz'ın vahdet-i vücûd ve hulûl görüşlerine yer verdiği bu kasîdesi üzerinde oluşan tartışmalar esnasında Muhibbüddin İbnü'ş-Şihne ve Burhâneddin el-Bikâî gibi bazı âlimler İbnü'l-Fâriz'ı küfürle itham ederken²¹⁴ Kâfiyeci, Zekeriyâ el-Ensârî, Süyûtî ve İbnü'l-Gars ile birlikte Kâsım b. Kutluboğa da onu müdafaa etti. Bu sebeple talebesi Bikâî'nin iftiraya varan aşırı eziyetleri ve insafsız hücumlarına mâruz kaldı.²¹⁵

İtikâdi hususlarda Hanefî-Maturîdî görüşünde olan Kâsım b. Kutluboğa, hocası İbnü'l-Humâm'ın *el-Müsâyere*'si üzerine kaleme aldığı *Şehu'l-Musâyere* adlı eserinde, hocasına katılmadığı bazı konuları açıklamıştır. İtikad konularında akla yüklediği işlevler ve bir kısım tercihleri sebebiyle Eş'arî ekole biraz yaklaşmıştır.²¹⁶

Edebiyat ve şiir konusunda Sehâvî, Kâsım b. Kutluboğa'nın şiirle de uğtaştığını, divanlardan bir hayli şiirin ezberinde olduğunu hatta usta şairlerden aşağı kalmayacak seviyede şiirler yazdığını söyler.²¹⁷

Kâsım b. Kutluboğa, öncelikle hocaları ve çağdaşı âlimlerin takdir ve övgüleriyle anılır.²¹⁸ Zamanın otoritesi İbnü'l-Hümâm'ın (861/1457) vefatı yaklaşınca ona, "Senden sonra kimin meclisine devam edelim?" diye sorduklarında

²¹¹ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.188.

²¹² Aynı. Cilt: 6, s.188; Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.153.

²¹³ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.186.

²¹⁴ Süleyman Uludağ, "İbnü'l-Fâriz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 21, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000), s.42. Bikâî İbnü'l-Fâriz'in kasidesine reddiye olarak el-Mu'âriz fi Tekfîri İbnü'l-Fâriz eser kaleme almıştır. Burada kırk civarı ulemanın İbnü'l-Fâriz'in kâfir olduğuna dair fetvalarını aktarır.

²¹⁵ Aynı. Cilt: 6, s.186.

²¹⁶ Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.153.

²¹⁷ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.188, 189; Şevkânî, Ön. ver., Cilt: 2, s.47.

²¹⁸ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, 187, 188.

İbnu'l-Hümâm, “Allâme Kâsım b. Kutluboğa'nın meclisine” cevabını verir.²¹⁹ İbn Hacer (852/1449), Kâsım b. Kutluboğa'yı “Şeyhu'l-Fâzıl Muhaddisu'l-Kâmilu'l-Evhad” diye niteler.²²⁰ Makrîzî (845/1442) de onun hakkında, “Fıkıh, Arapça ve hadis ilimlerinde mahir ve üstün olup birçok eser telif etmiştir.”²²¹ der. İbnu'd-Deyrî (867/1463) de onu “Âlim ve zeki şeyh” olarak vasıflar.²²² Rıdvân b. Muhammed b. Yûsuf ez-Zeyn onu bazı yerlerde onun hakkında, “Hanefilerin usta, mütehassıs âlimlerindedir. Faydalı yararlanılabilecek ve güzel eserler yazmıştır.” der.²²³ Talebesi el-Bikâ'î de hocası hakkında: “Zikri ve namı yayılmış, Hocaları onu övmüş ve farklı alanlarda faydalı eserler telif etmiştir.”²²⁴ Başka bir yerde hocasını eleştirirken bile şöyle der: “fıkıh, hadis, usul ve bunlardan başka birçok ilimde uzman bir âlimdir. Ondan sonra onun benzeri Hanefî bir âlim yetişmedi...”²²⁵ Leknevî (1886) de onun hakkında övgü dolu ifadeler kullanır. Leknevi onu, etkileyici hitabeti, kuvvetli hafızası mezhebinin delillerini çok iyi bilmesiyle fıkıh alanında çağdaşı olan âlimlerden önde, belâğatli ve rahat konuşan, münazaraya kabiliyetli, hasmını susturan, ikna kabiliyetine sahip bir âlim olarak tanıtır. Bazı eserlerini okuma fırsatı bulduğunu ve bunları çok faydalı bulduğunu söyleyen Leknevî, yazdığı eserlerinden onun fıkıh, hadis ve diğer ilimlerde derin bir âlim olduğunu aktarır.²²⁶ Şevkânî (1250/1834), Kâsım b. Kutluboğa'nın çeşitli alanlarda kıymetli âlimlerden ilim aldığını, yaşadığı zamanında Hanefî âlimler arasında parmakla gösterilen bir konuma ulaştığını ve ondan sonra onun gibisinin yetişmediğini söyler.²²⁷ Kâsım b. Kutluboğa'nın hayatını araştırırken en çok yararlandığımız Sehâvî (902/1497), *ed-Dav'u'l-Lâmi* 'inde hocası hakkında övgü dolu sözler söyler.²²⁸

Kâsım b. Kutluboğa'nın eserlerini ve fetvalarını inceleyen bazı çağdaş araştırmacılar onu İbn Kemâl'in (940/1534) fukaha tasnifi içindeki *ashâbü't-tahrîc* 'den kabul etmişlerdir.²²⁹

²¹⁹ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.50. (Muhammed Avvâme'nin *Dirâse Hadîsiyye Mukârene li Nasbi'r-Râye ve Fethi'l-Kadîr ve Munyeti'l-Elma'î* (s. 300)adlı eserinden nakille.

²²⁰ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.185.

²²¹ Aynı. Cilt: 6, s.185.

²²² Aynı. Cilt: 6, s.185.

²²³ Aynı. Cilt: 6, s.188.

²²⁴ Aynı. Cilt: 6, s.185.

²²⁵ Aynı. Cilt: 6, s.186.

²²⁶ Leknevî, 1324, Ön. ver., s.99.

²²⁷ Şevkânî, Ön. ver., Cilt: 2, 45, 46.

²²⁸ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, 187, 188.

²²⁹ Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20,s.153.

1.1.2.6. Hocaları

Kâsım b. Kutluboğa yaşadığı devirde tanınmış birçok âlimden ders alma imkânına sahip olmuştur. Ders aldığı bazı hocaları, ilim ve eserleriyle tanınmış kendi alanlarında muhakkik âlimlerdir. Bu durum onun nasıl bir tedris gördüğü ve ilimdeki yüksek menzilesine işaret eder. Onun ilim ehlinde ne kadar istifade ettiğinin en büyük delili yazdığı eserlerdir.

Hocalarının isimlerini verirken kendilerinden uzun süre ders aldığı hocaları hakkında özet bilgiler verilir, diğer hocalarının sadece ismini ve hangi ilimde faydalandığı aktarılacaktır. Biyografisini alan kaynaklarda genellikle şu isimler yer alır:

1. İbnu'l-Hümâm (861/1457)

Tam olarak adı Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamîd b. Mes`ûd el-Kemâl Hümâmüddîn b. Hamîdüddîn b. Sa`düddîn'dir.²³⁰ Hayatı hakkında en geniş bilgi kıymetli talebesi Kâsım b. Kutluboğa'nın biyografisi gibi Sehâvî'nin *ed-Davu'l-Lâmi*'inde²³¹ ve Suyûtî'nin *Buğyetu'l-Vu'ât*²³² adlı eserinde mevcuttur.

İbnu'l-Hümâm devrinin Hanefî otoritesi ve müçtehitir.²³³ Dedesinin dedesi Hümâmüddîn'e nisbetle İbnu'l-Hümâm lakabı ile tanınmıştır. Dedesi Abdülhamid ve büyük dedesi Mesud aslen Sivaslı olup burada kadılık yapmışlardır.

İbnu'l-Hümâm, küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîm'i, ezberleyip kıraat dersleri aldı. Yaşadığı dönemin birçok zirve âliminden başta Arap dili ve edebiyatı, mantık, kelâm, tefsir, hadis, fıkıh ve fıkıh usulü dersleri gördü. İbnu'l-Hümâm ilim dolu hayatının yaklaşık 15 yılında resmî vazifeler üstlendi.

İbnu'l-Hümâm'ın yetiştirdiği öğrenciler arasında Sehâvî, Takıyyüddin eş-Şümunnî (872/1468), Kâsım b. Kutluboğa, İbn Emîru Hâc (879/1474), İbnu'l-Gars, Kemâleddin İbn Ebû Şerîf (906/1500), İbnu'l-Kerekî (922/1516) ve Necmeddin İbn Kâdî Aclûn (876/1472) gibi âlimler yer almaktadır. İbnu'l-Hümâm 7 Ramazan 861

²³⁰ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 8, s.127.

²³¹ Aynı. Cilt: 8, s.127-132.

²³² Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, Tahkik: Ebu'l-Fazl İbrâhîm, Cilt: 1, (Birinci basım. Beyrut: Matbaa İsa el-Bâcî el-Halebî ve Şurekâhu, 1384/1964), 166-169.

²³³ Leknevî, 1324, Ön. ver., s.180.

(29 Temmuz 1457) tarihinde Kahire’de vefat etti ve İbn Atâullah el-İskenderî’nin (709/1309) Karâfe’deki türbesine defnedildi.

İbnu’l-Hümâm daha çok fıkıh usulü ve furû’ ve kelam alanında eser vermesine karşılık, mantık, Arap dili ve edebiyatı, tefsir, hadis sahalarında yetkin bir âlimdir. Münazaralarda ve telif ettiği eserlerde konuları ortaya koyuşu, görüşleri ve delilleri değerlendirip tartışarak bir sonuca ulaşmadaki kabiliyeti sağlam bir mantık, cedel ve felsefe eğitimi aldığını göstermektedir. Suyûtî’nin (911/1505) naklettiği şu sözü onun bu alanlardaki konumunu anlatır, “Makûlâtta hiç kimseyi taklit etmem.”²³⁴

Hadis ilmiyle ilgili konumu hakkında bazı âlimler onu ‘büyük hafız’ ve ‘büyük muhaddis’ olarak nitelemiştir.²³⁵

İbnu’l-Hümâm, Fıkıh Usulu ve furu’u ve kelam alanında çok kıymetli, muteber eserler kaleme almıştır: *Fethu’l-Kadîr*, *et-Tahrîr fî ‘İlmi’l-Usûl*, *el-Müsâyere fî l-‘Akâ’idi’l-Münciye fî l-Âhire*, *Zâdu’l-Fakîr*, *İ’râbü Kavlihî Sallallâhu ‘Aleyhi ve Sellem: “Kelimetân Hafîfetân ‘ale’l-Lisân.”*²³⁶

Daha önce de geçtiği üzere Kâsım b. Kutluboğa’nın en fazla istifade ettiği üstadı İbnu’l-Hümâm’dır. Kâsım b. Kutluboğa hocası ile alakasını otuz altı yıl sürdürdü.²³⁷ Hocasından özellikle fıkıh olmak üzere çeşitli ilimleri okumuştur. İbnu’l-Hümâm’ın *Fethu’l-Kadîr*’inin ilk dörtte birlik bölümünü, Sadruşşerîa’nın (747/1346) *Tavzih*’inin bir kısmını, İbnu’l-Hümâm’ın *el-Müsâyere*’sinin tamamı ve çeşitli eserleri hocasından okumuştur.²³⁸

2. İbn Hacer el-Askalânî (852/1449)

Ünlü hadis âlimi ve hafızı olan İbn Hacer birçok ilimde de geniş malumat sahibi ve büyük bir âlimdir. Tam ismi Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî’dir.

²³⁴ Suyûtî, Ön. ver., Cilt: 1, s.167.

²³⁵ Leknevî, 1324, Ön. ver., s.180; Kevserî, 2002a, Ön. ver., s. 73; Ferhat Koca, “İbnu’l-Hümâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 21, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000), s.88.

²³⁶ Leknevî, 1324, Ön. ver., s.180; Koca, 2000, Ön. ver., Cilt: 21, s.88, 89.

²³⁷ Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.153.

²³⁸ Sehâvî, Ön ver., Cilt: 6, s.185.

Hadis sahasında otorite sayılan İbn Hacer, *Sahîh-i Buhârî*'nin en meşhur şerhi olan *Fethu'l-Bârî* adlı eserin müellifidir. Kendisi *Emîru'l-Mu'minîn fi'l-Hadîs* ünvanı verilen nadir hadisçilerdendir.²³⁹ İbn Hacer, hadis başta olmak üzere farklı alanlarda 150'den fazla eser kaleme almıştır.²⁴⁰

Kâsım b. Kutluboğa İbn Hacer'den *el-Îsâr bi-Ma'rifeti Ruvâti'l-Âsâr* adlı eseri²⁴¹ ile hadis ve hadis ilimlerini tahsil etmiştir.²⁴²

3. Takiyuddîn Makrîzî (845/1442)

Kâsım b. Kutluboğa, daha çok tarihçiliğiyle tanınan kıymetli âlim Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takiyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkadir b. Muhammed el-Makrîzî'den de ders almıştır.²⁴³

Kâsım b. Kutluboğa *Tâcu't-Terâcim*'inin mukaddimesinde hocası Makrîzî'den övgüyle söz eder.²⁴⁴

4. Tâcuddîn Ahmed b. Muhammed en-Nu'mân'î el-Ferğânî (834/1430)

Daha önce de belirttiğimiz gibi Kâsım b. Kutluboğa ilk ilim seyahatini Ebû Hanîfe'nin soyundan gelen hocası,²⁴⁵ Tâcuddîn el-Ferğânî ile birlikte Şam bölgesine yapmıştır.²⁴⁶ Kâsım b. Kutluboğa hocasından Havârizmî'nin *Câmi'u Mesânîdi Ebi Hanîfe*'sini İbn Salâh'ın (643/1245) *'Ulûmu'l-Hadîs*'ini ve başka eserleri okumuştur.²⁴⁷

5. Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zerâtî el-Hanbelî (ö. 825)

Kâsım b. Kutluboğa, Berkûkiyye medresesinin hocası olan ez-Zerâtî'den²⁴⁸ tecvîd okumuştur.²⁴⁹

²³⁹ M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 19, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999a), s.516.

²⁴⁰ Kandemir, Aynı. Cilt: 19 s.517.

²⁴¹ Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.153.

²⁴² Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.185.

²⁴³ Eymen Fuad Seyyid, "Makrîzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 27, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003), s.448.

²⁴⁴ Kâsım b. Kutluboğa, 1992, Ön. ver., s.85.

²⁴⁵ Sahâvî, Ön. ver., Cilt: 2, s.82.

²⁴⁶ Aynı. Cilt: 6, s.185.

²⁴⁷ Aynı. Cilt: 6, s.184.

²⁴⁸ Aynı. Cilt: 9, s.11.

6. ‘Alâ’ el-Buhârî (ö. 841)

Muhammed b. Muhammed ‘Alâuddîn el-Buhârî el-‘Acemî el-Hanefî’den tefsir ve Kur’ân ilimleri okumuştur.²⁵⁰

7. Şemsüddîn İbnu’l-Cezerî (ö. 833/1429)

Kâsım b. Kutluboğa, büyük kıraat âlimi ve hadis hafızı Ebü’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî’den kıraat ve hadis ilimleri okumuştur.²⁵¹

İbnu’l-Cezerî zamanının büyük fakihlerinden fukıh okuyup fetva icazeti almasına ve farklı bölgelerde uzun yıllar Kadılık yapmasına rağmen özellikle kıraat ve hadis alanlarında şöhret bulmuştur. 100 civarı eser telif etmiştir.²⁵²

Kâsım b. Kutluboğa’nın alanlarda tedris gördüğü diğer üstadları:

a. Fıkıh alanında İstifade ettiği hocaları:

Kemâleddîn İbnü’l-Hümâm (861/1457), et-Tâc Ahmed b. Muhammed en-Nu’mânî el-Ferğânî (834/1430), ‘Alâ’ el-Buhârî (841), İbn Hacer el-Askalânî (852/1443), Kâru’l-Hidâye diye bilinen Siracuddîn Ömer b. Ali b. Fâris el-Kinânî (829/1420)²⁵³, Mecduddîn İsmail b. Ali b. Muhammed ez-Zemzemî el-Beydâvî er-Rûmî (838), Yahya b. Yusuf Nizâmuddîn es-Sîrâmî (833), Abdusselâm b. Ahmed b. Abdulmun’im el-Bağdâdî/İzzuddin el-Hanefî (859), Abdullatîf İftihâruddîn el-Kirmânî el-Hanefî (? Sehâvî, el-Melikü’z-Zâhir Seyfeddin Çakmak (842/1438-857/1453) döneminde vefat ettiğini söylüyor.²⁵⁴).

b. Usûl-u Fıkıh alanında faydalandığı Hocaları

Kemâleddîn İbnu’l-Humâm (861/1457), Sirâcüddîn Kâriu’l-Hidâye (829/1420), Musa b. Ahmed Şerefuddîn es-Subkî eş-Şâfî’î (840), ‘Alâ’ el-Buhârî (841).

²⁴⁹ Aynı. Cilt: 6, s.184.

²⁵⁰ Aynı. Cilt: 6, s.184.

²⁵¹ Aynı. Cilt: 6, 185.

²⁵² Tayyar Altıkulaç, “İbnu’l-Cezerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 20, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999), s.554.

²⁵³ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.184; Leknevî, 1324, Ön. ver., s.180.

²⁵⁴ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.340.

c. Kelâm ve Akâidde hocaları

‘Alâ’ el-Buhârî (841), Kâdu’l-Kudât Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman el-Bisâtî el-Mâlikî en-Nahvî (842)²⁵⁵ İbnu’d-Deyrî diye tanınan, Sa’deddin b. Muhammed b. Abdillâh el-Makdisî (867). (832 yılında, *Akâidu’n-Neseîfî*’ye yazdığı şerhini okumuştur.²⁵⁶)

d. Hadis ve Hadis İlimleri alanında faydalandığı hocaları

Şemsuddîn İbnu’l-Cezerî (833/1429), Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr Şihâbuddîn el-Vâsitî el-Makdisî (836), Zerkeşî diye tanınan Abdurrahman b. Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed ez-Zeyn Ebû Zerr el-Mısrî el-Hanbelî (846), İbnu’l-Mısrî diye tanınan Muhammed b. Muhammed b. Hızır Ebu’l-Berekât b. Şemsu’n-Nâsirî (868/1464),²⁵⁷ Huseyn b. Ali b. Seb’u’l-Bedri’t-Tâli’ Ebû Ali el-Bûsirî el-Kâhirî el-Mâlikî (838),²⁵⁸ Muhammed b. Hasen b. Sa’d Nâsiruddîn Ebû Muhammed eş-Şâfi’î el-Fâkûsî (841),²⁵⁹ Muhammed b. ‘Amr b. Ebî Bekr et-Tâc Ebu’l-Feth eş-Şerâbîşî (839),²⁶⁰ el-‘İzz b. Cemâ’a (819/1416),²⁶¹ Âişe binti Ali b. Muhammed Ümmü Abdillâh el-Hanbeliyye (840).²⁶²

e. Ferâiz ve Matematikte faydalandığı hocaları

Muhammed b. Abdilvehhâb b. Muhammed Nâsiruddîn el-Bâranbârî (832), Ahmed b. Receb b. Tanboğa (850), Seyyid Ali el-Acemî el-Hanefî (860).²⁶³

f. Arapça İlimlerinden faydalandığı hocaları

‘Alâ’ el-Buhârî (841), Tâcuddîn Ahmed b. Muhammed en-Nu’mân’i el-Fergânî (834/1430), Mecduddîn İsmail b. Ali b. Muhammed ez-Zemzemî el-Beydâvî er-Rûmî (838), Musa b. Ahmed Şerefuddîn es-Subkî eş-Şâfi’î (840).²⁶⁴

g. Sarf ilminde hocalar

Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman el-Bisâtî el-Mâlikî en-Nahvî (842).²⁶⁵

²⁵⁵ Aynı. Cilt: 7, s.5.

²⁵⁶ Aynı. Cilt: 6, s.185.

²⁵⁷ Aynı. Cilt: 9, s.79.

²⁵⁸ Aynı. Cilt: 6, s.185; Aynı. Cilt: 3, s.150.

²⁵⁹ Aynı. Cilt: 6, s.185; Aynı. Cilt: 7, s.221.

²⁶⁰ Aynı. Cilt: 6, s.185; Aynı. Cilt: 8, s.241.

²⁶¹ Aynı. Cilt: 6, s.184.

²⁶² Aynı. Cilt: 6, s.185.

²⁶³ Aynı. Cilt: 6, s.185.

²⁶⁴ Aynı. Cilt: 6, s.185.

h. Me'ânî, Beyân hocaları

'Alâ' el-Buhârî (841), Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman el-Bisâtî el-Mâlikî en-Nahvî (842), Yahya b. Yusuf Nizâmuddîn es-Sîrâmî (833).²⁶⁶

i. Mantık alanındaki hocası

Musa b. Ahmed Şerefuddîn es-Subkî eş-Şâfi'î (840).²⁶⁷

1.1.2.7. Kâsım b. Kutluboğa'nın ilmî seyahatlerde bulunduğu yerler:

- a. **Şâm:** Hocası Tâcuddîn Nu'mânî ile birlikte gitti. Havârizmî'nin Câmî'u'l-Mesânid-i Ebî Hanîfe'sini, İbn Salâh'ın 'Ulûmu'l-Hadîs'ini ve başka eserleri okumuştur.
- b. **İskenderiye:** Kemâl b. Hayr, Kâsım et-Terûcî'den ders aldı. Şam ve İskenderiye ehlinden icazet aldı.
- c. **Kudüs:** Hocası Tâcuddîn en-Nu'mânî ile birlikte gitti.
- d. **Mekke,**
- e. **Medine:** Birçok kere hac vesilesiyle Haremeyn'de bulunmuş ve oralardaki âlimlerle tanışma fırsatı yakaladı ve ilmî sohbetlerde bulundu.²⁶⁸

1.1.2.8. Öğrencileri

Genç yaşında birçok hocadan fetva ve ders verme icazeti alan ve eserler kaleme alan Kâsım b. Kutluboğa, çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Talebeleri hakkında kısaca bilgi verelim.

Sehâvî (902/1497): Muhaddis ve tarihçi Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, Kâsım b. Kutluboğa'nın tanınmış taleberi arasındadır.²⁶⁹ Sehâvî ve hocası arasında sevgi ve sohbet vardı. Bu sebeple hocasının hayatını anlatırken Kâsım b. Kutluboğa'nın kendisi hakkındaki hüsn-ü zannından bahseder.²⁷⁰

²⁶⁵ Aynı. Cilt: 6, s.185.

²⁶⁶ Aynı. Cilt: 6, s.185.

²⁶⁷ Aynı. Cilt: 6, s.185.

²⁶⁸ Aynı. Cilt: 6, s.185; Keskiner, Ön. ver., s. 42; Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.153.

²⁶⁹ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, 185. Cengiz Tomar, Cengiz, "Sehâvî, Şemseddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009), s.314.

²⁷⁰ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.186.

Ayrıca Burhâneddin İbrahim b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî el-Bikâ'î (885/1480), Ebû Zekeriyâ Şerefüddîn Yahyâ b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Haddâdî el-Münâvî el-Kahirî (871/1467), Ebü'l-Velîd Muhibbüddin İbnü'ş-Şihne (882/1477), Bedr b. Savvâf, Şemsuddin el-Mağribî, Ebû İshâk el-Hucendî, İbn İsmâîl el-Cevherî, Bedr et-Tûlûnî, Bedruddin el-Kâhirî, İbnu'l-'Aynî, (893/1488), Feyyûmî el-Kâhirî, İbnu'l-Cundî, Alâ el-İskenderî, Nureddin İbnu's-Sayrafî, (900/1495), İbnu'l-Ğazâl, Ebu'l-Fazl el-'Irâkî el-Kâfûrî ve isimleri ulaşmayan birçok kişi Kâsım b. Kutluboğa'nın öğrencileri arasındadır.

İbnu'l-İmâd, "Kâsım b. Kutluboğa'dan sayılamayacak kadar çok kişi ilim aldı" der.²⁷¹ Hayatını aktaran eserler Kâsım b. Kutluboğa'nın kendisi ayarında bir talebe yetişmediğini naklaeder.²⁷²

1.2. ESERLERİ

Genç yaşlarda dersler vermeye başlayan Kâsım b. Kutluboğa çeşitli alanlarda birçok kıymetli eser bırakmıştır. Ulaşabildiğimiz kadarıyla başta hadis ve fıkıh alanında olmak üzere farklı ilim dallarında 193 civarı eser telif etmiştir.²⁷³

Bu bölümde ilmî sahalarını ayırarak, kaynaklarıyla birlikte ulaşabildiğimiz eserlerini vermeye çalışacağız.

1.2.1. Tefsir ve Kur'ân İlimlerimlerine dair eserleri

1. *Ta'lîka 'alâ "Envâri't-Tenzîl ve Esrâri't-Te'vîl"*: Kadı Beyzâvî'nin (685/1286) *Envâru't-Tenzîl*'ine dair yazdığı bir takım taliklerdir. Eser tamamlanmamıştır.²⁷⁴
2. *Risâle fi'l-Besmele*,²⁷⁵
3. *Ğarîbu'l-Kur'ân*,: Kâsım b. Kutluboğa bu eserinde İbn Cemâa'nın *el-Beyân fi Ğarîbi'l-Kur'ân* ve Ebû Hayyân el-Endelusî'nin *Tuhfetu'l-Erib* adlı eserini cem etmiştir.²⁷⁶ Kitabında Kur'ân-ı Kerîm'in tertibine göre ğarîb kelimeleri açıklayıp bu kelimeleri alfabetik şekilde sıralamıştır. Eser 1407/1986 yılında Riyad

²⁷¹ Ebu'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbn 'İmâd es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, Cilt: 7, (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde), 326.

²⁷² Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.185; Şevkânî, Ön. ver., Cilt: 2, s.46.

²⁷³ Aynı. s.43.

²⁷⁴ Kâtip Çelebî, Ön. ver., Cilt: 1, s.193.

²⁷⁵ Sehâvî, Ön. ver., Cilt:6, s.187.

²⁷⁶ Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.153.

Muhammed b. Suud Üniversitesi İslam İlimleri fakültesinde Ahmed Muhammed Hammâdî tarafından tahkik edilmiştir.

4. *Risâle fî Kırââtî'l-'Aşr ve hel hiye Mütevâtira*: Eserin el yazma nüshası Dımeşk Halk Kütüphanesinde bulunmaktadır.²⁷⁷
5. *Hâşiye 'alâ Tefsîri Ebi'l-Leys*.²⁷⁸

1.2.2. Hadis İlimleri ve Şerhleri alanındaki eserleri

1. *el-Ecvibe 'an İ'tirâz İbn Ebî Şeybe 'alâ Ebî Hanîfe*,²⁷⁹
2. *el-Emâlî 'alâ Müsnedi Ebî Hanîfe*,²⁸⁰
3. *el-Emâlî 'alâ Müsnedi 'Ukbe b. 'Âmir Radiyallâhu 'anh*²⁸¹
4. *Tertîb Müsnedi Ebî Hanîfe/Tehzîbü Müsnedi'l-İmâm Ebî Hanîfe*²⁸²: İbnu'l-Mukrî el-İsfehânî'nin (381/991), Ebû Hanîfe'nin *Müsnedi* 'ni fıkıh bablarına göre tertip ettiği eseridir.²⁸³
5. *Tebvîb Müsned Ebî Hanîfe*: Hârisî'nin (606/1209) eserini bablara ayırdığı kitabıdır.²⁸⁴
6. *Tercümetü Zi'n-Nûni'l-Mısrî ve 'Avâlî Hadîsîhî*: eserin yazma nüshası Medîne-i Münevvere İslâm Üniversitesi Kütüphanesi yazma eserler bölümü ve Berlin'deki Arapça yazma eserler fihristinde mevcuttur.²⁸⁵
7. *Tersî'u'l-Cevheri'n-Nakiyy fî Telhîs Süneni'l-Beyhakî*: Kâtib Çelebî eser hakkında İbnu't-Türkmâni diye tanınan 'Alâuddîn Ali b. Osman (750/1349) *el-Cevheru'n-Nakiyy fî Reddi 'ale'l-Beyhakî* adında büyük bir ciltlik, eser yazdığını söyler. Eser hakkında: "bu Beyhakî'nin (458/1066) *Sunenu'l-Kebîr*'ine dair yazdığım bir takım faydalardır. Eserinde *es-Sünen*'e bir hayli itirazlar, münakaşalar ve incelemeler mevcuttu. Daha sonra Kasım b. Kutluboğa eseri özetleyip alfabetik sıraya göre tertip etti, mîm harfine kadar geldi. Eserine *Tersî'u'l-Cevheri'n-Nakiyy fî Telhîs Süneni'l-Beyhakî* adını verdi."²⁸⁶

²⁷⁷ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., (tahkik edenin sözü), s. 53.

²⁷⁸ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.186; Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., (tahkik edenin sözü), s. 53.

²⁷⁹ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187; Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 1, s.12.

²⁸⁰ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.186; Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1280.

²⁸¹ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.186.

²⁸² Ali Osman Koçkuzu, "İbnü'l-Mukrî el-İsfehânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 21, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000), s.138.

²⁸³ Aynı. Cilt: 6, s.186; Kâtib Çelebî, Ön. vr., Cilt: 2, s.1680.

²⁸⁴ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.186.

²⁸⁵ Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.153.

²⁸⁶ Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1007.

8. *Ta'lika 'alâ Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*: İbn Hacer'in 'Ulûmu'l-Hadîs alanında kaleme aldığı *Nuhbetu'l-Fiker*'i, Takiyyudîn Ahmed b. Muhammed eş-Şumnî (872/1467) manzum haline getirmiştir. Kâsım b. Kutluboğa da bu esere ta'lik yazmıştır.²⁸⁷
9. *Ta'lika 'ale'l-Muvatta'*: Muhammed b. Hasen'nin Muvatta' rivayetine yazdığı talikdir.²⁸⁸
10. *Ta'lik 'alâ Müsnedi'l-Firdevs*: Deylemî'nin (509/1115) *Müsned*'ine yazdığı ta'liklerdir.²⁸⁹
11. *Haşiye 'alâ Fethi'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyyeti'l-Hadîs*: Hâfız 'Irâkî'nin (806/1404) *Elfiyye*'si üzerine yazdığı haşiyesidir.²⁹⁰
12. *Hâşiye 'alâ Meşâriki'l-Envâr*: Radiyyuddîn Hasen b. Muhammed es-Sağânî'nin (650/1252) *Meşâriku'l-Envârî'n-Nebeviyye min Sihâhi'l-Ahbâri'l-Mustafaviyye* adlı eserine yazdığı haşiyesidir.²⁹¹
13. *Hâşiye 'alâ Nuzheti'n-Nazar*: İbn Hacer'in, İbnü's-Salâh'ın hadis ilimlerini incelediği meşhur *Mukaddime*'sine kırk nevi daha ekleyerek yaptığı muhtasarı olan *Nuhbetu'l-Fiker*'e yine müellifi tarafından *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-fiker* adıyla yaptığı şerhidir.²⁹² Kâsım b. Kutluboğa hocasının eserlerinin hem metni hem de şerhi üzerine şerh çalışması yapmıştır.²⁹³
14. *Zevâid Süneni'd-Dârukutni*²⁹⁴
15. *Şerhu Ğarîbi Ehâdis Şerhi'l-Akta' 'ale'l-Kudûri*²⁹⁵ veya *Ğarîb Ehâdis Şerhi'l-Akta'*:²⁹⁶ Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Akta'ın Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ına yazdığı *Şerhu Muhtasari'l-Kudûri* adlı şerhe dair Kâsım b. Kutluboğa, eserde geçen garîb hadisleri bu eserinde şerh etmiştir.²⁹⁷
16. *Şerhu Kasîdeti'bni Ferah el-İşbîlî*: Şihâbuddîn Ahmed İbn Ferâh el-İşbîlî (699/1300) tarafından hadis usulüne dair yazdığı otuz²⁹⁸ veya yirmi²⁹⁹ beyitten

²⁸⁷ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.186; Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1936.

²⁸⁸ Sehâvî, Ön. Ver., Cilt: 6, s.186.

²⁸⁹ Aynı. Cilt: 6, s.186.

²⁹⁰ Aynı. Cilt: 6, s.186; Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 1, s.156.

²⁹¹ Aynı. Cilt: 2, s.1690.

²⁹² Kandemir, 1999a, Ön. ver., Cilt: 19, s.523.

²⁹³ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.186; Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.154.

²⁹⁴ Sehâvî, Ön. ver. Cilt: 6, s.187.

²⁹⁵ Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1634.

²⁹⁶ Sehâvî, Ön. Ver., Cilt: 6, s.186.

²⁹⁷ Koca, Ön. ver., Cilt: 31, s.65.

²⁹⁸ Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1865.

²⁹⁹ Salih Özer, "Şihâbuddîn Ahmed İbn Ferâh el-İşbîlî (ö. 699/1300) ve el-Kasîde el-Ğarâmiyye'si", *İslâmî İlimler Dergisi*, Sayı: 2, (2007), s.251.

oluşan *el-Kasîde el-Ğarâmiyye* veya *Kasîde-i Lâmiyye*'sine yazdığı şerhtir.³⁰⁰
Şerhi hocası İbn Cemâ'a ile birlikte yazmıştır.³⁰¹

17. *Şerhu Kitâb Câmi'i'l-Mesânîd*: Ebu'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmud el-Hârizmî'nin (665/1267) *Câmi'u'l-Mesânîd*'inin şerhidir.³⁰²
18. *Şerhu Mesâbihu's-Sünne*: Ferrâ el-Beğavî'nin (516/1122) *Mesâbihu's-Sünne*'inin şerhidir. Kâsım b. Kutluboğa kitabın bir cildini şerh etmiştir.³⁰³
19. *Şerhu Manzûme İbn Cezerî*: Sehâvî eser hakkında, Kâsım b. Kutluboğa'nın bu eserinde bütün çeşitleri bir araya getirerek, İbnu'l-Cezerî'nin bu muhtasar manzumesini aşacak ölçüde iki ciltlik geniş bir eser ortaya koyduğunu, ancak eseri tamamlayamadığını belirtir.³⁰⁴ Eserin ismi *Keşfu'z-Zunûn*'da *el-Hidâye ilâ 'Ulûmi'd-Dirâye* olarak verilir.³⁰⁵
20. *'Avâlî Hadîsi'l-Leys b. Sa'd*³⁰⁶: Eser Abdulkerim Bedr el-Mevsilî en-Naîmî tarafından tahkik edilip 1408/1987 yılında Cidde'de Dâru'l-Vefâ yayınları tarafından basılmıştır.
21. *Müsned 'Ukbe b. 'Âmir el-Cühenî*,³⁰⁷
22. *Muntekâ min Muntekâ İbni'l-Cârûd*: Eserin yazma nüshası Medîne-i Münevvere İslâm Üniversitesi Kütüphanesi el yazmaları bölümünde mevcuttur.³⁰⁸
23. *'Avâlî Ebî Ca'fer et-Tahâvî*.³⁰⁹

1.2.3. Ricâl İlmi alanındaki eserleri

1. *Esiletu'l-Hâkim li'd-Dârekutnî*,³¹⁰
2. *el-İhtimâmu'l-Külliy bi İslâhi Sikâti'l-'Acelî*³¹¹
3. *el-İsâr bi Ricâli Ma'âni'l-Âsâr*,³¹²
4. *Tâcu't-Terâcim*: Kâsım b. Kultuboğa'nın hocası Takiyyuddîn el-Makrîzî'nin Hanefî âlimlerine dair yazdığı *et-Tezkire* adlı eserindeki bilgileri tashih etmek ve

³⁰⁰ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.186; Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1865; Özer, Ön. ver., s.252.

³⁰¹ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.186; Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1865.

³⁰² Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., (tahkik edenin sözü), s.55.

³⁰³ Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1698.

³⁰⁴ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.186.

³⁰⁵ Kâtib Çelebî, Ön. Ver., Cilt: 2, s.2028.

³⁰⁶ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.186; Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1178.

³⁰⁷ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.186; Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.154.

³⁰⁸ Sakallı, Ön. Ver., Cilt: 20, s.154.

³⁰⁹ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.186; Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.154.

³¹⁰ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.186.

³¹¹ Aynı. Cilt: 6, s.186.

³¹² Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1728.

çeşitlemek ve genişletmek maksadıyla telif ettiği eserdir. 350 kadar Hanefî âliminin isimlerine göre alfabetik sırayla yer aldığı kitapta kısaca biyografileri verilip yazdıkları eserler belirtilmiştir. *Tâcu't-Terâcim*'in birçok baskısı mevcuttur.³¹³

5. *Terâcim Meşâyihî Şuyûhî'l-Asr*, (tamamlanmamış eseridir.)³¹⁴
6. *Terâcimu Meşâyihî'l-Meşâyih*,³¹⁵
7. *Tertîbu'l-İrşâd fî 'Ulemâi'l-Bilâd: Hâfız Ebû Ya'lâ Halîlî el-Kazvînî'nin* (446/1055), yaşadığı zamana kadarki, başta muhaddisler olmak üzere farklı alanlardaki âlimleri Şehirlerine göre tertip ettiği eseri olan *el-İrşâd*'ı Kâsım b. Kutluboğa'nın alfabetik sıraya göre düzenlediği tek ciltlik eserdir.³¹⁶
8. *Tertîbu't-Temyîz*,³¹⁷
9. *Takvîmu'l-Lisân*,³¹⁸
10. *es-Sikât min men lem Yeka' fî'l-Kutubi's-Sitte*:³¹⁹ Müellifin dört cilt olarak yazdığı eserin yazma nüshaları Köprülü Kütüphanesinde bulunmaktadır.
11. *Hâşiye 'alâ Takrîbi't-Tehzîb: İbn Hacer'in Takrîbu't-Tehzîb'ine yazdığı* haşiyesidir.³²⁰
12. *Hâşiye 'alâ Müştebehi'n-Nisbe: Yine hocası İbn Hacer'in Tebsîru'l-Müntebih bi Tahrîri'l-Müştebeh* adlı eserinin haşiyesidir.³²¹
13. *Ricâlu Kitâbi'l-Âsâr: İmama Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî'nin Kitâbu'l-Âsâr*'ının ravilerini tanıtan eseridir.³²²
14. *Ricâl Müsnedi Ebî Hanîfe: İbnu'l-Mukrî'nin* (381/991) rivayetindeki eserin ravilerini tanıtan eseridir.³²³
15. *Ricâlu'l-Muvatta'*: İmam Muhammed'in rivayet ettiği *Muvatta'* ravilerini tanıtan eseridir.³²⁴
16. *Zevâid Ricâl Süneni'd-Dârakutnî 'ale's-Sitte*.³²⁵
17. *Zevâid Ricâl Muvatta'*.³²⁶

³¹³ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187; Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.153.

³¹⁴ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187.

³¹⁵ Aynı. Cilt: 6, s.187.

³¹⁶ Aynı. Cilt: 6, s.186; Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 1, s.70.

³¹⁷ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.186.

³¹⁸ Aynı. Cilt: 6, s.187; Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 1, s.470.

³¹⁹ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187; Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 1, s.522.

³²⁰ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187.

³²¹ Aynı. Cilt: 6, s.187.

³²² Aynı. Cilt: 6, s.186.

³²³ Aynı. Cilt: 6, s.186.

³²⁴ Aynı. Cilt: 6, s.186.

³²⁵ Aynı. Cilt: 6, s.187.

18. *Zevâid Ricâl Müsnedi'l-İmâm eş-Şâfi'î*.³²⁷

19. *Zevâidu'l- 'Acelî*.³²⁸

20. *Mu'cemu's-Şuyûh*.³²⁹

21. *Men Ravâ 'an Ebîhi 'an Ceddihî*: Dede ve babası yoluyla hadis rivayet eden râviler ve rivayetleri hakkında yazdığı eserdir. Eser Bâsim el-Cevâbire tarafından 1409/1988 yılında tahkik edilerek neşredilmiştir. (matba'atu'l-Ma'lâ/Kuveyt).³³⁰

1.2.4. Tahrîc alanında yazdığı Eserler

1. *İthâfu'l-İhyâ bimâ Fâte min Tahrîci Ehâdîsi'l-İhyâ*: Zeynuddîn el-'Irâkî'nin, İmam Gazâlî'nin *İhyâ-u 'Ulûmi'd-Dîn*'nine yazdığı *el-Muğnî 'an Hamli'l-Esfâri fi'l-Esfâr fi Tahrîci mâ Fi'l-İhyâ'i mine'l-Ahbâr* İhyâ üzerine yazılan eserlerin en küçük hacimlisi ve günümüze ulaşanıdır. 'Irâkî, haidisin hangi sahabiden rivayet edildiği, hadisin hangi eserde geçtiği ve sağlamlık derecesini açıklar. 'Irâkî'nin eseri yüzyıllarca rağbet görmüştür.³³¹ Kâsım b. Kutluboğa, *İthâfu'l-İhyâ bimâ Fâte min Tahrîci Ehâdîsi'l-İhyâ* adlı eseri 'Irâkî'nin eserine yazdığı istidraktır.³³²
2. *et-Ta'rîf ve'l-İhbâr bi-Tahrîci Ehâdîsi'l-İhtiyâr*: Mevsilî'nin (683/1284) hanefî fikhının önemli metinlerinden *el-Muhtâr*'ın şerhi *İhtiyâr*'ın hadislerini tahrîc ettiği eseridir.³³³ Eserin farklı baskıları mevcuttur.
3. *Munyetu'l-Elma'î bimâ³³⁴/fîmâ Fâte min Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye li'z-Zeyla'î*: Cemâleddin ez-Zeylaî'nin (762/1360) Mergînânî'ye (593/1197) ait *el-Hidâye*'deki hadisleri tahrîc ettiği *Nasbü'r-Râye*'yi tamamlamak için yazdığı muhtasar bir haşiyedir. Eseri Zâhid Kevserî'nin (1879-1952) tahkik etmiş olup farklı baskıları mevcuttur.³³⁵
4. *Buğyetu'r-Râid fi Tahrîci Ehâdîsi Şerhi'l- 'Akâid*: Neseffî'nin (710/1310) *Şerhu'l- 'Akâid*'inin hadilerini tahrîc ettiği eseridir.³³⁶
5. *Tahrîc Ehâdîsi Bidâyeti'l-Hidâye*.³³⁷

³²⁶ Aynı. Cilt: 6, s.187.

³²⁷ Aynı. Cilt: 6, s.187.

³²⁸ Aynı. Cilt: 6, s.187.

³²⁹ Aynı. Cilt: 6, s.187; Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1735.

³³⁰ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.186, 187; Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.153.

³³¹ M. Yaşar Kandemir, "İrâkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 19, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999b), s.119.

³³² Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.186.

³³³ Aynı. Cilt: 6, s.186, 190; Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.153.

³³⁴ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.186.

³³⁵ Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.153.

³³⁶ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.186; Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1145.

6. *Tahrîc Ehâdîsi Cevâhiri'l-Kur'ân*.³³⁸
7. *Tahrîc Ehâdîsi'l-Erba'in fî Usûli'd-Dîn*.³³⁹
8. *Tahrîc Ehâdîsi Tefsîri Ebi'l-Leys*.³⁴⁰
9. *Tahrîc Ehâdîsi Şerhi'l-Kudûrî li'l-Akta'*.³⁴¹
10. *Tahrîc Ehâdîsi's-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*: Kâdî 'Îyâz'ın (544/1149) meşhur eseri *Şifâ*'da geçen hadislerin kaynaklarını ele aldığı eseridir. Sehâvî bu eserden bazı sayfaları yazdığını belirtir.³⁴²
11. *Tahrîc Ehâdîsi 'Avârifi'l-Me'ârif*³⁴³: Şehâbuddîn Ömer b. Abdullâh es-Sühreverdî'nin (632/1234) tasavvufa dair kaleme aldığı şeriate uygun olan sûfiliğin esaslarını açık bir şekilde ortaya koymak ve bunları savunmak için kaleme aldığı *'Avârifu'l-Me'ârif*'teki hadisleri tahrîc ettiği eseridir.³⁴⁴
12. *Tahrîc Ehâdîsi'l-Ferâiz*.³⁴⁵
13. *Tahrîc Ehâdîsi Kenzi'l-Vusûl ilâ Ma'rifeti'l-Usûl*³⁴⁶ veya *Tahrîcu Ehâdîsi'l-Pezdevî*³⁴⁷:Ebü'l-Usr el-Pezdevî'nin (482/1089) usul-u fıkıh alanında yazdığı *Kenzu'l-Vusûl* adlı eserindeki hadislerin tahrîcidir. Eserin müellifi hayatta iken yazılmış elli altı varaklık el yazması nüshası Kahire el-Mektebetü'l-Hidîviyye'de bulunmaktadır. Eser Muhammed Edîb Sâlih tarafından neşredilmiştir.³⁴⁸
14. *Tahrîc Ehâdîs Minhâci'l- 'Âbidîn*³⁴⁹: İmam Ğazzâlî'nin (505/1111) tasavvufa dair kaleme aldığı *Minhâcu'l-Âbidîn* adlı eserinde geçen hadislerin tahrîcidir.
15. *Tahrîc 'Avâlî'l-Kâdî Bekkâr*.³⁵⁰

1.2.5. Fıkıh alanında Telif ettiği eserler

1. *Tashîh 'alâ Mecma'i'l-Bahrayn*: İbn's-Sâ'atî'nin (694/1295) *Mecma'u'l-Bahrayn* adlı meşhur eserine üzerine yaptığı çalışmadır.³⁵¹

³³⁷ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.186; Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt:1, s.228.

³³⁸ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.186.

³³⁹ Aynı. Cilt: 6, s.186.

³⁴⁰ Aynı. Cilt: 6, s.186; Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 1, s.441.

³⁴¹ İbnü'l-İmâd, Ön. ver., Cilt: 7, s.326.

³⁴² Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.186.

³⁴³ Aynı. Cilt: 6, s.186; Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1178.

³⁴⁴ Sülyman Uludağ, "Avârifu'l-Maârif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 4, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi), s.110.

³⁴⁵ İbnü'l-İmâd, Ön. ver., Cilt: 7, s.326; Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1250.

³⁴⁶ Kâsım b. Kutluboga, 1992, Ön. ver., s.206; Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.186.

³⁴⁷ Sakallı, Ön. Ver. Cilt: 20, s.153.

³⁴⁸ Aynı. Cilt: 20, s.153.

³⁴⁹ Sehâvî, Ön. Ver., Cilt: 6, s.186.

³⁵⁰ Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1178.

2. *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri*³⁵² veya *Tashîhu'l-Kudûri*: Çalışmamıza konu olan eseridir.
3. *Şerhu Câmi'ati'l-Usûl*: Ferâiz alanında yazılmış bir eserdir.³⁵³
4. *Ecvibe 'alâ İ'tirâzâti İbni'l- 'İzz Ale'l-Hidâye*.³⁵⁴
5. *el-Asl fî Beyâni'l-fasli ve'l-Vasl*:³⁵⁵ nafîle ibadetlerin farzlara ulaşması konusunda yazılmış bir eserdir.³⁵⁶
6. *İcâratu'l-İktâ'*.³⁵⁷
7. *Tahrîcu'l-Akvâl fî Mes'eleti'l-İstibdâl*.³⁵⁸
8. *Ta'rîfu'l-Müsterşid fî Hukmi'l-Ğirâsi fî'l-Mescid*.³⁵⁹
9. *el-Hitân*.
10. *Şerhu Ferâizi'l-Kâfi*:³⁶⁰ İshak b. Yusuf el-Ferâzi ez-Zerkâlî el-Yemenî'nin *Kitâbu'l-Kâfi fî'l-Ferâiz* adlı eserinin şerhidir. Kâtib Çelebi bu kitabın çokça örnekler sayesinde açık, anlaşılır, faydalı ve bereketli bir eser olduğunu söyler.³⁶¹
11. *Şerhu Risâleti's-Seyyid*³⁶²: *el-Ferâizu's-Sirâciyye* veya *Ferâizu's-Secâvendî* diye bilinen eserin şerhidir.
12. *Şerhu Düreri'l-Bihâr*: Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Yusuf b. İlyâs el-Konevî ed-Dimeşkî'nin (788/1386) yazdığı, dört mezhebin ihtilaflarını ele alan muhtasar bir metnin şerhidir.³⁶³
13. *Raf'u'l-İştibâh 'an Mes'eleti'l-Miyâh*.³⁶⁴
14. *Risâle fî Lahmi'l-Feras*: At etinin durumu konusunda yazılan risale Muhammed Hayr Ramazan Yusuf tarafından neşredilmiştir.³⁶⁵
15. *Risâle fî Raf'i'l-Yedeyni fi's-Salât*.³⁶⁶
16. *Raddu'l-Kavli'l-Hâib fî'l-Kadâi 'ale'l-Ğâib*.³⁶⁷

³⁵¹ İbnü'l-İmâd, Ön. ver., Cilt: 7, s.326.

³⁵² Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187; Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.153.

³⁵³ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.190.

³⁵⁴ Sehâvî, Aynı. Cilt: 6, s.187.

³⁵⁵ Aynı. Cilt: 6, s.187; Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 1, s.107.

³⁵⁶ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187.

³⁵⁷ Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 1, s.10.

³⁵⁸ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187.

³⁵⁹ Kâsım b. Kutluboga, 2002, Ön. ver., s.59.

³⁶⁰ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187.

³⁶¹ Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1377.

³⁶² Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187.

³⁶³ Aynı. Cilt: 6, s.189; Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 1, s.746.

³⁶⁴ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187; Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 1, s.909.

³⁶⁵ *Risâle fî Lahmi'l-feras*, Tahkik: Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, (Beyrut: Dar İbni'l-Hazm, 1414/1994).

³⁶⁶ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187.

³⁶⁷ Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 1, s.837.

17. *Def'u'l-Muzmerât 'ani'l-Evkâfi ve'l-Hayrât*.³⁶⁸
18. *Hulâsatu't-Tekârîr fî Tahrîri'd-Derâhimi ve'l-Denânîr*.³⁶⁹
19. *Şerhu Ferâizi Mecma'i'l-Bahrayn*.³⁷⁰
20. *Şerhu'l-Muhtâr*: Ebu'l-Fazl Mecdudîn Abdullah b. Mahmud el-Mevsilî el-Hanefî'nin Hanefî furû' fikhına dair yazdığı muteber metinlerden *el-Muhtâr*'a şerh yazdığı kaydedilir.³⁷¹
21. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*.³⁷²
22. *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*.³⁷³
23. *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*.³⁷⁴
24. *Şerhu'n-Nukâye Muhtasari'l-Vikâye*.³⁷⁵
25. *Şerhu Muhtasari'l-Kâfi*: İbnu'l-Mecdî'nin (850/1447) ferâize dair yazdığı kitabının şerhidir.³⁷⁶
26. *el-'İsmetu 'ani'Hatai fî Naksi'l-Kısme*.³⁷⁷
27. *el-Fetâva'l-Kâsimiyye*³⁷⁸ veya *Fetâvâ 'Allâme Kâsım*: Eserin el yazma nüshaları, Süleymâniye kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, numara 937, Yeni cami, numara 1186'da bulunmaktadır.³⁷⁹ Yûnus Ziyâ Küprülü Kütüphanesinin yazma eserler 1/313 numaralı fihristinde 'el-Fevâidu'l-Fıkhîyye: *el-Fetâva'l-Kâsimiyye* adlı eserin içeriğini şöyle sıralar:
- *el-Cevâb 'an AzmiMeyyitin Vaka' fî'l-Bi'ri ve Mesâile Uhrâ*,
  - *Risâle bi Beyâni's-Sehvi fî's-Secedât/ en-Necedât fî Beyâni's-Sehvi 'ani's-secedât*,³⁸⁰
  - *Risâle Ahkâmi'l-Fe'rati İzâ Vaka'at fî'z-Zeyt*,
  - *Ahkâmu's-Salâti 'ale'l-Cenâzeti fî'l-Mescid*,
  - *Risâletu't-Terâvîhi ve'l-Vitr*,
  - *Risâle fî Mes'eleti'stibâhi'l-Kible* veya *el-Fevâidu'l-Cülle fî Mes'eleti'stibâhi'l-Kible*,³⁸¹

³⁶⁸ Aynı. Cilt: 1, s.757.

³⁶⁹ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., (tahkik edenin sözü), s.60.

³⁷⁰ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187; Kâtip Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1601.

³⁷¹ Kâtip Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1622,1623.

³⁷² Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187.

³⁷³ Aynı. Cilt: 6, s.187; Kâsım b. Kutluboğa, 1992, Ön. ver., s.91.

³⁷⁴ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187.

³⁷⁵ Aynı. Cilt: 6, s.187; Kâtip Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1971.

³⁷⁶ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187.

³⁷⁷ Kâtip Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1141, 1142.

³⁷⁸ Aynı. Cilt: 2, s.1227; Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.154.

³⁷⁹ Aynı. Cilt: 20, s.154.

³⁸⁰ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187; Kâtip Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1930.

- *Ehkâmu'l-Kahkaha,*
- *el-Esves fi Keyfiyyeti'l-Cülûs,*³⁸²
- *Risâle fi Tahrîri'l-Ekvâl fi Savmi's-Sitti min Şevvâl veya Tahrîru'l-Akvâl fi Savmi's-Sitti min Şevvâl,*
- *Risâle fi Kadâi'l-Kâdî,*
- *Risâle fi 'İddeti'l-Mer'eti'l-Mutalleka,*
- *Risâle fi Hatti's-Semeni ve'l-İbrâi minhu ve Sıhhatu Zâlik,*
- *Risâle min Mesâili'ş-Şuyû',*
- *Risâle fi Ahkâmi'ş-Şehâdeti ve't-tezkiye veya Ehkâmu't-Tezkiyeti ve'ş-Şehâde,*
- *Ahkâmu'l-Eşribeti ve Tabhi'l-'Asîr,*
- *Risâletü'd-Deyni'l-Müşterek,*
- *Risâle fi'l-Bey',*
- *Risâle iz âlem Yecid Vakte'l-'İşâ-i ve'l-Vitr,*
- *Risâle fi Kit'ati Erdin min Erâdî Beyti'l-Mâli Ersedehu's-Sultân Berkûk,*
- *Risâle fi'l-Kirâe,*
- *Risâle fi Raculin Tezevvece İmraeten 'alâ Mieti Dînârin 'alâ Hukmi'l-Havli ve İcâratü'l-Vakfi ve Mesâile Uhrâ,*
- *Risâle fi'z-Zebâih,*
- *Risâle 'an Raculin Sâmirî Etâ bi'ş-Şehâdeteyni Tetavvu'an ve Mesâile Uhrâ,*
- *el-Kelâm 'alâ Vakfi'l-Binâ'/Fetâvâ fi'l-Vakf veya Mes'eletun fi'l-Vakf veştirâti'n-Nazari li'l-İrşâd,*
- *Risâle Teheddumi'l-Kenâis bi-Mısr veya el-Kavlu2l-Mütebbâ' fi Ahkâmi'l-Kenâis ve'l-Bey',*
- *Risâle fi Kadâi'l-Kâdî bi Şehâdeti'z-Zûr,*
- *İstibdâlü'l-Karye bi Kit'atin mine'l-Erdi ve Mesâile Uhrâ.*³⁸³

El-Fetâva'l-Kâsimiyye, Abdulhamid Muhammed Dervîş ve Abdulalîm Muhammed Dervîş tarafından tahkik edilerek *Mecmû'atu Resâil 'Allâme Kâsım b. Kutluboga* adıyla neşredilmiş olup, yukarıdaki risalelerin birçoğu kitapta mevcuttur. Neşredilen bu eserde toplam 25 risale bir de bunlara mülhak bir risale mevcuttur. Bu kitapta yukarıdaki listedeki risalelerden başka geride müstakil

³⁸¹ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187; Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1296.

³⁸² Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187; Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 1, s.91.

³⁸³ Kâsım b. Kutluboga, 2002, Ön. ver., s.61-63, (tahkik edenden iktibasla).

kitaplardan, *el-Asl fî Beyâni'l-fasli ve'l-Vasl, Ta'rîfu'l-Müsterşid fî Hukmi'l-Ğirâsi fî'l-Mescid el-Kavlu'-Kâim fî Beyâni Te'sîr Hükmi'l-Hâkim* vb. eserler de risale olarak verilmiştir.³⁸⁴

28. *el-Kavlu'l-Kâsim fî Beyâni Hukmi'l-Hâkim.*³⁸⁵

29. *el-Kumkume fî Mes'eleleyi'l-Cüz'i ve'l-Kumkume.*³⁸⁶

30. *Mâ Yenkudu mine'l-Kadâ.*³⁸⁷

31. *el-Mâu'l-Müsta'mel ve Beyâni Hukmi'l-Cârî ve'l-Kesîr minh.*³⁸⁸

32. *Mûcebâtu'l-Ehkâm ve Vâki'âtu'l-Eyyâm*³⁸⁹: müellifin yaşadığı dönemde rehin bırakılan bir akarın vakfedilmesiyle ilgili ihtilafta Hanbelî kadısı tarafından verilen hükmün müellife sorulması üzerine kaleme aldığı ve bu sebeple furû' meslelerinde Hanefilerin görüşü ve Hanefî Kadının dikkat etmesi gereken hükümler anlatılmıştır.³⁹⁰

33. *Nuzhetu'r-Râid fî Edilleti'l-Ferâiz.*³⁹¹

1.2.6. Usûl-u Fıkh sahasında yazdığı Eserleri

1. *Ecvibe 'alâ İ'tirâzâti'l-İzz b. Cemâ'a 'alâ Usûli'l-Hanefiyye,*³⁹²

2. *Tahrîru'l-Enzâr fî Ecvibeti'bni'l-'Attâr*³⁹³ veya *Tahrîru'l-Enkâr fî Cevâbi'bni'l-'Attâr,*³⁹⁴

3. *Hâşiye 'ale't-Telvîh,*

4. *Hâşiye 'alâ Şerhi Tenkîhi'l-Usûl,*³⁹⁵

5. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Menâr,*³⁹⁶

³⁸⁴ Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefuddî) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî, *Mecmû'atu Resâili'l-'Allâme Kâsım b. Kutluboğa*, Tahkik: Abdulhamid Muhammed Dervîş ve Abdülalîm Muhammed Dervîş, (Birinci basım. Suriye/Lubnan/Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 1434/2013), s.740-750.

³⁸⁵ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187.

³⁸⁶ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.63.

³⁸⁷ Eser Kâsım b. Kutluboğa'nın yayınlanan *Mecmû'atu Resâil'*inde risale şeklinde yer almaktadır.

³⁸⁸ İbn Kutluboğa, Ön. ver., s.63.

³⁸⁹ Sakallî, Ön. ver., Cilt: 20, s.153.

³⁹⁰ Eser, 1983 yılında, Muhammed Su'ûd el-Ma'inî tarafından tahkik edilip neşredilmiştir. (Bağdat: Matbaatu'l-İrşâd, 1983).

³⁹¹ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.186.

³⁹² Aynı. Cilt: 6, s.187.

³⁹³ Aynı. Cilt: 6, s.187.

³⁹⁴ Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 1, s.356.

³⁹⁵ Aynı. Cilt: 1, s.499.

³⁹⁶ Aynı. Cilt: 2, s.1825.

6. *Hulâsatu'l-Efkâr Şerhu Muhtasari'l-Menâr veya Şerh-u Muhtasari'l-Menâr*³⁹⁷: Ebu'l-Berakât en-Neseî'nin usul-u fıkha dair *Menâru'l-Envâr* adlı eserine Ebu'l-İzz İbn Habîb el-Haebî'nin yazdığı muhtasarın şerhidir. Eserin yazma nüshaları farklı kütüphanelerde mevcuttur.³⁹⁸ Eser 1413/1993 yılında Zuheyr b. Nâsir tarafından tahkik edilerek Beyrut'ta İbn Kesîr yayın evi neşretmiştir.
7. *Şerh/Hâşiye 'alâ Menâri'l-Envâr*,³⁹⁹
8. *Şerhu'l-Verakât: İmâmu'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin (478/1085) el-Varakât fî Usûli'l-Fıkh* adlı eserinin şerhidir. Kâsım b. Kutluboğa'nın ilk yazdığı eserlerdendir.⁴⁰⁰

1.2.7. Akâid ve Kelam alanındaki eserleri

1. *Şerhu'l-Müsâyere fî'l-'Akâ'idi'l-Münciye fî'l-Âhire*: Hocası İbnü'l-Hümâm'ın *el-Müsâyere*'sinin şerhi olup Kemâleddin İbn Ebû Şerîf'in (906/1500) *el-Müsâmere bi-Şerhi'l-Müsâyere*'si ile birlikte basılmıştır.⁴⁰¹
2. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'Akâid*: Taftazânî'nin (792/1390), *'Akâidu'n-Neseîyye* şerhi olan *Şerhu'l-'Akâid*'ine yazdığı şerhtir.⁴⁰²
3. *Men Yekfur ve lem Yeş'ur*: Küfür ve küfre düşüren durumlar hakkındaki risalesidir.⁴⁰³

1.2.8. Siyer-i Nebî alanındaki eseri

1. *Telhîsu's-Sîreti'n-Nebeviyye*⁴⁰⁴: Hadis hafızı, tarihçi ve neseb âlimi Ebû Abdillâh 'Alâuddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî'nin (762/1361) *ez-Zehru'l-Bâsim fî Sîreti Ebi'l-Kâsım* adlı eserinin şerhidir.⁴⁰⁵

³⁹⁷ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187.

³⁹⁸ Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.154.

³⁹⁹ Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1825.

⁴⁰⁰ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187; Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1825.

⁴⁰¹ Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.153.

⁴⁰² Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6 s.187.

⁴⁰³ Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1887.

⁴⁰⁴ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187; Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1013.

⁴⁰⁵ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'de "İbn Kutluboğa" maddesinde *ez-Zehru'l-Bâsim fî Sîreti Ebi'l-Kâsım* adlı eser Kâsım b. Kutluboğa'ya nisbet edilmiştir. Ancak *Hediyyetu'l-'Ârifin*'de (Bağdatlı, *Hediyyetu'l-'Ârifin*, Cilt: 2, s.467, 468) ve *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* "Moğultay b. Kılıç" maddesinde (M. Yaşar Kandemir, "Moğultay b. Kılıç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 30, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2005), s.229) *ez-Zehru'l-Bâsim fî Sîreti Ebi'l-Kâsım*'ın Moğultay b. Kılıç'ın kitabı olduğu belirtilir. Sehâvî de kitabı, Moğultay b. Kılıç'a ait *Telhîsu's-Sîre* şeklinde verir. Bizce Kâsım b. Kutluboğa'nın Siyer alanındaki eseri Moğultay b. Kılıç'ın *ez-Zehru'l-Bâsim* isimli eserinin muhtasarıdır.

1.2.9. Târih alanında yazdığı eserleri

1. *Telhîsu Devleti 't-Türk*.⁴⁰⁶
2. *Muntekâ min Düreri'l-Eslâk fî Kudâti Mısr*: Müellif eserini tamamlayamamıştır.⁴⁰⁷

1.2.10. Arapça ve Dil bilimleri alanında yazdığı eserler

1. *Ta'lîka 'ale'l-Endelesiyye*: Arûz ilmi hakkındadır.⁴⁰⁸
2. *Ta'lîka 'ale'l-Kusârâ*: Sarf alanında yazdığı eseridir. 'Alâuddîn Ahmed el-Hacendî'nin tasrif alanındaki metnine dair eseridir.⁴⁰⁹
3. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l- 'İzzî veya Hâşiye 'alâ Şerhi 't-Taftazânî li Tasrîfi 'z-Zencânî*: 'İzzuddîn Ebu'l-Fezâil İbrahim b. Abilvehhâb ez-Zencânî'nin (660/1262) meşhur eseri *el- 'İzzî fi 't-Tasrîf*e, Sa'duddîn Taftazânî'nin kaleme aldığı şerhi üzerine Kâsım b. Kutluboğa'nın haşiyesidir.⁴¹⁰
4. *Şerhu Mahmesi'l- 'İzz*: 'Abdulazîz ed-Deyrî'nin Arapçaya dair yazdığı eserinin şerhidir.⁴¹¹
5. *İhtisâru Telhîsi 'l-Miftâh*.⁴¹²

1.2.11. Mantık sahasında yazdığı eserleri

1. *Şerhu Menâri'n-Nazar*: İbn Sînâ'nın (428/1037) mantık ilmine dair yazdığı eserin şerhidir.⁴¹³
2. *Takvîmu 'l-Mîzân: Mîzânu 'n-Nazar* adlı esin şerhidir.⁴¹⁴

1.2.12. Farklı alanlara dair eserleri

1. *el-Vâki'ât*: Eserin yazma nüshası, Haleb'deki Ahmediyye Kütüphanesi numara: 604'te mevcuttur.⁴¹⁵

⁴⁰⁶ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187.

⁴⁰⁷ Aynı. Cilt: 6, s.187.

⁴⁰⁸ Aynı, Cilt: 6, s.187; Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2,s.1135.

⁴⁰⁹ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187; Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1327.

⁴¹⁰ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187.

⁴¹¹ Aynı. Cilt: 6, s.187.

⁴¹² Aynı. Cilt: 6, s.187; ; Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1762, 1768.

⁴¹³ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187, 190.

⁴¹⁴ Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1919.

2. *Fuzûlu'l-Lisân*.⁴¹⁶
3. *Ed-De'âvâ*.⁴¹⁷
4. *Tîbu'l-Kelâm bi-Fevâidi's-Selâm*: Kâsım b. Kutluboğa'nın talebesi Semhûdî'nin (911/1506), hocasının selamla ilgili bir araya getirdiği otuz soruyu bulup bunları talebesi Muhammed el-Bedrî ile beraber bazı Hanefî âlimlere gönderdiği ve Kâsım b. Kutluboğa'nın vefat etmesi sebebiyle tamamlayamadığı sorulara cevap verdiği eseridir.⁴¹⁸
5. *Tebşiratu'n-Nâkid fî Keydi'l-Hâsid*: İmam Ebû Hanîfe'yi müdafaa için kaleme aldığı eseridir.⁴¹⁹
6. *Zikr-u Menâkibi'l-İmâmi'l-'Azam Ebî Hanîfe ve Ebî Yûsuf ve Muhammed İbni'l-Hasen ve Züfer*: Köprülü Kütüphanesi yazma eserler fihristi 2/530 numara: 244/2'de bulunmaktadır.

Kâsım b. Kutluboğa'nın talebesi Sehâvî hocasının eserlerinin listesini verdikten sonra, “Onun (Kâsım b. Kutluboğa'nın) vasiyetler, mecmualar ve bilinmeyenleri ortaya çıkarma alanlarında da çalışmaları mevcuttur.” der.⁴²⁰ Buraya kadar verdiğimiz eserlerin Kâsım b. Kutluboğa'nın yüksek ilmi konumunu, eser telifi ve ilmi yayma konusundaki üstün gayretini ortaya koymak için yeterli olduğunu düşünüyoruz.

Bu bölümde Tashîhu'l-Kudûrî'nin müellifi olan fakih, muhaddis ve dini ilimlerin hemen her alanında yetkin bir âlim olan Kâsım b. Kutluboğa'nın yaşadığı çağın özellikleri, müellifimizin hayatı, ilmi konumu ve eserlerini vermeye çalıştık. Kâsım b. Kutluboğa'nın ‘Allâme Kâsım’ ve ‘Kâsım el-Hanefî’ nisbesine gerçekten de layık olduğunu gördük.

Kâsım b. Kutluboğa'nın hayatını incelerken, âlim ve fazıl üstaplardan faydalanmış, İslâm ilimlerinin neredyse tamamıyla ilgilenmiş, talebe yetiştirmiş ve muhalled eserler miras bırakmış hâsılı dolu dolu geçmiş bereketli bir ömre şahit olduk.

⁴¹⁵ Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.154.

⁴¹⁶ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187.

⁴¹⁷ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.66.

⁴¹⁸ Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1119.

⁴¹⁹ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187; Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 1, s.338.

⁴²⁰ Sehâvî, Ön. ver., Cilt: 6, s.187.

2. BÖLÜM: ET-TASHÎH VE'T-TERCÎH 'ALE'L-MUHTASARÎ'L-KUDÛRÎ'NİN İBÂDÂT BÖLÜMÜNÜN METOT OLARAK İNCELENMESİ

Tezimizin bu bölümünde Kâsım b. Kutluboğa'nın (879/1474) *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî* isimli eserinde takip ettiği yöntemi, ibadetler bölümü özelinde, belli başlıklar altında incelenecektir. İncelemeye geçmeden önce *et-Tashîh vet-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî*'nin Hanefî mezhebindeki yerinin daha açık bir şekilde ortaya konması gerekmektedir. Bu sebebe binaen öncelikle eserin genel hatlarıyla tanıtımını yapmak yerinde olacaktır.

2.1. ET-TASHÎH VE'T-TERCÎH 'ALE'L-MUHTASARÎ'L-KUDÛRÎ'NİN GENEL TANITIMI

et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî'nin genel tanıtımı, eserin mahiyeti, önemi, ismi, telif tarihi, el yazması nüshaları, eser ve müellifi hakkında yapılan çalışmalar başlıkları ile verilecektir.

2.1.1. Eserin Mahiyeti

et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî'nin (428/1037) kaleme aldığı, hanefî mezhebinin en mutemet ve temel metinlerinden biri⁴²¹ olan, hanefî literatüründe “*el-Kitâb*” diye tanınan⁴²² hanefî furu' fikhına dair yazdığı *el-Muhtasar* adlı eserin şerhidir.

El-Muhtasar'ın yazılış amacı hakkında kaynaklar, Abbasi halifesi Kâdir Billâh'ın (422/1031), zamanının dört mezhebin önderlerinden birer muhtasar fıkıh kitabı telif etmelerini istediğini, devrinin Hanefî otoritesi olan Kudûrî'nin⁴²³ *el-Muhtasar*'ını yazıp halifeye sunduğunu⁴²⁴ aktarır. Daha sonra *el-Muhtasar* hanefî âlimleri arasında hüsn-ü kabul görmüş ve mezhebin temel metinlerinden sayılmıştır.⁴²⁵ *el-Muhtasar* üzerine yazılan şerh, tekmile hâşiye, ihtisar ve nazım çalışmaları hakkında giriş bölümde bilgi vermiştik.

⁴²¹ Katib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.1631.

⁴²² Aynı. Cilt: 2, s.1633.

⁴²³ Leknevî, 1324, Ön. ver., s.30

⁴²⁴ Cengiz, 2002, Cilt: 26, s.321.

⁴²⁵ Leknevî, 1990, s.23; Leknevî, 1324, s.106-107; İbn Âbidîn, 2015b, s.179,180.

Kâsım b. Kutluboğa, *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri*'yi Kudûri'nin *Muhtasar*'ı ekseninde Hanefî mezhebinin “en sahîh” ve “muhtâr” görüşlerini ortaya koymak üzere kaleme aldığını belirtir. Kâsım b. Kutluboğa eserinin mukaddimesinde Fetva usulü konusunu tamamladıktan sonra eserini ortaya koyma gayesini açıklar. Kâsım b. Kutluboğa, zamanında ezberlenen muhtasarlara bazı Şâfiî imamların muhtasarlara yapıldığı gibi, söyleyen ya da nakledilene nisbet edilen tashîhleri tek kitapta bir araya getirmek gayesiyle *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri* adlı eserini ortaya koyduğunu söyler.⁴²⁶ Kâsım b. Kutluboğa mukaddimesinin sonunda, “Bu bilgiler her ne kadar şerhler ve geniş fıkıh eserlerinde mevcutsa da bu tashihler, şerhler ve mutavvel fıkıh kitaplarına ulaşamayanların imdadına yetişecektir”⁴²⁷ der.

Eserin el yazma nüshaları müstakil başlık altında verilecektir.

2.1.2. *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri*'nin Önemi

Hanefî mezhebi birinci bölümde belirtildiği gibi, bir şûrâ mezhebidir. İmam Ebû Hanîfe (150/767) bir konu belirler ve önde gelen talebeleriyle konuyu tartışır, talebelerin görüşlerini ve delillerini dinler sonra kendisi başka bir görüş ortaya atar ve görüşünü delillendirip savunurdu. Bir aylık bir incelemenin neticesinde mecliste tartışılan mesele iyice irdelenip bir sonuca varılınca divanlara kaydedilirdi.⁴²⁸

Ebû Hanîfe'nin görüşlerini, içtihatlarını kendisinden sonra bir araya getiren kişi, talebesi Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî'dir (189/805). İmam Muhammed eserlerinde Ebû Hanîfe'nin görüşlerini aktardıktan sonra Ebû Yusuf (182/798) ve kendisinin imama muhalif görüşlerini derleyip tedvin etmiştir. Mezhebin meselelerinin sonraki nesillere aktarılmasındaki en büyük pay İmam Muhammed'e aittir. Ebû Yusuf, Ebû Hanîfe'nin halefi olsa da Muhammed b. Hasen de mezhebin ikinci kurucusu sayılır. Hatta Muhammed b. Hasen'nin yazdığı kitaplar diğer mezheplerin fıkında telif edilen kitapların temeli konumundadır.⁴²⁹

Ebû Yusuf ve Muhammed b. Hasen içtihat konusunda iki büyük imam olsalar da (Şeriatte müçtehit olduklarına dair âlimlerin görüşlerine giriş bölümünde

⁴²⁶ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, s.132.

⁴²⁷ Aynı. s.132.

⁴²⁸ Kevserî, 2002b, s.13. Bardakoğlu, Ön. ver., Cilt: 16, s.2.

⁴²⁹ Muhammed Zahid Kevserî, *Bulûğu'l-Emânî fî Sîreti'l-İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî*, (Kahire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, 1418/1998), s.62.

değiniildi.⁴³⁰) Ebû Hanîfe'ye doydukları büyük hürmet, sevgi ve tevazularından ötürü ayrı birer mezhep oluşturmamışlar, her ne kadar usul ve furu'un bazı konularında Ebû Hanîfe'den ayrı düşünseler bile menhec olarak kendilerini İmam Ebû Hanîfe'ye tabi hissetmişlerdir.⁴³¹

Giriş bölümünde aktardığımız gibi Hanefî mezhebinde kaviller çoğalmış, Ebû Hanîfe ve Talebelerinden gelen rivayetler farklılık arz etmiştir. Muhammed Ebû Zehre (1898-1974) Hanefî mezhebinde kavillerin çok oluşunu şu dört sebebe bağlar:

1. Ebû Hanîfe ve talebelerinden gelen rivayetlerin (birbirine) ihtilaf etmesi,
2. Ebû Hanîfe ve talebelerinden bir mesele hakkında farklı kavillerin rivayet edilmesi,
3. Tek (bir) meselede Hanefî imamların ve talebelerinin ihtilafı,
4. Tahrîc Ashabının (muharricûn) ihtilafı ve bir kısmının bazen imamlara muhalefet etmesi.⁴³²

Neticede Hanefî mezhebinde farklı kavillerin bir hayli fazla olması sebebiyle daha sonraki dönemlerde eserler yazan fukaha bu kaviller arasından tercihler yapmışlar ve mezhepte daha çok amel edilen sahih görüşleri açıklamışlardır. Ancak bu tashih ve tercihler, konuları genişçe ele alan şerhlerde açıklanmış ve bu tercihlere ancak az sayıda âlim, imkânı nispetinde birçok kitabı mütalaa ederek muvaffak olmuştur. Çünkü tek kitap okuyup, kitapta geçen bazı tercihleri bilmek yeterli olmuyordu. Nitekim Bazen eser sahiplerinin bir kısım meselelerde özel bir görüşü de olabiliyordu. Ya da tashih konusunda müellif kendine has bir metot izleyebiliyordu. İşte burada okuyucu veya araştırmacı, tashîh yapan muharric veya muraccih âlimler arasında kaviller ve rivayetler yığını içinden en güvenilir görüşü bulma noktasında bir takım ihtilaflar bulabiliyordu.⁴³³

Fakih olan bir müftî farklı tashihlerden birine itimat etmek istediğinde öncelikle nakillere ve rivayetlere müracaat etmesi gerekir ki, mezhep âlimlerinin diğer görüşlerden ayrılan sahih kaynaklara dayandığına emin olsun. Tabi bu kolay bir iş değildir. Bu ancak ilim sahiplerinin haklarında rivayet ve dirayet yönünden

⁴³⁰ Giriş bölümü: el-Mercânî ve Kevserî'nin İbn Kema'in tabakalandırmasına yönelik eleştirileri.

⁴³¹ Kevserî, 2002b, s.25-26, 86-87.

⁴³² Ebû Zehre, Ön. ver., s.504-505.

⁴³³ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s. 69-70. (Tahkik yapanın sözü)

hüsn-ü şhadette bulunduğu büyük mütekaddim âlimlerin nakillerine uymakla mümkün olur. Bu hususta İmam Beyzâvî (685/1286) bazı açıklamalarda bulunur:

“Fakih, müçtehitlerin ve mütekaddim âlimlerin kavillerini bilmelidir. Çünkü fakih şayet mukallitse, taklid ettiği kişinin mezhebini bilmezse taklidi kolay (geçerli) olmaz. Eğer müçtehitse, diğer müçtehitlerin muhalefetini ve muvâfakatını bilmelidir ki onların icmalarına aykırı davranmasın ve ona nakil ve taklitten başka çıkar yol kalmasın.⁴³⁴”

İmam Şatıbî (790/1388) *el-Muvâfakât*'ında:

“Mukallidin ihtilafı konularında kendine göre bir seçime gitme yetkisi yoktur. Mesela, bir konuda müçtehitler iki farklı görüşte olsalar, mukallid bu görüşlerden dilediğini keyfi olarak seçemez. Bazıları, mukallide nazaran bu iki görüş, kaffaret konusundaki seçme hakkı gibi olduğunu, yani (mukallidin) istediği bir görüşü seçebileceğini söylemişlerdir. Bu halde onun hevâ ve heveslerine uyacağı, meyline ters düşeni değil de uygun düşeni seçmesi kaçınılmazdır...⁴³⁵” der. Başka bir yerde ise şöyle bir açıklamada bulunur:

“Aynı şekilde avam olan birine göre iki müçtehit, müçtehide nisbetle iki delil gibidir. Nasıl ki, müçtehidin birbirine zıt deliller karşısında bir tecihle bulunması (gerekir), bu mümkün olmayınca da tevakkuf etmesi gerekliyse mukallit de böyledir. Buna benzer durumlarda şehvetine tabi olmak, hevâ ve heveslere uymak caiz olsaydı aynı şey Hâkim için de caiz olurdu, bu ise icmâ ile batıldır.

Yine ihtilafı meselelerde, hevaya tabi olmayı tam anlamıyla yasaklayan Kur'ânî bir ölçü vardır. Bu kural Cenâb-ı Hakk'ın şu ayet-i kerimesidir: “Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve Peygamber'e götürün.”⁴³⁶ Burada mukallidin meselesinde iki müçtehit birbirine muhaliftir. Bu durumda konunun Allah'a ve Resulüne götürülmesi lazımdır. İşte bu şer'î delillere müracaat etmektir. Bu heva ve şehvete uymaktan daha güvenilir

⁴³⁴ Nâsiruddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *el-Ğâyetu'l-Kusvâ fî Dirâyeti'l-Fetvâ*, Tahkik: Ali Muhyiddîn Ali Karadâğî, Cilt: 1, (Birinci basım. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1429/2008), s.220-221.

⁴³⁵ Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed eş-Şâtıbî el-Lahmî el-Ğırmâtî, *el-Muvâfakât*, Tahrir: Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âl-i Selmân, Cilt: 5, (Birinci basım. Suudi Arabistan: Dâr-u İbn 'Affân, Suudi Arabistan, 1417/1997), s.79-81.

⁴³⁶ Kur'an, (Nisâ Suresi, 4/59).

bir yoldur. İki görüşten (mezhepten) birini heva ve şehvetine uyarak seçmek “Allah ve Peygamberine götürme” kuralına aykırıdır.”⁴³⁷

Mezhep disiplininde sahih ve râcih⁴³⁸ görüşü bilmek son derece önemli, sınır tanımamak ve kendini bu ilimden müstağni görmek mümkün olmayınca, bir de bu ilmi çoğu fakihin bilmesi kolay olmadığına göre, Kâsım b. Kutluboğa'nın “*et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri*” adlı kitabı bütün bu zorlukları kolaylaştırma hususunda fakihe çok yardımcı olur. Kâsım b. Kutluboğa bu eseriyle Hanefî fihhına büyük bir hizmette bulunmuştur. Şöyle ki *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri*'nin metni olan *el-Muhtasar*'ın müellifinin sıraladığı ihtilafli görüşlerden mezhep âlimlerince en sahih olan, mutemet görüşü seçip açıklar. Ayrıca müellif birçok farklı kaynaktan meselelere açıklık getirip istisna görüşleri de tek kitapta bir araya toplar.

et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri, konusu ve içeriği itibariyle alanında yazılan orijinal bir eser olmasının yanında, müellifinin Hanefî âlimler indinde saygınlığı da bu esere ayrı bir değer kazandırır. Yazdığı yüzün üzerinde eseriyle, fikhî birikimi, araştırmacı ve eleştirel bakışıyla Kâsım b. Kutluboğa geçmiş âlimlerden nakledilen her meseleyi derinlemesine araştırıp incelemeyen eserlerinde nakletmemiştir.⁴³⁹ Kâsım b. Kutluboğa, fetva ve kazâda hangi görüşlerin esas alınacağını ortaya koyarken, Hanefî literatüründe bu konuda daha önce dile getiren malumatları toplamış ve birtakım değerlendirmeler yaparak bu literatüre önemli katkılar sunmuştur. Fetva usulüyle ilgili diğer mezhep kitaplarına çok sık atıf yapması da gözden kaçmamaktadır. Karâfi'nin (684/1285) *İhkâm*'ı, İbn Ferhûn'un (799/1397) *Tabsiretu'l-hükkâm*'ı, İbnu's-Salâh'ın (643/1245) *Edebu'l-müftî*'si, Sübkî'nin (756/1355) *Fetâvâ*'sı ve Şihâbuddin Akfehî'nin (808) *Tevkifu'l-hükkâm/Ahkâm*'ı yararlandığı eserler arasında yer almaktadır.⁴⁴⁰

Kâsım b. Kutluboğa “*Raf'u'l-İştibân 'an Mes'eleli'l-Miyâh*” adlı risalesinin başında, “Geçmiş âlimlerimiz -Allah (c.c) onlardan Razı olsun- büyük imam Ebû

⁴³⁷ Şâtibî, Ön. ver., Cilt: 5, s.81-82.

⁴³⁸ “Râcih” (راجح) ağır basan, üstün gelen (delil). Karşıtı “Mercûh”tur. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (Beşinci basım. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), s.473.

⁴³⁹ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.71. (Tahkik edenin sözü.)

⁴⁴⁰ Osman Bayder, Hanefî Fetva Literatürü ve Bedreddin eş-Şuhâvî'nin “et-Tirâzu'l-Müzheb” adlı fetva usulünün değerlendirilmesi, *Bilimname*, Sayı: 29, (02.11.2015), s.216. (Aynen alıntıdır.); Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.121-134.

İshak İbrahim b. Yûnus'tan gelen, Ebû Yûsuf'un Ebû Hanife'den rivayet edilen, "Hiç kimseye nereden alıp söylediğimizi (delillerimizi) bilmeden bizim görüşümüzle amel etmesi helal olmaz" sözüyle araştırmaya ehil olanların mahza taklidini yasaklayınca, -Allah'a hamdolsun ki- ben de onların me'hazlerini inceleyip birçok delile ulaştım. Musanniflerin birçok kitaplarındaki görüşlerini taklit ile yetinmedim."⁴⁴¹ Başka bir risalesinde "...ben de Tahâvî'nin (321/933) İbn Harbeveyh'e dediği gibi derim ki: "ancak mutaassıp ya da ahmak taklit ile amel eder."⁴⁴²

İbn Âbidîn'nin (1250/1836) "müçtehit" olarak nitelediği,⁴⁴³ muhakkik bir âlim olan Kâsım b. Kutluboğa'nın, ihtilafli meselelerdeki (mezhebin) tercihlerini aktardığı *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri*'si kendinden sonraki birçok fıkıh eserine de kaynaklık etmiştir. Fıkıh âlimleri birçok meselede *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri*'den alıntılar yapmışlar, eserlerinde *Tashîh*'e yer vermişlerdir. Bağdatlı İsmail Paşa (1839/1920), İbn Nüceym'in (1005/1596) "*el-Eşbâh ve'n-Nezâir*" kitabına yaptığı meşhur şerhiyle tanınan fıkıhçı, İbrahim b. Hüseyin b. Ahmed el-Bîrî el-Hanefî'nin (1099/1688) *et-Tashîh ve't-Tercîh*'e şerh yazdığını kaydetmiştir.⁴⁴⁴

Hâtemü'l-Muhakkikin olarak nitelendirilen, son dönem Hanefî fakihlerinin önde gelenlerinden İbn Âbidîn⁴⁴⁵ (1252/1836), "*Ukûd Resmi'l-Müftî*" risalesinde ve kıymetli haşiyesi "*Raddu'l-Muhtâr*"ı ve başka risalelerinde *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri*'ye atıflarda bulunur.

İbn 'Âbidîn'nin kıymetli talebesi⁴⁴⁶ Abdulganî el-Meydânî ed-Dımeşkî (1298/1881) *el-Muhtasar*'a yazdığı meşhur şerhi "*el-Lubâb Şerhu'l-Kitab*"ında, ihtilafli konularda *et-Tashîh ve't-Tercîh*'den bir hayli iktibaslarla bulunmuştur. *et-*

⁴⁴¹ Ebû'l-Adl Zeynüddîn (Şerefuddîn) Kâsım b. İbn Kutluboğa Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî, *Mecmû'atü'r-Resâil el-'Allame Kasım b. Kutluboğa*, Tahkik ve Tahrir: Abdulhamid Muhammed Derviş Abdulalim Muhammed Derviş, (Birinci basım. Suriye/Lubnan/Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 1434/2013), s.59-60.

⁴⁴² İbn Âbidîn, 2015b, Ön. ver., s.159.

⁴⁴³ Aynı. s.159.

⁴⁴⁴ İsmail Paşa el-Bağdâdî (Bağdatlı), *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, Cilt: 1, (Beirut: Dâr-u İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, (Maarif Matbaası tıpkıbasım-İstanbul, 1951), tarihsiz), s.34.

⁴⁴⁵ AhmetÖzel, "İbn Âbidîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 19, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999), s.292.

⁴⁴⁶ Yahyalı, Davut, "Meydânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2004), s.501.

Tashîh ve't-Tercîh, el-Lubâb'ta önemli bir yer tutar. Hatta *el-Lubâb*'in en önemli kaynaklarından diyebiliriz.

Sonuç olarak *Tashîhu'l-Kudûri* üç temel özelliği itibariyle önemli bir eserdir:

1. Eserin konusu,
2. Müellifinin ilmi konumu,
3. Alimlerin *Tashîh*'e verdiği önem.⁴⁴⁷

2.1.3. Kitabın İsmi ve Telif Tarihi

2.1.3.1. Kitabın İsmi

Eserin ismi konusunda farklı ibareler mevcuttur. Bunun sebebi mahtut eserlerin nüshalarındaki isimlerin, kütüphanelerin fihristlerinde farklı adlandırmaların olması ya da müellifin biyografisini anlatan eserlerde ismin farklı verilmesidir. Her ne kadar eserin ismi farklı olarak verilse de, bu isimler eserin yazılış amacına işaret ediyor ve bu kitabın kastedildiği anlaşılıyor.

Eser kütüphane kayıtlarında *et-Tercîh ve 't-tenkîh 'ale'l-Kudûri* (Süleymaniye Ktp. Carullah Efendi, nr. 601; Şehid Ali Paşa, nr. 91511), *et-Tercîh ve't-Tashîh 'ale'l-Kudûri* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, nr. 500). *Tashîhu Muhtasari'l-Kudûri* (Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, nr. 1074). *Şerhu Müşkilâti'l-Kudûri* (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi., AY, nr. 2642) *Haşiye 'ala Muhtasari'l-Kudûri* (Millet Kütüphanesi, Murad Molla, nr. 796)⁴⁴⁸ *Kitabu't-Tashîh ve't-Tercîh* (Dimeşk Ulusal Kütüphanesi (Esed Kütüphanesi), nr. 13879). *Tashîh-u Muhtasaru'l-Kudûri* (Mısır Halk Ktp. nr.1270 Hanefî Fıkhı bölümü) ve *Tashîhu'l-Kudûri* adıyla da geçmektedir.⁴⁴⁹ Yüksek Lisans Tezi olarak Eserin tahkikini yapan Ziya Yûnus, Medine-i Münevvere İslam Üniversitesinin el yazması bölümü Hanefî ve Maliki fıkıh kitapları fihristinde nr. 1/4535 Tunus Ulusal Kütüphanesine kayıtlı olarak eserin *Tercîh mâ 'aleyhi'l-'Amelu mimmâ fhi Hilâf* ismiyle adlandırıldığını kaydeder.⁴⁵⁰

⁴⁴⁷ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.71-72. (Tahkik yapanın açıklamalarından)

⁴⁴⁸ Koca, 2006, Ön. ver., Cilt: 31, s.66; Sakallı, Cilt: 20, s.154.

⁴⁴⁹ Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.89,91,94,95,96,97.

⁴⁵⁰ Aynı. s.89.

Ziya Yûnus bütün bu isimlerin, kitabın konusuna işaretle verilen adlar olduğu kanısındadır. Eserin doğru ve ilmî ismi Esed Kütüphanesi 13879 numaralı mahtut nüshanın sonunda müellifin kendi el yazısıyla:

“ الحمد لله و سلام على العباد الذين اصطفى، و بعد؛ فقد قرأ علي هذا الكتاب المسمى **بالتصحيح و الترجيح** من تألّيفي، الشيخ الفاضل...”

(bütün hamdler Allah’a aittir. Selam Allah’ın seçkin kulları üzerine olsun. Bütün bunlardan sonra; **el-Tercîh ve’t-Tashîh** isimli eserimi benden okuyan kıymetli üstad...) yazmasından dolayı eserin doğru isminin **et-Tercîh ve’t-Tashîh** olduğunu belirtir.⁴⁵¹

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi da yer alan bilgiye göre eser ayrıca, Chester Beatty Library'de (nr. 5040) 16 Şaban 868 (24 Nisan 1464) tarihli müellif hattı nüshasıyla **Tashîhu'l-Kudûri** adıyla yer almaktadır.⁴⁵²

2.1.3.2. Eserin Yazılış Tarihi

et-Tashîh ve’t-Tercîh ‘ale’l-Muhtasari’l-Kudûri’nin ne zaman yazıldığıyla alakalı kesin bir bilgimiz bulunmamaktadır. Ziya Yûnus Kâsım b.Kutluboğa’nın *et-Tashîh ve’t-Tercîh*’i, hocası Makrîzî (845/1442) hayattayken kaleme almış olabileceğini tahmin eder. Bu kaniya ulaştıran sebep, Kâsım b. Kutluboğa daha hocası hayatta iken telif ettiği *et-Tâcu’t-Terâcim*’inde İbrahim b. Yusuf’un hayatı hakkında özet bilgi verirken, “...(İbrahim b. Yunus) Ebû Yûsuf’tan rivayetle Ebû Hanîfe’nin, “hiç kimseye (delilimizi), nereden aldığımızı bilmeden bizim kavlimizle fetva vermesi helal olmaz” dediğini rivayet eder. İşte bu rivayet, (selefin ilmini) nereden aldığımı serdettiğim *Kudûri Şerhi*’ni kaleme almama beni sevk etmiştir.”⁴⁵³

Kâsım b. Kutluboğa’nın bu eserinin *et-Tashîh ve’t-Tercîh* mi yoksa *el-Muhtasar*’a yazdığı başka bir şerhi olduğu ise kesin değildir. Müellifin biyografisi bölümünde *Kudûri*’ye yazdığı şerh hakkındaki açıklama geride geçmişti.⁴⁵⁴

⁴⁵¹ Aynı. s.89

⁴⁵² Koca, 2006, Ön. ver., Cilt: 31, s.66; Sakallı, Ön. ver., Cilt:20, s.154.

⁴⁵³ Kutluboğa, 1992, Ön. ver., s.91.

⁴⁵⁴ 1. Bölüm, müellifin eserleri (fıkha dair eserleri).

2.1.4. Eserin El Yazması Nüshaları

et-Tashîh ve 't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri' nin yazma nüshaları birçok kütüphenede mevcuttur. Bu durum eserin âlimlerce bilinir olduğuna ve ilim dünyasında rağbet gördüğüne işaret eder. Kaynaklardan ulaşılabildiğimiz kadarıyla aşağıdaki kütüphanelerin el yazması kayıtlarında *et-Tashîh ve 't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri'* nin yazma nüshaları mevcuttur:

2.1.4.1. Dımeşk Ulusal halk kütüphanesi (Esed Kütüphanesi) nüshası

13879 numaralı yazma eser, daha önce Halep'te Ahmediyye Kütüphanesi 605,606 numaralı bir toplanmış eserlerin arasındaydı.

Bu nüshayı istinsah eden kişi müellifin talebelerinden Ebu'l-Hayr Muhammed Zeynuddîn b. Şemsuddîn Muhammed b. İmrân el-Hanefî'dir. Nüshanın yazımını 13 Rebû'l-Âhir 866 yılında tamamlamıştır. Kitabın sonunda Musannif kendi el yazısıyla müstensihce icazet verdiğini kaydeder. Nüshanın bazı sayfalarında bulunan bazı haşiyelerde birçok meselede başlıklar ve düzeltmeler açık olarak yazılıdır. 67 varaktan oluşan ve her varağı 2 sayfadan müteşekkil, bütün sayfaları 21 satır, her satır da takriben 13 kelimedenden oluşur.

Kısaca bu nüsha gayet nefis bir el yazmasıdır. Ziya Yûnus tahkikinde bu nüshayı *el-Asl* olarak kodlar. Nüshanın sonunda müellifin el yazısıyla kitabın ismi *et-Tashîh ve 't-Tercîh* olarak verilir.

2.1.4.2. Mısır nüshası

Mısır Ulusal Kitap Evinde, 1270 numaralı *Tashîh-u Muhtasari'l-Kudûri* ismiyle, Hanefî Fıkhı bölümünde bulunmaktadır. Bu nüsha 108 varaktan oluşup, her varak iki sayfa, her sayfa da yaklaşık 19 satırdır. Bu nüsha, yazılış olarak orta açık bir seviyede, Muhammed b. Abdullah el-Hanefî tarafından h. 978 yılında yazılmıştır.

Bu nüshada bulunan bazı haşiyelerden, müstensihcin Hanefî fakihlerinden İbn Nüceym'in (1005/1596) öğrencilerinden olduğu anlaşılıyor.

2.1.4.3. Türkiye'de bulunan nüshalar

Mikrofilmi bulunan bu nüsha *et-Tercîh ve 't-tenkîh 'ale'l-Kudûri* adıyla İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa bölümü 915/1 numaradadır. Büyükçe 57 varak halinde ve her varak, 2 sayfadan oluşur. Bu nüshanın Ca'fer b.

Abdulkadir er-Rûmî tarafından, hicrî Cemâdi'l-Âhir ayının sonlarında Pazar günü ikindiden sonra 986 yılında Mekke-i Mükerrreme'de yazıldığı kaydedilir. Nüsha gayet okunaklı bir yazıyla kaleme alınmıştır. Bu nüshanın bir özelliği de birçok kitaptan iktibas edilen çokça haşiyenin yer almasıdır.⁴⁵⁵

Ayrıca eserin yazma nüshaları Türkiye Kütüphanelerinde şu adlar ile kayıtlıdır:

- *et-Tercîh ve 't-tenkîh 'ale'l-Kudûrî* (Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah Efendi, nr. 601,
- *et-Tercîh ve't-Tashîh 'ale'l-Kudûrî* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye bölümü, nr. 500).
- *Tashîhu Muhtasari'l-Kudûri* (Süleymaniye Kütüphanesi, Serez bölümü, nr. 1074).
- *Şerhu Müşkilâti'l-Kudûrî* (İ.Ü Kütüphanesi, AY, nr. 2642) ve
- *Haşiyeye 'ala Muhtasari'l-Kudûrî* (Millet Kütüphanesi, Murad Molla, nr. 796).⁴⁵⁶

2.1.4.4. Halep nüshası

Halep'te Ahmediyye medresesine vakfedilen kitaplardandır. 605 numaradaki kitaplar arasındandır. Bu kitap da daha sonra Dimeşk Ulusal Halk kütüphanesine nakledilmiş, 13878 numarada bulunmaktadır. Bu nüsha 71 varak, her bir varak 2 sayfa, her sayfa 23 satır ve her satır da yaklaşık 12 kelimen oluşur.

Nüşhayı, Muhammed b. Abdullah el-Hamevî, h. 11 Şaban Salı, 1121 yılında yazmıştır. Eser gerçekten güzel ve açık bir yazıyla nesh edilmiştir. Bu nüshanın büyük ihtimalle birinci saydığımız nüshadan çoğaltıldığı tahmin edilmektedir.⁴⁵⁷

2.1.4.5. Chester Beatty Library

İrlanda Cumhuriyeti'nin başkenti Dublin şehir merkezinde bulunan Chester Beatty Library'de (nr. 5040); 16 Şaban 868 (24 Nisan 1464) tarihli müellif hattı

⁴⁵⁵ Kitapta özellikle, *Hidaye*, *Tebyînu'l-Hakâik*, *Hidaye*'nin metni *el-Bidâye*'den çokça alıntılar yapılmıştır. Ayrıca *el-Binâye*, *Şemnî*, *Fethu'l-Kadîr*, *Tuhfe*, *İbnu'l-Melek*, *Kenz*, *Vikâye*, *Vikâye Şerhi*, *Cevhera*, *Nihaye*, *Şeyh Ekmel*, *Yenâbi*, *Durer Ğurer*, *el-Mustasfâ* gibi eserlerden de alıntılar mevcuttur.

⁴⁵⁶ Koca, 2006, Ön. ver., Cilt: 31, s.66; Sakallı, Ön. ver., DİA,XX, 154.

⁴⁵⁷ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.97.

nüshası *Tashîhu'l-Kudûrî* adıyla yer alır.⁴⁵⁸ Eserin yazım tarihi gayet eski olsa da bu nüsha hakkında bir bilgiye sahip değiliz.

2.1.4.6. Taif Kütüphanesindeki nüshası

Mektebetü Abdullah b. Abbas, Taif, nr. 4/ 155.

2.1.4.7. Daru'l-kütübi'I-Mısriyye, nr. 22591 /B.

2.1.5. Eser ve Müellifi Hakkında Yapılan Çalışmalar

Kâsım b. Kutluboğa ve eseri *et-Tashîh ve't-Tercîh* hakkında gerek klasik gerekse modern dönemde pek fazla çalışmanın yapıldığını söylemek zordur.

Müçtehit olarak nitelenen,⁴⁵⁹ Kâsım b. Kutluboğa'nın, ihtilafli meselelerde mezhebin tercihlerini aktardığı *et-Tashîh ve't-Tercîh*'i *kendinden* sonraki birçok fıkıh eserine kaynak olmuştur. Fakihler birçok meselede *et-Tashîh ve't-Tercîh*'den alıntılar yapmışlar, eserlerinde *et-Tashîh ve't-Tercîhe*'e yer vermişlerdir.⁴⁶⁰ Yukarıda da belirtildiği üzere Pirizâde İbrahim'in (1099/1688) *et-Tashîh ve't-Tercîh*'e şerh yazmıştır.⁴⁶¹

Ülkemizde yapılan akademik çalışmalarda, müellif hakkında nitelikli eserlerin ortaya konulduğu söylemek zordur. Yapılan çalışmalarda da müellifin fıkıhçı yönünden ziyade hadisçi yönü üzerinde durulmuştur. Yurt dışında yapılan çalışmalarda daha kapsamlı eserlerin yazıldığı söylenebilir.

Müellif ve eserleri ile ilgili ulaşabildiğimiz çalışmalar tezler, makaleler ve tercüme başlıkları ile şu şekilde sıralanabilir:

2.1.5.1. Tezler

et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî üzerine yurt dışında ulaşabildiğimiz üç adet yüksek lisans tezi mevcuttur. Kitapevlerinde basılan mevcut *et-Tashîh ve't-Tercîh* nüshaları, bu çalışmalardan biridir. Biz de daha çok Ziya Yunus'un tahkik ettiği basımdan yararlandık.

⁴⁵⁸ Koca, 2006, Ön. ver., Cilt: 31, s.66; Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.153-154.

⁴⁵⁹ İbn Âbidîn, 2015b, Ön. ver., s.159; Sakallı, Ön. ver., Cilt: 20, s.153.

⁴⁶⁰ Bu konuda yeterli açıklama *et-Tashîh ve't-Tercîh 'alâ Muhtasari'l-Kudûrî*'nin önemi bölümünde yapılmıştır.

⁴⁶¹ Bağdathı, Ön. ver., Cilt: 1, s.34.

Ulaşabildiğimiz tezleri sıralayacak olursak:

1. Muhammed Emin Güller, *İbn Kutluboğa'nın Nüzhetü'n-Nazar Haşiyesinde İbn Hacer'e yönelttiği tenkitler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi, 2018,
2. Mohammad Al Sherafin, *İbn Kutluboğa'nın Tertîbu Esmâi'a-Sikât adlı eserinin tahkik ve Tahlili (Elif Harfi Bölümü)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, 2002,
3. Şevket Kerasnîş el-Elbânî, *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Kudûrî*, (Basılmış Yüksek Lisans Tezi), Medine el-Camiatü'l-İslamiyye (Külliyeti'ş-Şerî'a), 1417/1996,
4. Ziya Yûnus, *et-Tashîh ve't-Tercîh li'bn-i Kutluboğa Dirâse ve Tahkîk*, (Basılmış Yüksek Lisans Tezi), Câmî'atu Ezheri'l-Bukâ', 1422/2001.⁴⁶² Eser, *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî* ismiyle basılmaktadır.
5. Abdullah Nezir Ahmed Mizzî, *Muhtasaru'l-Kudûrî ve bi Hâmişihî et-Tercîh ve't-Tashîh 'Ale'l-Kudûrî*, 1426/2005.
6. Muhammed Hüseyin Tâcî b. Kâsım (Basılmış Doktora Tezi), *el-İmam el-Hâfız Kasım b. Kutlubuoğa el-Hanefî Hayâtuhû ve Âsâruhû Me'a Tahkîki Kitâbihî "Tahrîc Ehâdis Usûli'l-Pezdevî"*, Karaçi Üniversitesi İslami Araştırmalar Enstitüsü, 1416.

2.1.5.2. Makaleler

1. Osman Keskiner, *İbn Kutluboğa el-Hanefî ve Kitabu Takrîbi'l-Ğarîb Adlı Eseri*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, sayı: 4, II (2002), s. 39-51.
2. Yasin Erden, *İbn Kutluboğa'nın Tahrîcü'l-Akvâl fî mes'eleli'l-istibdâl İsimli Risâlesinin Tahkik ve Tahlili*, İslâm Araştırmaları Dergisi, 39 (2018): 89-148.

2.1.5.3. Tercümeleler

Kâsım b. Kutluboğa'nın *et-Tashîh ve't-Tercîh*'in bildiğimiz tek Türkçe tercümesi, hicrî XIII. asırda Ebu Muhammed Şerif Mağribîzâde tarafından yapılan çeviridir.⁴⁶³ Ancak üzülecek söylemek gerekirse bu esere ulaşamadık.

⁴⁶² Çalışmamızda büyük ölçüde yararlandığımız Tashîh nüshası, Ziya Yûnus'un bu eseridir.

⁴⁶³ Sezgin, Ön. ver., Cilt: 1, Bölüm: 3, s.123.

2.2. İBADETLER BÖLÜMÜNÜN METOT OLARAK İNCELENMESİ

Bu başlık altında Kâsım b. Kutluboğa'nın *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî* adlı eserinde takip ettiği yöntem, örneklem olarak seçilen İbadetler bölümü merkeze alınarak ortaya konulacaktır. Bu konuda müellifin eseri ortaya koyarken izlediği yöntem değerlendirilip, kitabında faydalandığı kaynakları ve bu eserlerin müelliflerinin tanıtımı üzerinde kısaca durulacaktır.

2.2.1. Müellifin İbadetler Bölümde İzlediği Yöntem

Kâsım b. Kutluboğa *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî* adlı eserini, Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ındaki râcih olan kavilleri belirtmek ve kuvvetli görüşü zayıf görüşten ayırt etmek için yazdığı şerhidir. Müellif kitabını Kudûrî'nin *Muhtasar*'ını merkezine alarak Hanefî mezhebinin en sahih ve muhtâr görüşlerini ortaya koymak üzere kaleme almıştır.

et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî Kâsım b. Kutluboğa'nın Fetva Usulüne ilişkin yöntemini belirttiği meseleler arasındaki tercihlerini ve bu konudaki izlenmesi gereken güvenilir yolları açıkladığı mukaddimesiyle kendinden önceki fıkıh eserlerinden ayrılır. Kâsım b. Kutluboğa, öncelikle eserinin mukaddimesinde kısaca fetva usulünün bazı noktalarına ilişkin oldukça önemli bilgi ve değerlendirmelere yer vermektedir.⁴⁶⁴ Eserin Mukaddimesi bu eserin yazılış gerekçesini açıklar niteliktedir. Mukaddimenin ilk cümlesi bu hususu ortaya koymaktadır:

“Mezhebimizle amel eden bazı kişilerin hevalarına göre hareket ettiklerini gördüm. Hatta bazı kâdıların ‘böyle hüküm vermemize bir engel var mıymış?’ dediklerine şahit oldum. Derim ki: evet, var! Hevâya göre hüküm vermek haramdır. ‘Tercih edilen görüş’ varken ‘tercih edilmeyen görüş’, ‘yok’ hükmündedir. Karşıt görüşlerden râcih olmayanı tercih etmek memnû’dur”⁴⁶⁵

Kâsım b. Kutluboğa'nın tercihten kastı naklî ve aklî delilleri, fikhî tartışmaları aktarmak ya da mezhebinin doğrulunu kanıtlamak için bir takım deliller veya diğer mezheplere karşı kendi mezhebinin doğruluğunu kanıtlama çabası değildir. Bunları belki başka eserlerinde yapmıştır. Müellifimiz bu eserinde Hanefî

⁴⁶⁴ Bayder, Ön. ver., s.215.

⁴⁶⁵ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.121.

mezhebi müntesiplerine, İmam Ebû Hanîfe'den bir konuda farklı rivayetler geldiğinde, ya da Sâhibeyn'den biri İmama muhalefet ettiğinde -ki böyle meseleler bir hayli fazladır- Hanefî mezhebine uyan birine hangi görüşü seçmesi gerektiği konusunda yol göstermektir.

Müellife göre râcih görüşün gerektirdiği gibi hüküm ve fetva vermemek nefsin arzusuna göre davranmak ve haram olan isteklere uymaktır. Hatta Kâsım b. Kutluboğa'nın hocası Kemaleddîn İbnu'l-Hümâm da bu konuda şöyle der: “Bilerek mezhebini terkeden bunu iyi bir niyetle değil de batıl isteklerine uymak için yapmıştır.”⁴⁶⁶

Kâsım b. Kutluboğa eserinde, geçmiş âlimlerin belirlediği şekilde meseleler ve rivayetler arasındaki tercih kaidelerini zikretmez, bilakis bu konuda Allame Kadîhân'nın (592/1196) *Fetvalar*'ının mukaddimesindeki belirlediği kaidelere ufak bazı eklemeler yaptığını söyler. Çünkü Kâsım b. Kutluboğa'ya göre Kâdîhan, tashihlerine en çok güvenilmesi gereken kişidir.⁴⁶⁷

Kâsım b. Kutluboğa her ne kadar bu kuralların tamamına riayet etse de, o fikirleri ve yöntemiyle kendisi dışındakilerden ayrılır. Bir konuda ilk eser veren yeni bir metot geliştirmesi ya da yeni bir görüş sergilemesi gerekir.

Müellifin *et-Tashîh ve't-Tercîh*'te kullandığı yöntemin en dikkat çeken yönü, bir konuda İmam Ebû Hanîfe'den bir görüş bulunduğu imamın görüşüne kesinlikle uymasıdır. Ancak zamanın değişmesine bağlı olarak müteahhirun âlimlerin zaruri gördükleri bir kısım meselelerde imamın kavlini terk eder. Kâsım b. Kutluboğa bu konuda, “Müçtehitler ihtilafli konularda araştırıp tercih ve tashihlerde bulundular. Onların eserlerinde az sayıda mesele hariç, Ebû Hanîfe'nin delillerini tercih edip İmamın kavlini aldıklarına şahit odum”⁴⁶⁸ der. Fakat ihtilaf çağa ve zamana bağlı değil de hüccete ve delile bağlı bir ihtilaf olur da âlimler bir görüşü tercih etseler, ya da İmamın değil de Sâhibeyn'den birinin görüşünü tercih etseler Kâsım b. Kutluboğa Ebû Hanîfe'nin delilini almaya ve imamın görüşünün doğrulunu ispat etmeye gayret eder. Bu konuda Kâsım b. Kutluboğa'ya, Hanefî mezhebine dair yazılan eserlere vakıf oluşu yardımcı olur. Şöyle ki bazı konularda müftâ bih olan bir görüşün

⁴⁶⁶ Aynı. s.129.

⁴⁶⁷ Aynı. s.134.

⁴⁶⁸ Aynı. s.131-132.

İmam'ın talebelerinden birine ait olduğunun zannedilmesi. Halbu ki o görüşün aslında imama ait olduğu, bunun daha sonraki âlimlerce sahibeynin görüşlerinin arasına eklenmesi. Aynı şekilde bir konuda imamdan rivayet olmadığı halde, rivayetin nasıl imama nisbet edildiği vs. gibi meselelerde mezhebin eserlerine vakıf oluşu Kâsım b. Kutluboğa'ya yardımcı olur. İbn Kutluboğa'ya göre İmam Ebû Hanîfe'nin kavliyle amel etmek asıldır, isteğe bağlı olarak imamın kavlinden başkasıyla amel edilmez. Bunun örneği, “Hastanın oturarak namaz kılması” konusudur. Nitekim Kâsım b. Kutluboğa şöyle der: “*Zahîre* isimli kitapta der ki: Fakih Ebu'l-Leys şöyle der: ‘bu konuda fetva İmam Züfer’in kavline göredir.’ ben de derim ki: ‘o yalnız İmam Züfer’in kavli değildir. Bu kavle İmam Muhammed *Kitâbu'l-Âsâr*’ında dediği üzere, Ebû Hanîfe ve Muhammed de işaret etmişlerdir.’”⁴⁶⁹

Kâsım b. Kutluboğa'nın bu kitabı kaleme almasındaki amacı araştırmacı, talebe ve müftüleri Ebû Hanîfe'nin kavillerine yönelmelerini teşvik etmek ve İmamın görüşlerinin doğruluğunu ispat edip açıklamaktır diyebiliriz. Bunun yolu da birçok farklı rivayet arasından İmama nispeti sahih olan rivayetleri bilmekten geçer. İşte ‘Tashîh’ten kastı budur. Sonra İmamın kavlini mezhebin diğer ashabının kavline yeğlemek ise ‘Tercîh’ tir.

Musannifin kaynakları ve nakilleri bir hayli fazladır. Kâsım b. Kutluboğa, görüşlerinde kaynaklara dayanma konusunda büyük bir gayret sarf eder. Nakil hususunda da Kâsım b. Kutluboğa naklettiği konuda güvenilir bir râvidir. Ancak bazen naklettiğini kısa tutmak ve açıklamak istediği konuyu odak noktası yapmak ve anlattığı şeyi açıklamak için manayı bozmayacak ya da manayı değiştirmeyecek tarzda bazı lafzî tasarruflarda bulunabilmektedir.

Musannif, ihtilafı konularda sahih görüşü tercihte selefin sözlerine dayanır. Onların kavillerini zikredip tashihlerini nakledip farklı görüş ve tercihler arasından karşılaştırmalar yapar. Daha sonra tashih edilen kaviller yığınları arasından *Zâhiru'r-Rivâye*'ye muvafık gördüklerini bir araya toplar. Hakkında *Zâhiru'r-Rivâye*'de rivayet bulunmayan konularda ise zamana uygun düşenleri toplarlar. Bu minval üzerine hareket ettiğinden dolayı kendi re'iyine göre tashih ettiğine rastlamak zordur. Aksine “filanın tashihi evladır” ya da “bu konuda racih görüş falanın kavlidir” gibi ifadeler kullanır. Kâsım b. Kutluboğa, bunu selef âlimlerinin ilimlerine duyduğu

⁴⁶⁹ Aynı. s.180.

derin saygı ve takdirinden, özellikle selefte duyduğu yüksek tevazuundan dolayı bir meselede şayet kendinden önceki âlimlerin tashihi de varsa, tashihi ve kavli kendine nisbet etmekten kaçınır.

Kâsım b. Kutluboğa kitabının mukaddimesinde belirlediği yöneme genellikle uyar. Bu yöntem Kudûrî'nin *Muhtasar*'ına söyleyen veya nakledene isnad ettiği Tashîhlerdir. Şöyle ki musannif Kudûrî'nin meselelerinden Ebû Hanîfe, Sâhibeyn veya sâhibeyn'den birinin ihtilaf ettiği meselelerde araştırma, buralarda Burhânü'ş-Şerî'a el-Mahbûbî (730/1329), Ebu'l-Berakât en-Neseî (710/1310) ve başkalarının mutemet görüşlerini zikreder. Kâsım b. Kutluboğa tashihte bulunduğu bazı konularda imamların ihtilaf ettiği yerlerde âyetler, hadis rivayetleri ve bunlardan istinbat edilen yönleri ve müçtehitlerin görüşlerini de zikreder.

et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî kaynaklarındaki çeşitliliği ve içeriğindeki zenginliğiyle birlikte her ne kadar sadece bazı tashihleri ve rivayetleri bir araya getiren kısa bir eser olsa da takdiri ve övgüyü hak eder. Çünkü kendine özgü aklî ve ilmî birikimle dolu bir çalışmadır. Kâsım b. Kutluboğa, fetva ve kazada hangi görüşlerin esas alınacağını ortaya koyarken, Hanefî literatüründe bu konuda daha önce dile getiren malumatları toplamış ve birtakım değerlendirmeler yaparak bu literatüre önemli katkılar sunmuştur.⁴⁷⁰ Bu eser, ince bir anlayışa ve kuvvetli bir öğrenime işaret eden bir çalışmadır. Musannif mütekaddim âlimlerin fikirlerini ortaya koyan, bu fikirleri ihata eden kendine has bir üslupla bu bilgileri kitabına alır. Hatta bu çalışma musannifin yaşadığı döneme kadar pek kullanılmayan yeni bir yöntemdir.

Bu değerlendirmelerden sonra müellifin yöntemi hakkındaki bazı tespitlerimizi ve kitabında kullandığı bazı ıstılahları şöyle özetleyebiliriz:

1. *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî*, Kudûrî'nin *el-Muhtasar* isimli eseri üzerine yazdığı bir kısım ta'liklerdir. Geniş ve Şer'î delilleri içine alan mufassal bir şerh demek pek de mümkün değildir. Bu itibarla eserin metni olan *el-Mutasar*'ı okumadan sadece *et-Tashîh ve't-Tercîh*'i okumak konuları anlamada yeterli olmayacaktır. Zaten özellikle fıkıh metinlerinde anlatılan meselelerin siyak-sibakını bilmek son derece önemlidir. Özellikle müellif bazen

⁴⁷⁰ Bayder, Ön. ver., s.216.

Kudûrî'den naklettiği bir meseleyi tam aktarmayabiliyor. Müellif sanki bu kitabı okuyanın zaten *el-Muhtasar*'ın metnine hâkim olduğuna ya da ezberlediğine kanaat etmiş ve eserini bu minvalde hazırlamıştır.

2. Eserde yapılan alıntıların kaynağı tam anlamıyla detaylı olarak verilmiyor.
3. Kâsım b. Kutluboğa bazen pek de meşhur olmayan ıstılahlar kullanabiliyor. Kendisinden alışılmamış, pek meşhur olmayan ve diğer eserlerinde genelde kullanmadığı tabirler kullanabiliyor. Bazen kaynak gösterdiği kitapları bilinen meşhur isimlerinden farklı isimlerle kitabında zikreder. Örneğin: “*el-Câmi’u’l-Hisâmî*, *Şerhu’l-Câmi*’, *el-Câmi’u’l-Mahbûbî*, *Şerhu’t-Te’vilât*, *’İbâratu’n-Nevâzil*” gibi.
4. Zaman zaman âlimleri tanınmış isimleriyle zikretmeyebiliyor. Bazen sadece lakap ve künyeleri yazmakla yetiniyor. Örneğin: “Necmu’l-Eimme, Abdu’r-Rab, Ebu’r-Racâ, Bahâuddin, Cemâlu’l-İslam” gibi.
5. *et-Tashîh ve’t-Tercîh ‘ale’l-Muhtasari’l-Kudûrî*’nin ibadetler bölümünde delillere neredeyse hiç yer verilmez. Gerek Kur’ân gerek Sünnet gerekse aklî olsun deliller zikredilmez. Sadece istisnâî bazı durumlarda musannif âdeti dışına çıkıp delil sunar. Bunun sebebi, musannife göre bu meselelerde genellikle hata yapılması veya zamanında akranlar arasında probleme sebep olması nedeniyle delilleri zikredip problemi ortadan kaldırmaktır.
6. Kâsım b. Kutluboğa, kitabın mukaddimesinde kaza, fetva verme ya da bir görüşü tercih etmede hangi görüşlerin alınması gerektiğini yani fetva usulünü belirtirken, Hanefî mezhebi içerisinde daha önceki malumatları bir araya getirip bazı değerlendirmelerde bulunur. Ayrıca mukaddimede *et-Tashîh ve’t-Tercîh ‘ale’l-Muhtasari’l-Kudûrî*’nin metninin aksine diğer mezheplerin eserlerine çok sık atıfta bulunur. Karâfi’nin *İhkâm*’ı, İbn Ferhûn’un *Tabsiretu’l-Hükkâm*’ı, İbnu’s-Salâh’ın *Edebu’l-müftî*’si, Sübkî’nin *Fetâvâ*’sı ve Şihâbuddin Akfehî’nin *Tevkifu’l-Hükkâm*’ı yararlandığı eserlerden bazılarıdır.⁴⁷¹
7. *et-Tashîh ve’t-Tercîh ‘ale’l-Muhtasari’l-Kudûrî*’de diğer mezheplerin görüşlerine hiç değinilmez. Hatta daha önce yüksek lisans tezi olarak eseri tahkik eden Ziya

⁴⁷¹ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.121-134.

Yûnus, musannifin *el-Hidâye*'den naklettiği bazı yerlerde Mergînânî'nin İmam Şâfî ve İmam Malik'in isimlerini zikrettiği yerlerden alıntı yapmışsa onları hazfettiğini söyler.⁴⁷²

8. Musannif şayet bir nakilde bulunmuşsa harfi harfine iktibaslarda bulunmaz. Genellikle alıntılarında açıklamadan kısa iktibaslarla yetinir.
9. Naklettiği hadislerde de harfî nakiller yapmaz. Mesela sayfa 193'te aldığı hadisi - anlamını bozmadan- manaya göre nakleder. Yine sayfa 166 ve 167 delil getirdiği bazı rivayetlerde de bunu yapmıştır.
10. Tashîh ve Tercîh ibarelerinde diğer fıkıh eserleri gibi ince tabirler kullanmaz. Mesela bazen “هو الصحيح” bazen de “الأصح” veya “عليه الفتوى” ve “هو المختار” der.
11. *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri*'nin, mukaddime bölümü Hanefî mezhebinde “Fetva adabı” konusunda yazılan ilk eserlerden biridir.
12. *et-Tashîh ve't-Tercîh*'te sıkça *el-Hidâye*'ye atıflarda bulunulur. İbadetler bölümü özelinde söyleyecek olursak *el-Hidâye* bu eserin en sık başvurulan kaynağıdır.

2.2.2. Müellifin faydalandığı kaynaklar

İlim kültürümüzde bir eserin ve eserin müellifinin değeri, yararlandığı kaynaklar ile yakından alakalıdır. Eserin ve müellifin kıymeti dayandığı kaynaklar nispetinde değerlendirilir. Bu sebeple Kâsım b. Kutluboğa'nın *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri*'sinde faydalandığı kaynaklarını tespit etmek, çalışmamızın konuları arasındadır.

Kâsım b. Kutluboğa *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri*'de pek çok fıkıh eserine atıflarda bulunur. Eserin hacmini ele aldığımızda kaynaklarının zenginliği şaşırtıcı derecede çoktur. Bu eserleri bazen müellifine nispet ederek, bazen eserin adını zikrederek, bazen de eseri veya müellifini alışlagelen isimleriyle değil de kendine göre farklı isimlerle zikredebilmektedir.

Geride geçtiği gibi bu eserde Kur'an ayetleri neredeyse hiç verilmez. Hadis kaynakları olarak az yerde bazı rivayetler verilir. Eserin karakteri ve amacına uygun

⁴⁷² Aynı. s.84. (Tahkik yapanın sözü. Sayfa 413'te bunun örneği mevcut.)

olarak faydalanılan kaynakların kahir ekseri fıkıh eserleri ve fetva adabına yönelik kitaplardır.

Kâsım b. Kutluboğa'nın *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri* in ibadetler bölümünde yararlandığı kaynaklar hakkında bilgi verirken eserler ve müellifleri hakkında özet bilgiler sunulacaktır. Kaynaklar müelliflerinin vefat tarihlerine göre kronolojik şekilde sıralanacaktır. Tek müellifin birden fazla eseri varsa alfabetik taksimde sıralanacaktır.

Müellif atıfta bulunduğu eseri alışılmışın dışında bir isimle zikretse de, bu eserler meşhur isimleriyle tanıtılacaktır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla müellif ibadetler bölümünde altmış iki farklı fıkıh ve fetva usulü eserinden yararlanmıştır. Bu bölümde atıfta bulunulan eserleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (189/805),

a. *el-Asl*

İmam Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî'nin en hacimli ve önemli eseri *el-Asl*'dir. İmam Muhammed'in Kûfe'de iken imlâ ettirdiği eser birçok talebesi tarafından rivayet edilmiştir. Eser *Mebûsûl* olarak da bilinir. *El-Asl*'in tamamına yakını günümüze ulaşmış olup birkaç baskısı yapılmıştır.⁴⁷³

b. *el-Câmiu'l-Kebîr*

İmam Muhammed, bizzat telif ettiği *el-Câmu'l-Kebîr*'i, daha sonra bazı ilavelerle daha hacimli hale getirmiştir. Bazı talebelerinin rivayet ettiği *Câmiu'l-Kebîr*'de İmam Muhammed meseleyi ve hükmünü söylemekle yetinir. Hükmün dayanağı olan delillere yer vermez. Eserde ibâdât konuları kısa tutulmuş, muâmelât konuları nisbeten genişçe işlenmiştir. *Câmiu'l-Kebîr*'e kırktan fazla şerh yazılmış

⁴⁷³ Aydın Taş, "Şeybânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 39, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010), s.40; Ayrıca *el-Asl*'in yazmaları için bakınız: Halit Ünal, "el-Asl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 3, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991), s.493-494.

ayrıca ihtisar sayılabilecek birçok çalışma yapılmış ve eser manzum hale getirilmiştir. Eser bazı şerhlerden de faydalanılarak neşredilmiştir.⁴⁷⁴

2. Hassâf (261/875), *Edebü'l-Kâdî*

Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) b. Müheyr el-Hassâf eş-Şeybânî'nin *Edebü'l-Kâdî*'si Hanefî mezhebinde muhâkeme usulüne dair günümüze ulaştığı bilinen ilk eserdir.⁴⁷⁵

3. İbnu's-Selcî (266/880), *Tashîhu'l-Âsâri'l-Kebîr* veya *Kitâbu'n-Nevâdir*

Ebû Abdillâh Muhammed b. Şücâ' es-Selcî el-Bağdâdî, Hasan b. Ziyâd el-Lü'lûî'nin en seçkin talebelerindedir. İmam Muhammed'den de ders almıştır. Yaşadığı asırda, Hanefî fikhının otoriteleri arasında sayılır. Re'y ile hadis bilgisiyle, Ebû Hanîfe'ye ait görüşlerin illetlerini ve hadisten mesnetlerini tesbit ederek Hanefî mezhebinin temellendirilmesine katkıda bulunmuştur. *Tashîhu'l-Âsâri'l-Kebîr* adlı eserini bu gayeyle yazmış olması kuvvetle muhtemeldir.⁴⁷⁶

4. Tahâvî (321/933), *el-Muhtasar*

Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, büyük bir fakih, muhaddis ve kelim âlimidir. Başlangıçta Şafî mezhebine mensup iken yirmi yaşlarında Hanefî mezhebine geçti. Tahâvî'nin 300'den fazla hadisçiden rivayette bulunduğu kaydedilir. Hanefî mezhebinin teşekkül döneminde Tahâvî fikhın çeşitli alanlarında kaleme aldığı eserlerle mezhebin oluşumuna ve yayılmasına, farklı türlerde literatürün ortaya çıkışına öncülük etmiştir.⁴⁷⁷ Hocaları arasında Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'in önde gelen talebelerinin bulunması kendisine imamların görüşlerini, mezhebin inceliklerini ve bu görüşlere ilişkin rivayet farklılıklarını sağlam kaynaklardan öğrenme imkânı vermiştir.⁴⁷⁸

⁴⁷⁴ Yunus Vehbi Yavuz, "el-Câmiu'l-Kebîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 7, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993), s.109, 110.

⁴⁷⁵ Abdülvehhab Öztürk, "Edebü'l-Kâdî", ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 10, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994), s.410; Abdülvehhab Öztürk, "Hassâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 16, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997), s.395.

⁴⁷⁶ Cengiz Kallek, "İbnu's-Selcî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 21, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000), s.204.

⁴⁷⁷ Davut İltaş, "Tahâvî", ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 39, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010), s.386.

⁴⁷⁸ Aynı. Cilt: 39, s.386.

el-Muhtasar, Hanefî fikhının ilk muhtasarıdır. Davut İltaş *el-Muhtasar*'ın iki versyonu bulunduğunu belirtir (*el-Muhtasaru'l-Kebîr* ve *el-Muhtasaru's-Sağîr*).⁴⁷⁹ *el-Muhtasar* üzerine pek çok şerh yazılmıştır. Kâtib Çelebi bazı özelliklerine yer verdiği dokuz şerh zikretmiştir. *El-Muhtasar* Cessâs, Şemsüleimme es-Serahsî, Ebû Nasr Ahmed b. Mansûr et-Taberî es-Semerkindî, Hüseyin b. Ali es-Saymerî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Akta' el-Bağdâdî, Ali b. Muhammed el-İsbîcâbî, Ebü'l-Meâlî Bahâeddin Muhammed b. Ahmed el-İsbîcâbî el-Mergînânî ve Kâsım b. Kutluboğa gibi birçok âlim tarafından şerh edilmiştir.⁴⁸⁰ Eser Müzenî'nin *muhtasar*'ının tertibine göre yazılmıştır.⁴⁸¹

5. Hâkim eş-Şehîd (334/945), *el-Muhtasaru'l-Kâfi*

Ebü'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî el-Belhî el-Hâkim eş-Şehîd, Ebû Recâ Muhammed b. Hamdûye vasıtasıyla Ahmed b. Hanbel'den rivayette bulunmuştur.⁴⁸² Yaşadığı dönemin Buhara ve civarının en tanınmış âlimlerindedir. Hâkim eş-Şehîd, hadis alanında da önemli bir âlimdir. Hâkim en-Neysâbûrî ve Sem'ânî onun hadisçilik yönünü takdir etmişlerdir.

El-Kâfi veya *el-Muhtasaru'l-Kâfi* müellifin en önemli eseridir. Hâkim eş-Şehîd, *el-Kâfi* de İmam Muhammed'in *Zâhiru'r-Rivâye* kitaplarını tek kitapta toplayıp tekrarlarını çıkarıp konuları fıkıh başlıklarına göre düzenlemiştir. *El-Kâfi*, Hanefî mezhebince İmam Muhammed'in kitaplarından sonra mezhebin temel kaynaklarından biri olarak görülür. *el-Kâfi*'nin şerhleri arasında en önemlisi Şemsüleimme es-Serahsî tarafından kaleme alınan *el-Mebsût*'tur.⁴⁸³

6. Kerhî (340/952), *el-Muhtasar*

Irak hanefiliğinin önderi, usul ve fıkıh âlimi Ebü'l-Hasen Ubeydullah b. el-Hüseyin b. Dellâl el-Kerhî (340/952) hanefî mezhebinin sistemleştirilmesinde büyük katkılar sunmuştur.⁴⁸⁴ *El-Muhtasar* sonraki âlimler tarafından Hanefî mezhebinin

⁴⁷⁹ Aynı. Cilt:39, s.387.

⁴⁸⁰ Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 2, s.1627, 1628.

⁴⁸¹ Aynı. Cilt: 2, s.1627; İltaş, Ön. ver., Cilt: 39, s.387.

⁴⁸² Beşir Gözübenli, "Hâkim eş-Şehîd", ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 15, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997), s.195.

⁴⁸³ Aynı. Cilt: 15, s.196.

⁴⁸⁴ Hacı Yunus Apaydın, "Kerhî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 25, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002), s.286.

kaynaklarından sayılmıştır. *el-Muhtasar Cessâs*, Kudûrî, İsbîcâbî, Rükneddin el-Kirmânî ve Ebû Abdullah el-Basrî tarafından şerh edilmiştir.⁴⁸⁵

7. Hinduvânî (ö. 362/973), *el-Fevâidu'l-Fıkhıyye* veya *Keşfu'l-Ğavâmir fi Furû'i'l-Fıkh*

Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hinduvânî el-Belhî yaşadığı döneminin Hanefî otoritesidir. Fıkhın yanında tefsir ve hadis ilimlerine de vakıf bir âlimdir. Mâverâunnehirde hadis rivayet etmiştir. Ebû Hanife'nin bütün görüşleri unutulup Ebû Yusuf'un ve İmam Muhammed'in eserlerinin tamamı yanmış olsa bile Hanefî fıkhına vakıf olduğunu söyler. Ayrıca çözülmesi zor meselelere çözümler getirmesi sebebiyle Ebû Hanîfeti's-Sağîr yani Küçük Ebû Hanîfe olarak anılmıştır. Birçok talebe yatıştıran Hinduvânî'nin kırk civarı talesinin ictihad derecesine ulaştığı bilinir. Hinduvânî'nin görüşleri birçok temel Hanefî kaynaklarında geçmektedir. *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî*'de olduğu gibi bu eserlerde mücerred olarak Ebû Ca'fer künyesi geçtiğinde Hinduvânî kastedilir.⁴⁸⁶

8. Ebu'l-Leys Semerkandî (373/983), *en-Nevâzil/el-Fetâvâ*

Ebü'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî Hanefî mezhebinin tanınmış âlimleri arasındadır. Fakih, müfessir ve zâhid olarak tanınan Nasr b. Muhammed Ebû Ca'fer el-Hinduvânî'nin talebesidir. İbn Kemal'in fakihler hiyerarşisinde *meselede müctehid* grubuna dâhil edilir.

Hanefî mezhebinin ilk muhtasarlarından birini telif eden Ebu'l-Leys Semerkandî mezhebin gelişiminde etkili olmuştur. Semerkandî Hanefî fıkıh sınıflandırmasını iletmiştir. Hanefî hilâf literetürünün temelini atmış, *Nâdiru'r-Rivâye* hakkında en önemli tedvin çalışmalarını hayata geçiren müelliftir. *Nevâzil* türü yani Mezhep imamlarından sonraki fakihlerin görüşleri ve kavillerini bir araya getiren eserlerin ilk örneği de Semerkandî'ye aittir. III. ve IV. (IX ve X.) yüzyıllarda yaşayan birçok fakihin görüşleri Ebu'l-Leys'in eseri sayesinde sonraki kuşaklara

⁴⁸⁵ Muhyiddin Ebî Muhammed Abdulkadir b. Muhammed b. Muhammed b. Nasrullah b. Sâlim Ebi'l-Fefâ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muziyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, Tahkik: Abdulfettâh Muhammed Hulv, Cilt: 2, (İkinci basım. Riyad: Hicr li't-Tibâ'a, Riyad, 1413/1993), s.493,494; Kâsım b. Kutluboğa, 1992, Ön. ver., s.200,201; Katip Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.1634,1635.

⁴⁸⁶ el-Kureşî, Ön. ver., Cilt: 3, s.192, 193; Kâsım b. Kutluboğa, 1992, s.264, 265; Mehmet Erdoğan, "Hinduvânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 18, (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1998), s.118.

ulaşmıştır.⁴⁸⁷ *en-Nevâzil* veya *el-Fetâvâ*, *en-Nevâzil mine'l-fetâvâ*, *Fetâva'n-nevâzil* ve *Muhtârâtü'n-nevâzil* isimleri ile de anılır.⁴⁸⁸

9. Kudûrî (ö. 428/1037)

a. *et-Takrîb*

Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebi Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûri el-Bağdâdî'nin Ebû Hanîfe ve talebeleri arasındaki ihtilafı konuları ele aldığı eseridir. *Tarîb*'de meselelerin delillerine yer ver verilmez. Bu eser *et-Takrîbu'l-Evvel* olarak anılır. Kudûrî daha sonra eserine delilleri alarak genişletmiştir. Bu esere de *et-Tarîbu's-Sânî* diye bilinir.⁴⁸⁹

b. *Tecrîdu'l-Kudûrî*

Kudûrî'nin İlm-i Hilâf ile alakalı eseridir. Eser İmam Şâfî ile Ebû Hanîfe ve öğrencileri arasındaki ihtilafı konuları ele alıp Ebû Hanîfe'yi savunur. Müellif eserde kendi tercihlerini de belirtir. Eserin yazma nüshaları farklı kütüphanelerde mevcuttur.⁴⁹⁰

10. Debûsî (430/1039), *el-Esrâr fî'l-Furû'*

Ebü Zeyd Abdullâh (Ubeydullâh) b. Muhammed b. Ömer b. İsâ, hilâf ilmini sistemli bir tarzda tekvin eden ilk hukukçu sayılır. Kadı Zeyd olarak da bilinen Debûsî Hanefilerce yedi kadı (*el-Kudâtu's-Seb'a*) olarak tanınan fakihlerden birisidir. Debûsî Ebu'l-'Usr el-Pezdevî ve Şemsuleimme es-Serahsî ile birlikte Hanefî fıkıh usulünün üç kurucusundan biri kabul edilir. *el-Esrâr fî'l-Furû'*,⁴⁹¹ Fürû-ı fıkıh ile ilgili sistematik bir eser olup, meseleleri delilleriyle birlikte ele alan ve mukayeseli bir şekilde inceleyen bir eserdir.⁴⁹²

⁴⁸⁷ İshak Yazıcı, "Ebu'l-Leys Semerkandî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009), s.473,474.

⁴⁸⁸ Aynı. Cilt: 36, s.474.

⁴⁸⁹ Kâtip Çelebî, Ön. ver., Cilt: 1, s.466; Kallek, 2002, Ön. ver., Cilt: 26, s.322.

⁴⁹⁰ Aynı. Cilt: 26, s.322.

⁴⁹¹ Eserin yazma nüshaları için bk. Brockelmann, Ön. ver., Cilt: 1, s.184. Aynı. Cilt: 1, s.297; Sezgin, Cilt: 1, Bölüm: 3, s.456.

⁴⁹² Ahmet Akgündüz, "Debûsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994), s.66,67.

11. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ömer en-Nâtîfî et-Taberî(446/1054), *el-Hidâye* veya *Vâki'âtü'n-Nâtîfî*,⁴⁹³

12. Halvânî (452/1060), *el-Mebsût*

Yaşadığı asırda Buhâra'daki Hanefî âlimlerinin önde geleni olan Ebû Muhammed Şemsüleimme Abdülazîz b. Ahmed el-Halvânî'yi İbn Kemal meselede müctehid âlimler sınıfından sayar. Halvânî'nin *el-Mebsût* isimli eseri furû' fıkıh alanında yazılmış olup bir nüshası Süleymâniye kütüphanesinde mevcuttur.⁴⁹⁴

13. Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Akta' el-Bağdâdî (474/1081), *Şerh Muhtasari'l-Kudûrî*⁴⁹⁵

Ebû Nasr Ahmed, İmam Kudûrî'nin öğrencisi ve *el-Muhtasar*'ı ilk şerheden âlimdir.⁴⁹⁶

14. Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî el-Bâcî (474/1081), *et-Tebyîn an Sebîli'l-Mühtedîn*

Büyük Maliki fakihî el-Bâcî Fıkıh, hadis ve edebiyatla alakalı birçok eser kaleme almıştır. Bâcî, *Sahîh-i Buhârî*'yi rivayet edenler arasında yer aldığı gibi, bu eserin Batı İslâm dünyasındaki sahih nüshalarının çoğu Bâcî'nin veya talebesi Ebû Ali es-Sadeffî'nin Ebû Zer el-Herevî'den rivayetlerine dayanır.⁴⁹⁷

15. Pezdevî (482/1089), *Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr*

Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî, İbn Kemal Paşa'nın müctehit-mukallid sıralamasında Serahsî ile birlikte üçüncü tabaka, yani meselede müctehid grubundan addedilmiştir. Hanefî fıkıh literatüründe genellikle uslubunun kolaylığı sebebiyle Pezdevî'nin kardeşine 'Ebu'l-Yüsr' lakabıyla, Pezdevî ise eserlerindeki ibarelerindeki zorluğu sebebiyle 'Ebu'l-'Usr' lakabıyla anıldığı belirtilmektedir. Pezdevî özellikle Fıkıh usulü

⁴⁹³ Tahsin Özcan, "Nâtîfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 32, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006), s.438.

⁴⁹⁴ Kamîl Şahin, "Halvânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 15, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997), s.383.

⁴⁹⁵ el-Kureşî, Ön. ver., Cilt: 1, s.311,312; Kâsım b. Kutluboğa, 1992, Ön. ver., s.103,104.

⁴⁹⁶ el-Kureşî, Ön. ver., Cilt: 1, s.311,312; İbn Kutluboğa, 1992, Ön. ver., s.104.

⁴⁹⁷ Ahmet Özel, "Bâcî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 4, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991), 414.

alanında kıymetli eserler vermiştir. Başta furû' fıkıh ve usul-u fıkıh olmak üzere kelim, tefsir, hadis ve edep üzerine çeşitli eserler telif etmiştir. *Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr*, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *Câmi'u's-Sağîr*'inin şerhidir. Eserin birçok yazması mevcuttur.⁴⁹⁸

16. Serahsî (483/1090), *el-Mebsût*

Büyük Hanefî fakih Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (483/1090), Hâkim eş-Şehîd'in İmam Muhammed'in temel meselelerini özetlediği ve *el-Kâfi* isimini verdiği metni ele alıp *el-Mebsût*'u telif etmiştir.⁴⁹⁹ *el-Mebsût*, Hanefî mezhebindeki fikhî görüşlerin ve delillerinin en geniş şekilde ele alındığı ve sistemli bir tahlilinin yapıldığı ilk ve en hacimli çalışma olmuştur. *el-Mebsût*, mezhebin temel görüşlerinin tesisi ve doğruluklarının ispatıyla ilgilenmeyerek diğer bütün görüşler hakkında tarafsız şekilde sistemli bir tahlil yapan büyük eserlerin ilki durumundadır.⁵⁰⁰

17. İsbîcâbî (VI. y.y. sonlarında vefat ettiği tahmin ediliyor), *Zâdu'l-Fukahâ*

Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf Ebu'l-Meâlî Behâuddin el-Mergînânî el-İsbîcâbî'nin hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Kâsım b. Kutluboğa İsbîcâbî'nin Kudûrî *Muhtasar*'ına *Zâdu'l-Fukahâ* adlı faydalı bir şerh yazdığını kaydeder.⁵⁰¹

18. Ahmed b. Mansur el-İsbîcâbî (535), *Cami'u'l-Kebîr*

Abdulhay Leknevî, Ali b. Muhammed b. İsmail b. Ali b. Ahmed b. Muhammed b. İshak el-İsbîcâbî es-Semerkindî'yi 'imam',⁵⁰² Kâsım b. Kutluboğa 'şeyhu'l-İslam' diye tanıtır.⁵⁰³ Biyografisini işleyen kaynaklar, zamanında Mâverâunnehr bölgesi ve Semerkand'da onun benzeri bir âlimin olmadığını, Ebû

⁴⁹⁸ Ferhat Koca, Mürteza Bedir, "Ebu'l-'Usr Pezdevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 34, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007), s.265.

⁴⁹⁹ Eyyüp Said Kaya, "el-Mebsût", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 28, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003), s.214.

⁵⁰⁰ Muhammed Hamîdullah, "Serahsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009), s.546.

⁵⁰¹ el-Kuraşî, Ön. ver., Cilt: 3, s.74; Kâsım b. Kutluboğa, 1992, s.256, 257; Leknevî, 1324, Ön. ver., 158; Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.1632.

⁵⁰² Leknevî, 1324, Ön. ver., s.42.

⁵⁰³ Kâsım b. Kutluboğa, 1992, s.212.

Hanife'nin mezhebini en iyi bilen kişinin İsbîcâbî olduğunu söylerler.⁵⁰⁴ Kâsım b. Kutluboğa, İsbîcâbî'nin eserinin adını açık şekilde *Câmi'u'l-Kebîr* olarak vermesine rağmen Hayatını anlatan eserlerde mezkûr eserini bulamadık, ancak *Keşfu'z-Zunûn*'da İsbîcâbî'nin *Câmi'u'l-Kebîr* isimli bir eserinin olduğunu söyler.⁵⁰⁵

19. Sadruşşehîd (536/1141),

a. *el-Câmi'u'l-Hisâmî/el-Câmi'u's-Sağîr/el-Câmi'u'l-Burhânî*

Ebû Hafs (Ebû Muhammed) Hüsâmüddîn es-Sadrü's-Şehîd Ömer b. Abdilazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî (536/1141) tarafından kaleme alınan eser İmam Muhammed'in *Câmi'u's-Sağîr*'inden ayırmak için *Câmi'u's-Sadri's-Şehîd* adıyla da anılır.⁵⁰⁶ Kâsım b. Kutluboğa kitabında eseri *el-Câmi'u'l-Hisâmî* diye zikreder.⁵⁰⁷ Müellifinin adının Hüsâmuddin olması hasebiyle kısaltma amacıyla, *el-Hisâmî* diye lakap verilmiştir. Kitabına *Vâki'âtü'l-Hüsâmî* denildiği gibi.⁵⁰⁸ Eserin birçok yazma nüshası günümüze ulaşmıştır.⁵⁰⁹

b. *el-Fetâvâ's-Suğrâ/et-Fetâvâ'l-Kubrâ*⁵¹⁰

Daha önce yazılmış fetva kitaplarının bir araya getirilmesiyle yazılmıştır.⁵¹¹

c. *el-Vâki'ât/Vâki'âtü'l-Hüsâmî*

Müellifin *el-Fetâvâ'l-Kubrâ*'sından yaptığı seçmelere yaptığı ilavelerle bu eseri telif etmiştir. *El-Vâki'ât*, *el-Ecnâs* diye de anılır. Eser âlimlerce çok rağbet görmüştür.⁵¹² Kâtib Çelebi'nin verdiği bilgiye göre *el-Fetâvâ'l-Kubrâ* ve *el-Vâki'ât* tek kitaptır. Ancak farklı isimler ile kitapları bâb sistemine göre düzenlediği ve tertip ettiği için iki ayrı eser sanılmıştır.⁵¹³

20. Alâuddîn Semerkandî (539/1144), *Tuhfetu'l-Fukahâ*

⁵⁰⁴ el-Kureşî, Ön. ver., Cilt: 2, s.591, 592; İbn Kutluboğa, 1992, Ön. ver., s.212, 213; Leknevî, 1324, Ön. ver., s.42.

⁵⁰⁵ Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 1, s.570.

⁵⁰⁶ Ahmet Özel, "Sadruşşehîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 35, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2008), s.426.

⁵⁰⁷ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.138.

⁵⁰⁸ Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.1998.

⁵⁰⁹ Yazma nüshalar için bakınız: Özel, 2008, Ön. ver., Cilt: 35, s.426.

⁵¹⁰ el-Kureşî, Ön. ver., Cilt: 2, s.649,650.

⁵¹¹ Özel, 2008, Ön. ver., Cilt: 35, s.426.

⁵¹² Aynı. Cilt: 35, s.426.

⁵¹³ Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.1228,1229.

Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkindî (539/1144)'nin telif ettiği eser kloay, anlaşılır metniyle ve sistematığıyla dikkat çeker.

Tuhfetü'l-Fukahâ, Kudûrî'nin *Muhtasarına* dayanır. *Muhtasar*'da bulunmayan meseleleri almak ve delillerini göstermek için yazılmıştır. Kâsânî bu eseri esas alarak *Bedâi'u's-Sanâ'i' fi Tertîbi's-Şerî'a* adlı meşhur eseri telif etmiştir.⁵¹⁴

21. İftihârüddîn Tâhir b. Ahmed b. Abdurraşid el-Buhârî (542/1147), *Hülâsatü'l-Fetâvâ*

Yaşadığı devirdeki Mâvâunnehir Hanefîlerinin üstadı olan Tâhir b. Ahmed'in Kâdıhan gibi devrinin tanınmış âlimlerinden fıkıh okuduğu kaydedilir. Tahir b. Ahmed el-Buhârî, İbn Kemal'in fakihlerin dereceleriyle ilgili tasnifine göre, mezhep imamlarından rivayet bulunmayan konularda icihad yapabilen âlimlerden (*meselede müctehid*) sayılır.⁵¹⁵

Tâhir b. Ahmed'in kaleme aldığı *Hülâsatü'l-Fetâvâ* meşhur ve mutemed bir eserdir. Müellif eserinin başında, bazı kardeşlerinin alanında ilk olan *Hizânetu'l-Vâki'ât* ve *Kitâbu'n-Nisâb*'ı kolay ezberlenebilecek bir özet haline getirmesini talep etmeleri üzerine *Hülâsatu'l-Fetâvâ*'yı kaleme aldığını söyler.⁵¹⁶ *Hülâsatu'l-Fetâvâ* Leknev'de basılmıştır. Ayrıca bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde kırk civarı yazma nüshası bulunmaktadır.⁵¹⁷

22. Kirmânî (543/1149), *el-İzâh*

Horasan bölgesindeki Hanefî âlimlerin imamı olan Ebü'l-Fazl Rüknuddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Emîrveyh el-Kirmânî'nin eserleri Horasan ve Irak

⁵¹⁴ Hacı Mehmet Günay, "Alâeddîn Semerkandî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009), s.471.

⁵¹⁵ M. Esat Kılıçer, "Buhârî (Tâhir b. Ahmed)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 6, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992), s.376.

⁵¹⁶ Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 1, s.718.

⁵¹⁷ Kılıçer, Ön. ver., Cilt: 6, s.376.

bölgelerinde yayılmıştır. *el-İzâh, Muhtasarü'l-Kerhî*'nin şerhidir. *Et-Tecrîdu'r-Ruknî* adlı eserin şerhi olduğu bilgisi doğru değildir.⁵¹⁸

23. Bakkâlî (562/1167), *Cem'u't-Tefârik*

Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ebi'l-Kâsım b. Bâbcûk (Baycûk) el-Hârizmî el-Bakkâlî, Zeynu'l-Meşâyih lakabıyla anılır. Âdemî'nin nahiv kitabını ezberlediği için Âdemî diye de bilinir. Müfessir Zamahşerî'nin önde gelen talebelerindendir. Tefsir, nahiv ve hanefî fıkıhında telif ettiği eserleri ve güzel ahlakıyla tanınır.⁵¹⁹ Kâsım b. Kutluboğa'nın yararlandığı eserin tam adı, *Cem'u't-Tefârik fi'l-Furû'* olarak bilinir.⁵²⁰

24. Attâbî (586/1190), *el-Fetâvâ*

Ebü Nasr (Ebü'l-Kâsım) Zeynüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Attâbî el-Buhârî, Mâvrâunnehir Hanefî âlimleri arasında değerli bir mevkie sahiptir. Özellikle fetvâ kitabı ve mezhebin temel metinlerine yazdığı şerhleri ile tanınır. *Câmi'u'l-Fıkh* veya *Cevâmi'u'l-Fıkh*, Hanefî mezhebinin ilk kaynaklarına dayanır. Eser Ebû Hanîfe ve ashabının görüşleriyle birlikte mütekaddim ve müteahhir Hanefî âlimlerinin verdiği fetvaları da kapsar. Bu sebeple *el-Fetâvâ'l-Attâbî* adıyla bilinen eser sonraki fıkıh ve fetva kitaplarında bu esere atıflarda bulunur. Eserin birçok yazma nüshası bulunmaktadır.⁵²¹

25. Kâsânî (587/1191), *Bedâiu's-Sanâi'*

Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî'nin telif ettiği ve tam adı *Bedâ'iu's-Sanâ'i' fi Tertibi's-Şerâ'i'* olan bu kıymetli eser, özellikle tertip ve metot bakımından klasik Hanefî fıkıh kitapları arasında önemli bir yere sahiptir.⁵²² Eser, Alâeddin es-Semerkindî'nin, Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ına dayanan *Tuhfetü'l-fukahâ'*

⁵¹⁸ M. Kâmil Yaşaroğlu,, “Kirmânî (Rünükneddin)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 26, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002), s.65.

⁵¹⁹ Tayyar Altıkulaç, “Bakkâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 4, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991), s.544.

⁵²⁰ Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 1, s.595.

⁵²¹ Halit Ünal, “Attâbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 4, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991), s.93.

⁵²² Halit Ünal, “Bedâiu's-Sanâi'”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 5, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992), s.294.

adlı kitabının şerhidir. Bununla beraber klasik anlamda bir şerh olmayıp yepyeni bir sistemle yazılmıştır.⁵²³ Eserin çok sayıda farklı baskıları mevcuttur.⁵²⁴

26. Kâdîhan (592/1196), *Fetâvâ Kâdîhân*

Mâverâunnehir'in büyük hanefî fakihî Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî'nin kıymetli eseri kaynaklarda, *Fetâvâ Kâdîhân*, *el-Fetâvâ'l-Hâniyye* veya *el-Hâniyye* olarak geçer.⁵²⁵ *Fetâvâ Kâdîhân*'ın çeşitli baskıları yapılmıştır.⁵²⁶ Kâsım b. Kutluboğa, Kâdîhan'ın tashihlerini en güvenilir tashihler olarak kabul eder.⁵²⁷

27. Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî (593/1197)

a. *el-Hidâye*

Hanefî fikhının en tanınan ve muteber eserlerindedir. Mergînânî'nin, *Muhtasru'l-Kudûri* ve İmam Muhammed'in *el-Câmi'u's-Sağîr*'indeki meseleleri bir araya getirmek için yazdığı *Bidâyetü'l-Mübtedî* adlı eserinin şerhidir.⁵²⁸ *el-Hidâye* yazılışından günümüze büyük bir itibar ve rağbet görmüştür. Eserin altmış civarında şerhi ve hâsiyesi bulunmaktadır. Eserin birçok defa basılmıştır.⁵²⁹

el-Hidâye, *et-Tashîh* ve *t-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri*'nin en önemli kaynaklarından. Müellif birçok yerde *el-Hidâye*'den nakillerde bulunur.

b. *Muhtârâtu'n-Nevâzil*

⁵²³ Ferhat Koca, "Kâsânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001), s.531.

⁵²⁴ Ünal, 1992, Ön. ver., Cilt: 5, s.294.

⁵²⁵ el-Kureşî, Ön. ver., Cilt: 2, s.94; Kâsım b. Kutluboğa, 1992, s.151; Leknevî, 1324, s.65; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcîmi li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arabi ve'l-Müsta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn*, Cilt: 2, (On beşinci basım. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), s.224.

⁵²⁶ Ahmet Özel, "Kâdîhan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001), s.122.

⁵²⁷ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, s.134.

⁵²⁸ Cengiz Kallek, "el-Hidâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 17, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998), s.471; Ferhat Koca, "Mergînânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2004), s.182.

⁵²⁹ Kallek, 1998, Ön. ver., Cilt: 17, s.472.

Kâsım b. Kutluboğa bu eseri bazen *Mec'mû'u'n-Nevâzil* şeklinde zikreder.⁵³⁰ *Muhtârâtu'n-Nevâzil*'in ibadetler bölümü hakkında yüksek lisans çalışması yapılmış olup eserin yazma nüshaları farklı kütüphanelerde mevcuttur.⁵³¹

28. Ali b. Ahmed b. Mekkî Husâmuddîn er-Râzî (598/1201), *Hulâsatu'd-Delâil ft Tenkîhi'l-Mesâil*

Muhtasaru'l-Kudûrî şerhidir. Kâtib Çelebî'nin belirttiğine göre nefis bir şerhtir.⁵³²

29. Nizâmuddîn Ömer b. Ali b. Ebî Bekr el-Ferğânî el-Merğînânî (600), *Cevâhiru'l-Fıkh*

Hidaye sahibi Merğînânî'nin (593/1197) oğlunun yazdığı *Cevâhiru'l-Fıkh Muhtasaru't-Tahâvî*, *Kudûrî'nin Tecrîd'i*, *Muhtasaru'l-Cessâs*, *el-İrşâd*, *Muhtasaru'l-Mes'ûdî*, *Mûcizu'l-Ferğânî* ve *Hizânetü'l-Fıkh* gibi muhtasarlarda geçen meseleleri bir arada toplayan kıymetli eserdir.⁵³³ Kâsım b. Kutluboğa *et-Tashîh ve't-Tercîh*'de *Cevâhiru'l-Fıkh*'tan çokça yararlanmışır. Ancak müellifinin ismini hiç vermemiştir.

30. Mahmud b. Ubeydillah el-Hârisî (606) *El-Avn*

el-Avn adı *Tashîh*'in bazı yerlerinde geçmesine karşılık Kâsım b. Kutluboğa eserin müellifine dair hiçbir işarete bulunmaz.⁵³⁴ Eserin Mahmud b. Ubeydillah el-Hârisî'ye ait olması muhtemeldir.⁵³⁵

31. Ebu'l-Me'âlî Muhammed b. Ahmed el-Buhârî el-Merğînânî (616/1219)

a. *Nisâbu'l-Fukahâ*

Burhânüddîn (Burhânü'ş-Şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Merğînânî, devrinin fıkıh sahasındaki otoritesidir. İbn Kemal Paşa onu meselede

⁵³⁰ İbn Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.359.

⁵³¹ Koca, 2004, Ön. ver., Cilt: 29, s.182.

⁵³² Kâtib Çelebî, Ön. ver., Cilt: 1, s.418.

⁵³³ Aynı. Cilt: 1, s.615; Bağdatlı, Ön. ver., Cilt: 1, s.785.

⁵³⁴ Mesela 162, 335. Sayfalarda eserin mücerred ismi 'el'Avn' şeklinde geçer. (Kâsım b. Kutluboğa, 2002, s.162, 335).

⁵³⁵ el-Kureşî, Ön. ver., Cilt: 3, s.444; Kâsım b. Kutluboğa, 1992, s.290; Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.1180,1187,1636; Leknevî, 1324, s.209.

müctehid tabakasından kabul eder.⁵³⁶ Ebu'l-Me'âlî Muhammed b. Ahmed'in birçok eseri vardır. Kâsım b. Kutluboğa'nın yararlandığı eserlerinden biri *Kitâbu Nisâbi'l-Fukahâ'*'dir.⁵³⁷ Eserin yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde mevcuttur.⁵³⁸

b. *Zehîratu'l-Fetâvâ*

Zehîratu'l-Burhânî olarak da bilinen eser, aynı müellife ait olan *el-Muhîtu'l-Burhânî* isimli meşhur eserinin muhtasarıdır. *el-Muhît* ve *Zehîra* âlimlerce hüsn-ü kabul görmüştür.⁵³⁹

c. *Tetimmetü'l-Fetâvâ*⁵⁴⁰

Tetimmetü'l-Fetâvâ Sadruşşehid'in *vaki'ât* türü eserlerinden biri olup, kitaplardaki müşkil konuları ekleyip her konuda farklı rivayetleri ve usule benzer zıt görüşleri topladığı eserini şehâdetle şereflenince tamamlayamadı. Daha sonra Muhammed b. Ahmed onun eserini tamamladı.⁵⁴¹

d. *el-Muhît*

Eser, *el-Muhît*, *el-Muhîtü'l-Kebîr*, *el-Muhîtü'l-Burhânî* ve *el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-Fikhi'n-Nu'mânî* olarak da bilinir. İmam Muhammed'in *zâhirü'r-rivâye* diye bilinen altı kitabındaki meseleleri bir araya toplamış, bunlara *nâdirü'r-rivâye* ve *vâkıât* kitaplarında geçen meseleler ile babasından öğrendiği tamamlayıcı bilgileri de eklemiştir.⁵⁴²

32. Ebû Abdullah Reşiduddîn Muhammed/Mahmûd b. Ramazân er-Rûmî (h. 616 yılından sonra vefat etmiştir), *el-Yenâbî' fî Ma'rifeti'l-Usûli ve't-Tefârî'*

Muhtasaru'l-Kudûrî şerhidir. Müellif, eserini 616 yılında bitirmiştir.⁵⁴³

⁵³⁶ Ziriklî, Ön. ver., Cilt: 7, s.161.

⁵³⁷ Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.1954.

⁵³⁸ Ebu'l-Me'âlî Muhammed b. Ahmed, *Kitâbu Nisâbi'l-Fukahâ'*, Süleymaniye kütüphanesi, Damad İbrahim Paşa, numara: 733.

⁵³⁹ Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 1, s.823, 824.

⁵⁴⁰ Ziriklî, Ön. ver., Cilt: 7, s.161.

⁵⁴¹ Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 1, s.343,344.

⁵⁴² Mustafa Uzunpostalcı, "Burhâneddin el-Buhârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 6, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992), s.436.

⁵⁴³ Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.1634; Bağdatlı, Ön. ver., Cilt: 2, s.405.

33. İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (643/1245), *Edebü'l-Müftî ve'l müsteftî (Şurûtü'l-Müftî)*

Tefsir, hadis ve fıkıh alanlarında asrının meşhur âlimler arasında sayılan Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhuddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî vakarlı takva sahibi ve fasih konuşan bir âlimdir.

Fetvâ adabı konusunda yazılan eserin farklı baskıları yapılmıştır.⁵⁴⁴ Mustafa Yayla, kitap üzerinde *Ebû Amr eş-Şehrezûrî ve Edebü'l-müftî ve müsteftî'nin Tahlili* adlı bir yüksek lisans çalışması yapmıştır (1985, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).⁵⁴⁵

34. Necmuddin Muhtâr b. Mahmud ez-Zâhidî (658/1260)

a. *el-Kunyetü'l-Münye 'alâ Mezhebi Ebî Hanîfe*

Zâhidî *el-Kunye*'nin başında, hocası Bedî' b. Ebî Mansur el-İrâkî'nin *Munyetü'l-Fukahâ* adlı eserini özetleyerek hazırladığı eserine *el-Kunetü'l-Münye li Tetmîmi'l-Ğunye* ismini verdiğini söyler.⁵⁴⁶

b. *el-Müctebâ ya da Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*

Zâhidî'nin tercümesini aktaran kitaplar *el-Muhtasar*'ın şerhi olan *el-Müctabâ*'nın çok kıymetli bir eser olduğunu aktarır.⁵⁴⁷ Eserin birçok kütüphanede yazma nüshaları vardır.⁵⁴⁸

35. Mevsilî (683/1284), *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*

Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, yaşadığı asrın Hanefî otoritelerindendir. İbn Kemal onu Ashâb-ı Temyiz'den saymıştır. Mevsilî hayır ve vera' sahibi, yönetici ve zenginlere karşı müstağni, talebe ve fukaraya karşı mütevazı davranan kıymetli bir âlimdir.

⁵⁴⁴ Eserin farklı baskıları için bakınız: M. Yaşar Kandemir, İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 21, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000), s.200.

⁵⁴⁵ Aynı. Cilt: 21, s.200.

⁵⁴⁶ Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.1357.

⁵⁴⁷ el-Kureşî, Ön. ver., Cilt: 3, s.460; Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.1631.

⁵⁴⁸ Eserin yazma nüshaları için bakınız: Şükrü Özen, "Zâhidî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 44, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013), s.83.

Mevsilî'nin daha gençlik yıllarında talep üzerine fıkıh ilmine yeni başlayanlara Ebû Hanîfe'nin fikhını derlemek için kaleme aldığı *el-Muhtâr li'l-Fetvâ*, mezhebin muteber muhtasarlarındandır. Eser hakkında şerh, ihtisar ve nazım çalışmaları yapılmıştır.

El-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr yine Mevsilî'nin telif ettiği orta hacimli muteber görülen furu' fıkıh kaynağıdır. Mevsilî'nin belirttiğine göre *el-Muhtâr* talebeler tarafından ezberberlenmeye başlayınca, hükümlerin illetlerini, delillerini açıklayan, diğer mezheplerin görüşlerine kısaca değinen bir şerh yazması yönündeki istek üzerine *el-İhtiyâr*'ı telif etmiştir.

Kasım b. Kutluboğa *el-İhtiyâr*'ın hadislerini *et-Ta'rîf ve'l-İhbâr bi-Tahrîci Ehâdîsi'l-İhtiyâr* adıyla tahrîc etmiştir.⁵⁴⁹

36. Karâfî (684/1285), *el-İhkâm*

Malikî fakih Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrahmân el-Mısrî el-Karâfî'nin kaleme aldığı eserdir. Kitabın tam adı *el-İhkâm fî Temyîzi'l-Fetâvâ 'ani'l-Ahkâm ve Tasarrufâti'l-Kâdî ve'l-İmâm*'ı, diğer adıyla *el-İhkâm fî'l-Fark Beyne'l-Fetâvâ ve'l-Ahkâm ve el-İhkâm fî'l-Fark beyne'l-Fetâvâ ve'l-Ahkâm ve Tasarrufi'l-Kâdî ve'l-İmâm*'ı Peygamber Efendimizin (s.a.s) tasarruflarına ilişkin ilk sistematik tasnifin yer alması bakımından oldukça önemli bir eserdir. *el-İhkâm*'ın çeşitli neşirleri yapılmıştır.⁵⁵⁰

37. Sedîdî (699'dn sonra),⁵⁵¹ *Multeka'l-Bihâr min Munteka'l-Ahbâr*

Ebu'l-Mefâhir Muhammed b. Mahmud b. Muhammed Tâcuddîn b. Ebi'l-Kasım es-Sedîdî ez-Zevzenî'nin hayatı hakkında detaylı bilgi yoktur. Yazdığı eserler bilinmektedir. *Multeka'l-Bihâr min Munteka'l-Ahbâr* Necmeddin en-Nesefî'nin imamların kavilleri arasındaki ihtilafları anlatan *Manzûmetü'n-Nesefîyye* adlı meşhur eserinin şerhidir.⁵⁵²

38. Burhânüşşerîa el-Mahbûbî (VII-VIII./XIII-XIV. y.y), *el-Vîkâye*

⁵⁴⁹ Davut Yaylalı, "Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2004), s.487.

⁵⁵⁰ Hacı Yunus Apaydın, "Karâfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001), s.400.

⁵⁵¹ Bağdatlı, Ön. ver., Cilt: 2, s.140.

⁵⁵² Aynı. Cilt: 2, s.140.

Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa el-Evvel Ubeydullah el-Mahbûbî el-Buhârî'nin telif ettiği Hanefî mezhebinde muteber sayılan 'Mutûn-i Erba'a' veya 'Mutûn-i Selâse' diye bilinen muhtasar furu' fıkıh eserlerindedir.⁵⁵³ Eserin tam adı *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ili'l-Hidâye*'dir. *Vikâye'nin* müellifinin kimliği konusu tartışılmakla beraber doğru olan Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa olduğudur.⁵⁵⁴ Eser üzerine çokça çalışmalar yapılmıştır.⁵⁵⁵

39. Ebu'l-Berakât en-Nesefî (710/1310)

Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî İslâmî ilimlerin neredeyse her alanında eser vermiştir. Eserlerinin bir kısmı Hanefîlerce takdirle karşılanıp benimsenmiştir. Fıkıh usulüne dair kaleme aldığı *el-Menâr* Hanefî usulü içerisinde en etkili eser konumundadır. *El-Menâr* hakkında 100 civarı çalışma yapılmıştır.⁵⁵⁶

a. *el-Kâfi*

Nesefî *el-Kâfi fî Şerhi'l-Vâfi*'yi *el-Hidâye*'nin eksik ve kapalı yönlerini tamamlamak telif etmiştir. Eser o kadar tutulmuş ve revaç bulmuştur ki kütüphanelerde yüzlerce nüshası mevcuttur.⁵⁵⁷

b. *el-Vâfi*

Hanefî fûrû fıkının orta ölçekte bir özetidir. Eserde Şâfiî ve Mâlikî mezheplerinin görüşlerine de yer verilmiş ve bu görüşlerin sahipleri rumûzlarla tanımlanmıştır.⁵⁵⁸

c. *Kenz*

Kenzu'd-Dekâik Hanefî mezhebinin temel metinlerinden biri olup *el-Vâfi* isimli eserinin de özetidir.⁵⁵⁹

⁵⁵³ Murteza Bedir, "Vikâyetü'r-Rivâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 43, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013), s.106.

⁵⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.2020; Bağdatlı, Ön. ver., Cilt: 2, s.406; Leknevî, 1324, Ön. ver., s.108, 205-206; Bedir, 2013, Ön. ver., Cilt: 43, s.106.

⁵⁵⁵ Aynı. Cilt: 43, s.107.

⁵⁵⁶ Murteza Bedir, "Nesefî, Ebu'l-Berakât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 32, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006), s.567.

⁵⁵⁷ Aynı. Cilt: 32, s.568.

⁵⁵⁸ Aynı. Cilt: 32, s.568.

40. Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. İbrâhîm b. Abdilganî el-Harrânî es-Serûcî (710/1310), *el-Ğâye*

Hanefî âlimlerce muteber fıkıh metni olan *el-Hidâye*'nin şerhidir. Serûcî'nin *Kitâbu'l-Eymân*'a kadar yazabildiği eser Sa'deddin İbnü'd-Deyrî tarafından *Kitâbü's-Siyer*'de mürtedle ilgili bölüme kadar getirilmiştir. Daha sonraki Hanefî ulemâ nazarında rağbet gören *el-Hidâye* şerhleri arasında yer almıştır.⁵⁶⁰

41. Zeylaî (743/1343), *Tebyînu'l-Hakâik*

Ebü Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârîf ez-Zeylaî'nin günümüze ulaşan tek eseri *Tebyînu'l-Hakâik*'tir. *Tebyînu'l-Hakâik Kenzu'd-Dakâik* üzerine yazılan kıymetli şerhlerden biridir. İbn Nuceym *Tebyînu'l-Hakâik*'in, *Kenz*'in en mükemmel şerhi olduğunu söyler. Yazıldığı dönemden beri muteber görülen eser Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuş, bugün de müracaat edilen bir kaynaktır.⁵⁶¹

42. Sadruşşerîa (747/1346), *en-Nukâye veya Şerhu'l-Vikâye*

Sadruşşerîa es-Sânî Ubeydullâh b. Mes'ûd Buhâra'da birçok kıymetli tanınmış âlim yetiştiren bir aileye mensuptur. Sadruşşerîa usul-u fıkıh, fıkıh, kelim, hadis gibi ilimlerle birlikte belâğat, felsefe, astronomi ve tabiat bilimlerine vakıf bir âlimdi. Eserleri ve görüşleri etklili ve kendinden sonraki âlimler tarafından övgüyle söz edilen bir fakihdir.⁵⁶²

Şerhu'l-Vikâye Sadruşşerîa'nın dedesi olan büyük âlim Burhânüşşerîa Mahmud'un kendisi için yazdığı *Vikâyetü'r-Rivâye*'nin en meşhur şerhidir. *Vikâye* Hanefî mezhebinde itimat edilen dört metin, 'mutun-u erba'â' arasındadır. *Şerhu'l-Vikâye* üzerine birçok şerh, haşiye, ta'lik ve risale yazılmıştır.⁵⁶³ *En-Nukâye Muhtasarı'l-Vikâye*, müellifin dedesi Burhânüşşerîa'nın yazdığı *Vikâyetü'r-Rivâye*'nin ihtisarıdır. Eser *Muhtasarı'l-Vikâye* olarak da bilinir. *En-Nukâye* aslından

⁵⁵⁹ Aynı. 32, s.568.

⁵⁶⁰ Ahmet Özel, "Serûcî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009), s.573.

⁵⁶¹ Necmettin Kızılkaya, "Zeylai, Osman b. Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 44, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013), s.354.

⁵⁶² Şükrü Özen, "Sadruşşerîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 35, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2008), s.428.

⁵⁶³ Eser üzerine yazılan şerh, haşiye, ta'lik ve risaleler ve eserin yazma nüshaları için bakınız: Aynı. Cilt: 35, s.429.

daha meşhur olmuş ve esere birçok şerh yazılmıştır. Ayrıca nazım haline getirilmiştir.⁵⁶⁴

43. Takıyyüddin es-Sübki (756/1355), *Fetâva's-Sübki*

Ebü'l-Hasen Takıyyüddin Alî b. Abdilkâfi b. Alî b. Temmâm es-Sübki, Şafii âlim ve müctehittir. 140 civarında eser kaleme almıştır. *El-Fetâvâ* bir bölümü risale halinde bir eserdir. *Fetâva's-Sübki*'nin farklı baskıları mevcuttur.⁵⁶⁵

44. Zeylaî (762/1360), *Nasbu'r-Râye*

Ebü Muhammed Cemâlüddin Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî Fıkıhta fetva verecek seviyede bir fakih olmasına karşılık telif ettiği eserlerde hadisçilik yönü öne çıkmaktadır. Hadis tahrirci alanındaki eserleri ve çalışmaları birçok âlime kaynak olmuştur.⁵⁶⁶

Nasbü'r-Râye li-Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye alanının en önemli örneklerindedir. Hanefî mezhebinin yanı sıra diğer mezheplerin delillerini de kapsar. *Hidâye*'de olduğu halde Zeylaî'nin tahrir etmediği hadisleri Kâsım b. Kutluboğa *Munyetu'l-Elma'î Fîmâ Fâte min Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye li'z-Zeyla'î* isimli risalede tahrir etmiştir. Bu risale *Nasbu'r-Râye* ile birlikte basılmıştır. Eser, İbn Hacer el-Askalânî tarafından *ed-Dirâye fî Tahrîci (Telhisi Muntehabi) Ehâdîsi'l-Hidâye* ismiyle kısaltılmıştır. *Nasbu'r-Râye*'nin farklı baskıları mevcuttur.⁵⁶⁷

45. Ebü'l-Vefâ (Ebü İshâk) Burhânüddin İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî (799/1397) *Tebstratü'l-Hükkâm fî Usûli'l-Akziye ve Menâhici'l-Ahkâm*

Kâsım b. Kutluboğa *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri*'de Ya'merî nisbesiyle alıntı yapar. Aslen Mağribli⁵⁶⁸ olan Ya'merî Medîne-i Münevvere'de doğmuş ve orada vefat etmiştir. Mâlikî mezhebinin Medine'de yayılmasına öncülük etmiştir.

⁵⁶⁴ Esere yazılan şerhler için bkz. Aynı. Cilt: 35, s.429.

⁵⁶⁵ Bilal Aybakan, "Sübki, Takıyyüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 38, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010), s.14-15.

⁵⁶⁶ Ebubekir Sifil, "Zeylaî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 44, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013), s.352.

⁵⁶⁷ Aynı. Cilt: 44, s.353.

⁵⁶⁸ Zirikli, Ön. ver., Cilt: 1, s.52.

Tebşiratü'l-Hükkâm fî Usûli'l-Akziye ve Menâhici'l-Ahkâm Mâlikî mezhebine göre muhakeme usulünü konu alan en önemli ve hacimli eserdir. Eserin çeşitli baskıları yapılmıştır.⁵⁶⁹

46. Akfeshi (808), *Tevkîfu'l-Ahkâm 'alâ Ğavâmizi'l-Ahkâm*

Şihâbuddin Ahmed b. Ammâd el-Akfeshî el-Mısrî'nin telif ettiği eserdir.⁵⁷⁰

47. Bezzâzî (827/1424), *el-Fetâva'l-Bezzâziye*

İbnü'l-Bezzâzî diye de bilinen Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzî Usul ve furû' ilimlerinde zamanın önde gelen âlimlerinden kabul edilir.

el-Fetâva'l-Bezzâziye ve *Fetâva'l-Kerderî* olarak da bilinen kıymetli eserin asıl adı *el-Câmi'u'l-Vecîz*'dir. Bezzâzî, meşhur eserini Anadolu'ya gitmeden önce 812 (1409-10) yılında bitirmiştir. Eserde ilk Hanefî imamlarının görüşleriyle daha sonraki dönemlerde Hanefî âlimlerce verilen fetvalar, muteber kitaplardan ihtisar edilerek derlenmiştir.⁵⁷¹

48. İbnü'l-Hümâm (861/1457), *Fethü'l-Kadîr*

Büyük âlim ve müçtehit Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî'nin yazdığı *Fethu'l-Kadîr*, Burhâneddin el-Merğînânî'nin *el-Hidâye* isimli kıymetli eserinin şerhidir. Tam olarak adı *Fethu'l-Kadîr li'l-Âcizi'l-Fakîr*'dir.⁵⁷²

Fethu'l-Kadîr daha çok hadisleri değerlendirmesi ve hükümleri istidlâl tarzı bakımından dikkat çeker. *el-Hidâye*'nin en geniş hacimli şerhlerinden biridir. Telifine 829 (1426) yılında başlanan ve müellifin vefatıyla eksik kalan eser, 'Kitâbü'l-Vekâle'den itibaren Kadızâde Ahmed Şemseddin tarafından *Netâ'icü'l-Efkâr fî Keşfi'r-Rumûz ve'l-Esrâr* adlı eserle tamamlanmıştır.⁵⁷³

⁵⁶⁹ Cengiz Kallek, "İbn Ferhûn, Burhâneddin", DİA, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 19, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999), s.493.

⁵⁷⁰ Kâtib Çelebi, Ön. ver. Cilt: 1, s.508; Bağdatlı, Ön. ver., Cilt: 1, s.118.

⁵⁷¹ Ahmet Özel, "Bezzâzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 6, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992), s.114.

⁵⁷² Koca, 2000, Ön. ver., Cilt: 21, s. 88.

⁵⁷³ Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.2034; Kallek, 1998, Ön. ver., Cilt: 17, s.473.

49. Necmu'l-Eimme el-Buhârî (?), *Şerh-u Muhtasari'l-Kudûrî*

Kâsım b. Kutluboğa *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî*'sinde Necmu'l-Eimme'nin *Muhtasar*'ı şerh ettiğini söyler.⁵⁷⁴ Fakat tercümesinde bu bilgiye rastlayamadık.⁵⁷⁵

50. *el-Fevâid*

et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî'nin farklı yerlerinde *el-Fevâid* şeklinde mutlak ifadeyle geçen eserin kimin eseri olduğunu bilemiyoruz. *Keşfu'z-Zunûn*'da *Fevâid* ismini taşıyan bir hayli fazla eser ismi verilir.⁵⁷⁶ Bunlardan hangisi olduğu veya *Keşfu'z-Zunûn*'da geçmeyen bir eser olup olmadığı konusunda bilgimiz bulunmamaktadır.

51. Davud b. Yusuf el-Hatib (?), *el-Fetâvâ'l-Ğiyâsiyye*⁵⁷⁷

Yukarıda belirtildiği üzere Kâsım b. Kutluboğa İmam Muhammed'in yaşadığı asır olan hicrî ikinci asırdan yaşadığı zamana kadar yazılmış olan pek çok eserden faydalanmıştır. Mezkûr eserlerin telif türü dikkate alındığında müellifimizin mukaddimesinde fetva usulü eserlere, ibadetler konusunda da furu' fıkıh alanlarında yazılan eserlere müracaat ettiğini söylemek yerinde olacaktır.

Dikkate şayan bir başka husus da Kâsım b. Kutluboğa mukaddimesinde diğer mezheplerin eserlerinden de bir hayli faydalanmıştır. İbadetler bölümünde ise Hanefî kaynakların dışına hiç çıkmamıştır.

Kâsım b. Kutluboğa'nın kitabında yer verdiği hadis rivayetlerine gelince, farklı hadis kitaplarından faydalanmıştır. *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî*'nin telif gayesi göz önüne alınca hadis rivayetlerinin sayıca az oluşu gayet normaldir.

Kâsım b. Kutluboğa genellikle hadisi hangi kaynaktan rivayet ettiğini kitap veya müellifinin adını vererek aktarır. Hadis rivayeti noktasında güvenilir bir râvî

⁵⁷⁴ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.342.

⁵⁷⁵ el-Kureşî, Ön. ver., Cilt: 5, s.440, 441.

⁵⁷⁶ Kâtib Çelebi, Ön. ver., Cilt: 2, s.1294-1300.

⁵⁷⁷ Eser h. 1321-1322 yılında Bulak-Mısırda basıldı.

olan Kasım İbn Kutluboğa, kitabına aldığı hadisleri daha çok mana yönünden ve konuyla alakalı şekli ile rivayet eder. İbadetler bölümünde en çok hadisin geçtiği yer namaz bahsidir.

Kâsım b. Kutluboğa'nın isimlerini zikrettiği hadis kaynaklarını şöyle sıralayabiliriz:

İmam Mâlik b. Enes'in (179/795) *el-Muvatta*'ı, İmam Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî'nin (189/805) *Kitâbu'l-Âsâr*'ı, Abdurrezzak San'ânî'nin (211/826-27) *el-Musannef*'i, Ahmed b. Hanbel'in (241/855) *Müsned*'i, İmam Buhârî'nin (256/870) *el-Câmi'u's-Sahîh*'i, Müslim b. Haccâc'ın (261/875) *el-Câmi'u's-Sahîh*'i, İbn Mâce'nin (273/887) *es-Sünen*'i, Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin (275/889) *es-Sünen*'i, Tirmizî'nin (279/892) *el-Câmi'u's-Sahîh*'i, Taberânî'nin (360/971) *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'i, Beyhakî'nin (458/1066) *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sı, Zeyla'î'nin (762/1360) *Nasbu'r-Râye*'si.

3. BÖLÜM: ET-TASHÎH VE'T-TERCÎH 'ALE'L-MUHTASARÎ'L-KUDÛRÎ'NİN MUHTEVA OLARAK İNCELENMESİ

Çalışmamızın ikinci bölümünde *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri'* de izlenen yöntem, İbadetler bölümü özelinden incelenmeye çalışılmıştı. Bu bölümde ise kitabın örneklem olarak seçilen ibadetler bölümü çerçevesinde, muhteva yönünden değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Değerlendirme yapabilmek adına *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri'* nin mukaddimesi tercüme edilip tehâret bölümü, başka eserlerden de yararlanılarak mukayese edilecektir. Mukayese için belirli bir eser seçilmeyip daha çok Kâsım b. Kutluboğa'nın kitabında işaret ettiği kitaplar arasından ulaşabildiğimiz bazı meşhur eserlerden faydalanmaya çalışılacaktır.

Çalışmamızda ağırlıklı olarak Merğînânî'nin (593/1197) kıymetli eseri *el-Hidâye* ve Aliyyü'l-Kârî'nin (1014/1605) *Fethu Bâbi'l-Înâye*'sinden yararlanılarak bazı iktibaslarda bulunulacaktır. Bununla birlikte yeri geldiğinde Serahsî'nin (483/1090) *el-Mebsût'u*, Mevsilî'nin (683/1284) *el-Muhtâr'ı* ve Kâsım b. Kutluboğa'dan sonra yaşamış olan İbn Âbidîn'in (1252/1836) *Reddu'l-Muhtâr'ı*, Ömer Nasuhi Bilmen hocanın (1971) *Büyük İslam İlmihali*, Ali Fikri Yavuz'un (1992) *Açıklamalı-Muâmelatlı İslam İlmihali-İslam Fıkhı ve Hukuku* adlı eserinden ve Diyanet İşleri Başkanlığının *Güncel Fetvalarından* da yararlanılacaktır.

3.1. ET-TASHÎH VE'T-TERCÎH 'ALE'L-MUHTASARÎ'L-KUDÛRÎ'NİN MUKADDİMESİ

et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri' nin mukaddimesi hanefî fetva usulü alanında yazılan erken kaynaklar arasından sayılır. Bu yönüyle önemli olduğu gibi Kâsım b. Kutluboğa'nın tashih ve tercihlerinde kullanacağı yöntemleri sunduğu bir harita görevi üstlenmesi yönünden ayrıca önem arz etmektedir. Kâsım b. Kutluboğa'nın tashih ve tercihlerinde kullandığı yöntemi anlayabilmek adına *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûri'* nin mukaddimesini tercüme etmenin önemli olduğunu düşünüyoruz.

3.1.1. Musannif'in Mukaddimesi

Bütün hamdler âlemlerin Rabbi olan Allah'a aittir. Allah Teâlâ Efendimiz Hz. Muhammed'e, âlinin ve Ashâb'ının tamamına salât-ü selâm etsin.

Bundan sonra, Hiçbir şeye muhtaç olmayan Rabbinin rahmetine muhtaç olan Kâsım el-Hanefî der ki:

“Ben İmamlarımızın -Allah onlardan razı olsun- mezhebinde amel eden bazı kişilerin hevalarına göre hareket ettiklerini gördüm. Hatta bazı kâdıların ‘böyle hüküm vermemize bir engel var mıymış?’ dediklerini duydum. Derim ki: Evet, var! Hevaya göre hüküm vermek haramdır. ‘Tercih edilen görüş’ varken ‘tercih edilmeyen görüş’, ‘yok’ hükmündedir. Farklı hükümlerin bulunduğu meselelerde râcih olmayanı seçmek yasaktır.

İmâm Ya’merî (799/1397) *Tabsiretu'l-Hükkâm fî Usûli'l-Akdiye ve Menâhici'l-Ahkâm* isimli eserinde şöyle demiştir: “İki kavil veya rivâyetten meşhûr (kuvvetli) olanı bilmeyen kişi, tercih kurallarını gözetmeden dilediğini seçip hükmedemez.”

İmâm Ebû Amr (İbnu's-Salah) (643/1245) *Edebü'l-Müftî ve'l-Müstefî* isimli eserinde şöyle demiştir:

“Bilesin ki, Şer’î bir konuda fetva veya amelinin, bir kavil ya da görüşe uygun oluşunu yeterli gören ve tercih kurallarını dikkate almadan fetva ve görüşler arasından istediğiyle amel eden cahilce davranmış ve icmâ’ı çiğnemiştir.”

el-Bâcî'nin (474/1081) anlattığına göre, kendisi ile alakalı bir hadise meydana geldi, bazı alimler bu konuda el-Bâcî'nin zararına bir görüşle fetva verdiler. el-Bâcî onlara durumu sorunca, onlar ‘bu olayın seninle alakalı olduğunu bilmiyorduk’ dediler ve el-Bâcî'nin kârına uygun başka bir rivayete göre fetva verdiler. Bunun üzerine el-Bâcî onlara: “bu yaptığınız davranış, müslümanlar arasından icma’a ehil sayılanlara göre, tartışmasız olarak caiz değildir.” cevabını verdi.

Ya’merî (799/1397) *Tabsiretu'l-Hükkâm fî Usûli'l-Ekdiye ve Menâhici'l-Ahkâm* isimli eserinde şöyle demiştir:

“Müftî ile Hâkim arasında fark yoktur. Tek fark Müftî, haber veren makamda, Hâkim ise hükmü bağlayıcı kılan makamdadır.”

Usûlcülerin tamamı şöyle demişlerdir: “Bir mes’elede amel ettikten sonra, aynı mes’elede o görüşü taklîd etmekten (başka bir görüşü taklîd etmeye) dönmenin sahih olmadığı ittifakla sabittir. Mezhepte kabul edilen de budur.

Ebû'l-Hasen el-Hatîb Takıyyuddîn es-Subkî (756/1355) *el-Fetâvâ*'sında şöyle demiştir:

“Bir mezhebe bağlı bir müftî, İmamının mezhebine göre, bir mes’elede “şöyledir” diye, fetvâ verdiği zaman, artık o mes’elede başka bir mezhebi taklid etmesi ve aksine fetvâ verme hakkı yoktur. Zira bu sırf hevaya göre hareket etmektir.”

Takıyyuddîn es-Subkî (756/1355) yine şöyle demiştir: “Kişi, bir imâmın mezhebine bağlanınca, başka bir mezhebin daha doğru olduğu ona âşikar olmadıkça o kişi, imâmın mezhebiyle amelle mükelleftir. Mukallid’e başka bir mezhebin doğruluğu âşikar olmaz. Müçtehidin durumu Mukallidinki gibi değildir. Zira Müçtehit bir emareden (delilden) başka bir emareye (delile) geçebilir.”

es-Sübki (756/1355), geride anlatılan muttefekun aleyh olan usûl mes’elesini açıklamaya yönelir ve şöyle der:

“Muhtelif iki ictihaddan oluşan bir hükmü taklîd etmenin sahih olmayacağı icma ile sabittir. Birkaç saç telini mesh ederek abdest aldıktan sonra, üzerinde köpek necaseti bulunduğu halde namaz kılan kişinin durumunu buna misal verdiler.”

Şihabuddin el-Akfehî (808) *Tevkîfu'l-Hükkâm 'alâ Ğavâmîdi'l-Ahkâm* isimli eserinde ‘icma ile batıldır’ sözünü açıklarken demiştir ki: “Telfik’in hükmü, Müslümanların icmâ ile bâtıldır. Dolayısıyla Mâlikî bir hâkim (bir davada) hüküm verse, Şâfi’î bir hâkim de onunla hüküm verse geçerli olmaz.” Şihabuddin el-Akfehî (808) başka bir örnek verdikten sonra, şöyle dedi: “Birçok cahil kâdı bunu yapıyor.” Yani telfik edilmiş hüküm ile hüküm veriyorlar.

Âlimlerin maksadını anlayamayan bazı kişiler, “ne zaman İmâm Ebû Hanîfe bir görüş, İmâmeyn de ona muhâlif bir görüş belirtirse, Müftî ve Kâdı iki görüşten

birini tercih etmekte muhayyerdir. Âlimler böyle demişlerdir,” dediler. Ben de onlara derim ki: Hayır, durum sizin iddia ettiğiniz gibi değildir.

İmâm Allame el-Hasen b. Mansur b. Mahmud el-Özcendî (592/1196) yani Kâdihan, *Fetâva* isimli eserinde şöyle demiştir:

“Zamanımızda, Hanefî mezhebine mensub bir Müftünin, kendisinden fetvâ istenildiğinde takip etmesi gereken usûl (resmu’l-müfti) şöyledir:

1. Eğer mesele ashabımızdan (Ebû Hanîfe ve talebeleri) hilâfî zikredilmeksizin *Zâhiru’r-Rivâye*’de rivâyet edilmişse, ona yönelir ve onunla fetvâ verir. Kendisi (mezheb içinde) sağlam bir müctehid olsa da görüşü ile imâmlara muhalefet etmez. Açık olan odur ki hakk, ashabımızın (imamlarımızın) dediği olup onları aşmayacağıdır. Bu kişinin (kendi) ictihadı onların ictihadına ulaşamaz. İmamlardan ittifakla gelen görüşe muhâlif olanların sözüne bakmaz, hüccetlerini de kabul etmez. Çünkü imâmlarımız, delilleri güzelce anlayıp sahih ve sabit olanı fasit ve asılsız olandan ayırmışlardır.
2. Eğer mes’ele ashabımız arasında ihtilâflı ise bakılır, İmâm Ebû Yûsuf veya İmâm Muhammed’den biri Ebû Hanîfe ile aynı görüşte ise, müftî doğru delillerin ve gerekçelerin bu ikisinin kavlinde bulunacağından dolayı onların görüşü ile fetvâ verir.
3. Eğer imâmeyn mes’elenin hükmünde, Ebû Hanîfe’ye muhalefet etmişlerse bakılır; ihtilâf, asrın ve zamanın (örfün) değişmesinden dolayı ise insanların hali değiştiği için imâmeynin kavliyle hüküm verir. Mesela mahkemede ‘zâhiri adaletle’ yetinmek gibi. Yine Müzâraa, Muamele (müsâkât) gibi mes’elelerde müteahhirîn âlimlerin tamamının imâmeynin görüşünde icma ettiklerinden dolayı iki imâmın kavlini tercih ederler.
4. Bu anlatılan üç yerin dışında, müctehit olan müftî muhayyerdir. Kendi görüşü ile imamların sözünden hangisine kanaat getirirse onunla amel eder. Abdullah b. Mübarek (118/797) ise, “Müftî bu durumda da Ebû Hanîfe’nin kavlini alır,” demiştir.
5. Eğer mes’elenin hükmü *Zâhiru’r-Rivâye*’de yoksa bakılır, şayet ashabımızın usulüne (Mezheb anlayışına) uygunsu onunla amel edilir.
6. Eğer ashabımızdan hiçbir rivâyet yoksa bakılır, müteahhirun âlimler bir görüşte ittifak etmişlerse onunla amel edilir.

7. Eğer müteahhir âlimler ihtilâf etmişlerse bu durumda ictihad eder ve kendisine göre doğru olanla fetvâ verir.
8. Eğer müftî müctehid değil de Mukallid ise, cevâbı da ona izafe ederek tanıdığı en iyi fakîhin kavli ile fetvâ verir.
9. Eğer tanıdığı en iyi fakîh kendisinden uzak bir şehirde ise ona mektup yazar ve cevâbı araştırır. Allah'a -helâline harâm, harâmına helâl demekle- iftira atmaktan korkması gerektiği için, gelişi güzel cevap vermekten sakınır.”

El-Muhîtu'l-Burhânî isimli eserde, buraya kadar müftî hakkında anlatılanların kâdı hakkında da aynı olduğu zikredilmiştir.

İmâm Allâme Ebû Bekr Mes'ud b. Ahmed el-Kâsânî (587/1191) *el-Bedâiu's-Sanâî*' isimli eserinde şöyle der: “Kâdı ictihada ehil olup kendi görüşü ile bir kanaate varırsa, onunla amel etmesi vacip olur. Fakat içtihada ehil değilse bakılır, şayet ashabımızın (imamlarımızın) kavillerini biliyor ve son derece sağlam bir şekilde zihninde muhafaza ediyorsa, kavlinin doğru olduğuna inandığı imamı taklid ederek onun kavliyle amel eder (hüküm verir). Fakat ashabımızın kavillerini sağlam bilmiyor ise yaşadığı şehirdeki mezhebimizden olan fakihlerin sözü ile amel eder. Eğer şehirde tek bir Hanefî Fakîh varsa, onun sözü ile amel edebilir.”

Yine el-Kâsânî (587/1191), *Sifetu'l-Kadâ* bahsinde şöyle demiştir: “Kadâ (mahkemede hüküm vermek) sadece Allah için olmalıdır. Zira kadâ ibadettir. İbadet demek amelin bütünüyle Allah rızası için olması demektir.”

Burhânu'l-Eimme es-Sadru's-Şehîd (483), Hassaf'a (261/875) ait *Edebu'l-Kadâ* isimli eserin şerhinde şöyle der: “Kâdı hükmedeceği zaman iki noktaya dikkat etmelidir:

Birincisi: Hüküm ashabımız arasında muttefekun aleyh ise, onunla hükmeder. Çünkü doğru görüş ashabımızın kavlinden başkası değildir.

İkincisi: Hüküm ashâbımız arasında ihtilâflı olur. Bu durumda Abdullah b. el-Mübarek (181/797) şöyle demiştir: “Ebû Hanîfe'nin kavlini alması gerekir, çünkü onun görüşü sahabenin görüşüdür, hem de o, tabiin zamanında fetvâ vermiştir. Şu halde ihtilâf asrın ve zamanın değişmesinden kaynaklanan bir ihtilâf olmadıkça, onun

sözü daha doğru ve daha sağlamdır.” Müteahhirun âlimler ise, bu durumdaki kâdının (müctehid kâdıya) sorması gerekir, demişlerdir.”

el-Hidâye şerhinde (*Fethu'l-Kadîr*'de) müctehidin kendi görüşüne aykırı olarak hüküm vermesindeki ihtilâfi naklettikten sonra netîce olarak şöyle demiştir:

“Kendi görüşünü unutarak veya kasıtlı terk ederek hilâfına hüküm verecek olsa, her iki vecihde de hükmünün geçerli olmayacağı ile fetvâ verilir.” Devamla şöyle der: “Bu görüş (hükmünün geçerli olmayacağı), imâmeynin kavli olup zamanımızda doğru olan da bu kavil ile fetvâ verilmesidir. Zira kendi (ictihadıyla vardığı) görüşünü, kasıtlı olarak terk etmesi geçerli bir maksada dayanmaz. Olsa olsa Şer'an geçerli sayılmayacak olan hevasından dolayıdır. Kendi görüşünü unutarak başkasının görüşüyle hüküm veren kâdı'ya gelince, mukallid olan kişi onu başkasının görüşüyle hüküm vermesi için değil, kendi görüşü ile hüküm versin diye taklit etmek istemiştir. Bu anlatılanların tamamı ‘müctehid olan kâdı’ hakkındadır.

Mukallid olan Kâdı'ya gelince, mesela o kişi Hanefî mezhebiyle hüküm vermesi için yetkilendirilmiş ise mezhebe muhalefet etme yetkisi yoktur. Dolayısı ile mezhebe muhâlif hüküm verecek olsa, bu hüküm hakkında yetkisiz addedilir (ve hükmü geçersiz olur.)”

El-Kunye isimli eserde, *el-Muhît* ve diğer kitablardan şöyle nakledilmiştir: “Kendi görüşünün hilâfına hüküm verdiğinde, hükmünün geçerli olup olmayacağı hakkındaki muhâlif rivâyetler, müctehid olan kâdı hakkındadır. Mukallid olan kâdı, mezhebine muhâlif hüküm verecek olsa, hükmü geçersiz olur.”

Ebû'l-Abbas Ahmed b. İdris el-Karâfî (684/1285) şöyle demiştir: “Müftînin râcih kabul ettiği görüşle fetvâ vermesi vacip olduğu gibi, hâkimin de kendisine râcih olan görüşle hüküm vermesi vacip midir? Yoksa iki kavilden birini tercih etmediği halde her hangi birisiyle hüküm verebilir mi?” sualinin cevâbı şudur: “Hâkim Müctehid ise râcih bulunduğu görüşün dışında bir kavil ile fetvâ ve hüküm vermesi caiz değildir. Eğer mukallid ise, mezhebde meşhûr olan görüşü râcih bulsun bulmasın, sadece o görüşle fetvâ vermesi caizdir. Zira taklit etmiş olduğu imâmını fetvâ hususunda taklit ettiği gibi, hüküm olarak verdiği kavli tercih etme hususunda da taklit etmesi gerekir. Hevasına tabi olarak arzu ettiği kaville fetvâ vermesi ittifakla haramdır. Mercuh kavil ile fetvâ ve hüküm vermek ise icma'a muhâlifdir.”

Ulemânın muradını anlamayan birisinin ‘artık müctehid ve fakîh kalmamıştır!’ sözüne karşılık şöyle derim:

“Hakkında farklı rivâyetler bulunan mes’elelerde Abdullah b. El-Mübarek’in (181/797) dediği gibi yaparız. Üstelik müctehidler yok olmadılar. Hatta ihtilâflı mes’eleleri inceleyip sahîh olanı ayırdılar ve tercîh ettiler. Bu zatların tasnif ettikleri kitaplar, Ebû Hanîfe’nin (150/767) kavlinin alınması gerektiğine şahidlik etmiştir. Ancak, bazı mes’eleler bundan müstesnadır. Onlarda, İmâm Muhammed (189/805) ve İmâm Ebû Yûsuf’un (182/798) kavli ile veya ikisinden biri Ebû Hanîfe (150/767) ile aynı görüşte olsa dahi diğèrinin kavli ile fetvâ vermeyi tercîh etmişlerdir. Kadîhân’ın da işaret ettiği bir takım sebeplerle İmâm Ebû Hanîfe’den (150/767) rivâyet bulunmayan yerlerde, iki imâmdan birinin kavlini, hatta bunun gibi bazı mes’elelerde bütün imâmların kavlinin mukabilindeki, İmâm Züfer’in (158/775) kavlini tercîh etmişlerdir. Öyleyse onların tercîhleri ve tashîhleri bâkîdir. Bize de -aynen onların hayatta olup da tercîh ettikleri görüşle bize fetvâ vermeleri gibi- râcihe (doğruluğu ağır basan) ictihâda uymak ve onunla amel etmek düşer.”

Şayet, ‘imâmlardan gelen rivâyetlerin dışında tercîh yapılmamış bir takım kaviller hikâye ediyorlar ve tashîhlerinde de ihtilâfa düşüyorlar, (bu takdîrde ne yapmamız gerekir?),’ denilse, (Şöyle) derim:

“Onlar,

- İnsanların halleri ve örfün değışmesini dikkate almak,
- Kolay ve meşakkatsiz olmak bakımından insanların haline en münâsib olanı gözetmek,
- Teâmül haline geldiği açık olanları ve
- Delili kuvvetli olanları göz önünde bulundurmak

gibi birtakım esaslarla amel (tercîh) etmişlerdir. Biz de onların yaptığı gibi yaparız. Ancak bu işi öyle yaparım zannedip kendini ona zanna dayalı olarak ehil görenler değıl, gerçekten bu işi yapabilecek, zayıf ile kavinin arasını ayırabilecek olanlar yapmalıdır. Böyle insanlar İslam âleminde mutlaka bulunur. Bu işi yapamayanlar mes’ûliyyetten kurtulmak için, yapabilenlere sormalıdır.”

Fetva usulü konusunu tamamladıktan sonra, zamanımızda ezberlenen muhtasarlara -Şâfiî imamlardan bazılarının muhtasarlara yaptığı gibi- söyleyen ya da nakledilene nisbet edilen Tashîhleri koymayı istedim. Bu bilgiler her ne kadar şerhler ve geniş fıkıh eserlerinde mevcutsa da bu tashihler, şerhler ve mutavvel fıkıh kitaplarına ulaşamayanların imdadına yetiştir. ”

İmam Burhaneddin el-Mahbûbî (VII-VIII./XIII-XIV. y.y) kitabının (*Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâilî'l-Hidâye*) başında demiştir ki: “bu kitap kavillerin ve tercihlerin en doğrularını kapsayan bir eserdir.”

İmam Ebu'l-Berakât en-Nesefî (710/1310) kitabının başında der ki: ”bu kitabımda bu bapta (tercih konusunda) güvenilir görüşleri alıyorum.” Ben de bilinen meselelerde el-Mahbûbî (VII-VIII./XIII-XIV. y.y) ve Nesefî'nin (710/1310) itimad ettiği görüşleri zikrediyorum, bazen de bu konuda onlara muvafık olanların görüşlerini de alıyorum.

Bu eser Kudûrî (428/1037) -Rahimehullâh'ın- *Muhtasari* üzerine yapabildiğim kadarıyla Kâdî İmam Fahreddin Kâdîhan'ın (592/1196) *Fetvalar'*ından bazı ziyadelerle birlikte Tashîhlerden hazırlandı. Çünkü Kâdîhan, tashîhlerine en fazla itimat edilecek kişidir.

Allah hakiki yardım sahibidir. O, bana yeter, O ne güzel bir dosttur.⁵⁷⁸

3.2. TEHÂRET KİTABI

Klasik furu' fıkıh eserlerinde olduğu gibi *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî*'nin de ilk konuları teharet ile başlar. *et-Tashîh ve't-Tercîh*'in konuları arasında mukayese yapabilmek için yukarıda isimlerini verdiğimiz eserlerden de faydalanarak tehâretle ilgili konuları işlenmeye çalışacağız.

⁵⁷⁸ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.121-134.

3.2.1. Abdest

3.2.1.1. Abdestin Sünnetleri

Kâsım b. Kutluboğa, abdestin sünnetlerinden itibaren tashihe başlar. Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ında abdestin sünnetleri bahsinin başında, “abdest alacak kişi şayet uykudan uyanmışsa elini abdest alacak kaba daldırmadan önce üç kere yıkar.”⁵⁷⁹ İbaresine şu şerhi yapar:

“Doğrusu abdestten önce elleri yıkamak mutlak surette sünnettir. *Hidâye şerhi* bu görüşte karar kılmıştır.”⁵⁸⁰

Konu ile ilgili *Fethu'l-Kadîr*'e baktığımızda, İbnu'l-Hümâm konuyla alakalı *Sahîhayn*'da geçen: “Sizden biriniz uykusundan uyandığında elini üç kere yıkamadan abdest kabına daldırmasın çünkü (uykuda) elinin nerede gecelediğini bilemez”⁵⁸¹ hadisinden dolayı uykudan uyananın elini yıkaması sünnettir. Abdestte ellerin yıkanması farzdır, bunu abdestin öncesine almak da sünnettir. Bundan dolayı İmam Muhammed Rahimehullah *el-Asl*'da, (abdestte) yüzü yıkamayı zikrettikten sonra: ‘sonra kollarını yıkar’ der.

‘Uykudan uyanan’ şekline talik edilmesine gelince bazı âlimler, mutlak olarak uykudan uyanan diye anlamışlardır. Bazı âlimler de, uyumadan önce taş ile istinca eden veya bedeninde necaset olan şeklinde takyid etmişlerdir. Bunlara göre elinin temiz olduğuna emin olup, yatmadan önce su ile istinca eden kişiye sünnet değildir. Bir kısım âlimlere göre ise ister uykudan uyanmış olsun isterse uyanık olsun kişiye, abdestin başında ellerini yıkamak mutlak surette sünnettir. İbnü'l-Hümâm da bu görüşün evlâ olduğunu belirtir.⁵⁸²

⁵⁷⁹ Aynı. s.135.

⁵⁸⁰ Aynı. s. 135.

⁵⁸¹ Buhârî, *Vudû'* 26; Müslim, *Taharet* 87 (278); Ebu Dâvud Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, Tahkik: Sıdkı Muhammed Cemîl, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994), *Taharet* 49 (103, 104, 105); Ebû İsa b. Muhammed b. İsa b. Sevre et-Temîmî et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-Sahîh (Sünenü't-Tirmizî)*, Tahkik: Ahmed Muhammed Şakir, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1397/1977), *Taharet* 19 (24); Ebû Abdîrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Sünen* Tahkik: Abdulğaffâr Süleyman el-Bündârî, (Beyrut, 1991), *Taharet* 1; Ebû Abdîllah Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce*, Neşreden: Halîl Me'mûn Sîhâ, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1998), *Taharet* 40 (393); Ahmed b. Hanbel, 2/265, 284, 403, 500.

⁵⁸² İbnü'l-Hümâm, *Ön. ver.*, Cilt: 1, s.17.

Kâsım b. Kutluboğa konuyu faklı âlimlerden alıntılarla kuvvetlendirip başta da söylediği gibi, abdestten önce ellerin yıkanmasının mutlak olarak sünnet olduğunu açıklar.

El-Mutasar'da “Abdestin başında besmele çekmek” konusunda Kâsım b. Kutluboğa *el-Hidâye*'den nakilde bulunur.

Hidâye'de, Abdestin başında besmele çekmek Rasulullah'ın “Allah'ın adını anmayanın abdesti yoktur.” Hadisinden dolayı sünnettir. Bu hadisten murad besmele olmadığında abdestin faziletinin ortadan kalkmasıdır. En sahih olan görüş abdestin başında besmele çekmek müstehaptır.⁵⁸³

Kâsım b. Kutluboğa ayrıca âlimlerin çoğunun kanaatinin, abdestin başında ve sonunda besmele çekmenin ve elleri yıkamanın sünnet olduğunu nakleder.⁵⁸⁴

‘Abdest alırken misvak kullanmak sünnettir.’ Bu konu da yine *Hidâye*'den nakille, misvak kullanmanın müstehab olduğunu nakleder.⁵⁸⁵

El-Hidâye'ye baktığımızda misvak kullanmanın sünnet olduğu yazar. Çünkü Rasûlullah Sallallahu aleyhi ve Sellem misvak kullanmaya devam etmiş ve özen göstermiştir. Hatta misvak olmadığında parmağıyla dişlerini temizlemeye gayret ederdi.⁵⁸⁶ Ancak en sahih görüş misvak kullanmanın müstehab oluşudur.⁵⁸⁷

‘Sakalları hilallemek.’ Bu Ebû Yûsuf'un görüşüdür. Müellif İmam Serahsî'nin bu görüşü tercih ettiğini nakleder. *Mebûsût*'ta, yüzü yıkamak konusu anlatılırken, gözü yıkamanın göz sağlığına zarar vereceği dolayısıyla gözü yıkamanın farz olmadığı, bu konuda erkek ve kadının eşit olduğu, sadece sakalı sık olanların sakallarını hilallemelerinin sünnet olduğu ve bu görüşün Ebû Yûsuf'un görüşü olduğu belirtilir. Ayrıca bu görüşün mezhep içinde en doğru görüş olduğu vurgulanır. Çünkü sakal olan bölge sakalla örtülüdür. Bu durumda farziyyet, yüzü cildi

⁵⁸³ Burhâneddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr el-Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mubtedî*, Tahric: Muhammed Adnan Dervîş, Cilt: 1, (Beyrut: Dâru'l-Erkam İbn Ebî'l-Erkam, 1999) s.13,14.

⁵⁸⁴ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.137.

⁵⁸⁵ Aynı. s.137.

⁵⁸⁶ Misvâk kullanmanın fazileti hakkında bakınız: Cemâluddîn Ebî Muhammed Abdillâh b. Yusuf ez-Zeyla'î el-Hanefî, *Nasbu'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye*, Tahkik: Muhammed Avvâme, Cilt: 1, (Cidde: Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye/Muessesetu'r-Rayyân/el-Mektebetu'l-Mekkiyye), s.8-10; İbnü'l-Hümâm, Ön. ver., Cilt: 1, s.22,23.

⁵⁸⁷ Mergînânî, Ön. ver., Cilt: 1, s.14.

yıkamaktan sakalın dışını yıkamaya intikal eder.⁵⁸⁸ *Hidâye*'de sakalı hilallemek, Ebû Yusuf'a göre sünnet, Ebû Hanîfe ve Muhammed'e göre fazilettir. Çünkü İmâmeyn'e göre sünnet, farzı kendi mahallinde tamamlayan şeylerdir. Sakalın iç kısmı ise farz olan mahal değildir. Bu sebeple fazilettir.⁵⁸⁹

El-Muhtasar'ın metninde, “Abdest alanın niyet etmesi, kaplama mesh yapması ve tertibe riayet etmesi mustehaptır”⁵⁹⁰ denir. Kâsım b. Kutluboğa bu metin hakkında, üçünün sünnet oluşuğu görüşünü tercih eder.⁵⁹¹ *Fethu'l-Kadir*'e baktığımızda, bu konuda İbnü'l-Hümâm Kudûrî'yi açıkça eleştirir. Kudûrî'nin niyeti, istî'âbı ve tertibi müstehab saymasında akli ve nakli hiçbir dayanağının olmadığını ileri sürer. İbnü'l-Hümâm'a göre bu konudaki rivayetler ve meşayıhtan gelen nakiller bu üçünün sünnet olması yönündedir. Bu sebeple *Hidâye* sahibi Kudûrî'ye muhalefet etmiş ve bunları sünnet kabilinden saymıştır. İbnü'l-Hümâm bu konuda uzunca izahat yapar.⁵⁹²

3.2.1.2. Abdesti Bozan Haller

‘Ağız dolusu kusmak abdesti bozar.’ Müellif bu metinde, kusmuşun miktarı konusunda tashihde bulunur. ‘Ağız dolusu’ miktarında *El-Muhtasar*'ın diğer şerhlerinden nakille, ‘kişinin elini kullanmadan engelleyemediği miktarda olursa’ şeklinde tercih yapar.⁵⁹³ Bu konuda *Hidâye* sahibi, ancak kişinin zorlanarak çıkmasını engelleyebildiği miktar olarak takdir eder.⁵⁹⁴

3.2.2. Gusül Bahsi

3.2.2.1. Guslün Sünnetleri

El-Muhtasar'da guslün sünnetleri anlatılırken, “...namaz abdesti gibi abdest alınır, sonra o mekândan biraz uzaklaşıp ayaklar yıkanır” ibaresinde müellif, Zâhidî'nin (658/1260), *el-Müctebâ* ya da *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî* adlı *el-Muhtasar*

⁵⁸⁸ Serahsî, Ön. ver., Cilt: 1, s.6.

⁵⁸⁹ Merğînânî, Ön. ver., Cilt: 1, s.15. Ayrıca sakalı hilallemekle alakalı hadisler için bakınız: Zeyla'î, Ön. ver., Cilt: 1, s.23-26; İbnü'l-Hümâm, Ön. ver., Cilt: 1, s.29,30.

⁵⁹⁰ Kâsım b. kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.137.

⁵⁹¹ Aynı. s.137.

⁵⁹² İbnü'l-Hümâm, Ön. ver., Cilt: 1, s.33-36.

⁵⁹³ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.138.

⁵⁹⁴ Merğînânî, Ön. ver., Cilt: 1, s.17.

şerhinden nakille, “eğer çamurluk bir yerde gusül alınmıyorsa en sahih görüş, ayakların bütün beden yıkanmadan önce yıkanmasıdır” görüşünü nakleder.⁵⁹⁵

“Kadınların, saç köklerine su ulaşırsa yeterlidir, -saç örgülerinin içine su girmese bile- örgülerini çözmeleri gerekmez.” Kâsım b. Kutluboğa, bu konuda birçok kaynaktan iktibasla en doğru görüşün bu olduğunu nakleder.⁵⁹⁶

İbn Âbidîn bu konuda üç görüş olduğunu belirtir:

- a. Çözük bile olsa suyun saç köklerine ulaşmasının yeterli olduğu,
- b. Saç örgülü ise, suyun saç köküne ulaşmasının yeterli olduğu,
- c. Saç örgülerinin de ıslatılması ve sıkılması.

İbn Âbidîn bu üç görüşten en doğrusunun ve mezhebin kaynak metinlerinin zahirine en çok uyanın ikincisi kavil olduğunu söyler.⁵⁹⁷

3.2.2.2. Gusül almanın Sünnet olduğu durumlar

El-Muhtasar'da, “Rasulullah (s.a.v), cuma ve bayram günleri, ihram için ve arafatta vakfe için gusletmeyi sünnet kılmıştır.”⁵⁹⁸ Gusül almanın sünnet olduğu durumlar sayıldıktan sonra, cuma günü gusletmek konusunda Kâsım b. Kutluboğa, *Hidâye*'den şunu nakleder: Ebû Yusuf'a göre cuma günü alınan gusül, cuma namazını kılmak içindir.⁵⁹⁹ Mesele *Hidâye*'de, İmam Muhammed'in *el-Asl*'da, cuma günü guslü güzel bir davranış olarak isimlendirdiği, İmam Ebu Yusuf'a göre ise, vaktinin faziletinden dolayı ve bu namaza (cuma namazına) özel bir abdesttir der.⁶⁰⁰

3.2.3. Sular ve Hükümleri

3.2.3.1. Abdest ve Gusül Alınabilen ve Alınamayan Sular

El-Muhtasar'da, taharete uygun sular sayıldıktan sonra, taharete uygun olmayan sulardan başka nesnelere fazlaca karışmasından dolayı tabiatından çıkan su ile abdest almanın caiz olmayacağı söylenir.⁶⁰¹

⁵⁹⁵ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.138.

⁵⁹⁶ Aynı s.138, 139.

⁵⁹⁷ İbn Âbidîn, 2015a, Cilt: 1, s.310.

⁵⁹⁸ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.139.

⁵⁹⁹ Aynı. s.139.

⁶⁰⁰ Merğînânî, Ön. ver., Cilt: 1, s.20.

⁶⁰¹ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.139.

Kâsım b. Kutluboğa, bu ibareyi açarken, Ebu Yusuf'a göre, renk bakımından değil de cüzleri bakımından değişikliğe uğrayan sular, İmam Muhammed'e göre ise, başka bir nesnenin bol karışmasıyla renk, tat ve kokunun değişmesi şeklinde bir açıklamada bulunur ve Ebû Yusuf'un görüşünü sahih görür.⁶⁰²

Mesele ile alakalı *el-Lübâb*'da başka nesnelere karışıp tabiatından çıkardığı sular derken, suya karışan temiz katı maddeler şeklinde şerh eder. Tabiatından çıkan sudan maksat, suyun inceliği, akıcılığı ve suya artık başka bir ismin verilmesi şeklinde konuyu açar. Sonrasında suya karışan şeyin 'camid/katı' olarak kayıtlamasındaki maksadını şöyle açıklar: "çünkü suya karışan nesne şayet sıvı ise itibar, hangisinin çok olduğudur. Mâ-i musta'mel gibi üç vafına uygunsuz cüzlerine itibar edilir. Eğer sirke gibi üç vasfı da farklı bir sıvıysa hangisi çok görünüyorsa o hükmü alır. Ya da süt gibi, rengi ve tadı gibi iki vasfı farklı olurda su ile karışırsa üç vafından ikisinin veya birinin değişmesiyle artık taharete kullanılmaz, şayet değişmezse kullanılabilir."⁶⁰³

Hidaye'de, vafın değişmesinden maksat kaynatılarak suyun vafının değişmesidir, şayet kaynatılmadan vafı değişirse abdest alınabilir şeklinde kayıtlanır.⁶⁰⁴

El-Muhtasar'da tabiatından çıkan suya verilen örnekler arasında yalnızca safran suyu (Mâu'z-Zerdeç) hakkında Kâsım b. Kutluboğa, en doğrusu bu safran suyu gibidir der.⁶⁰⁵

3.2.3.2. Akan Suya Necasetin Karışması

El-Muhtasar'ın metninde, akarsulara necaset düşmesi konusu anlatılırken, 'Büyük gölet, bir tarafı hareket ettirildiğinde, diğer tarafı hareketsiz kalan su birikintisidir' şeklinde tarif edilir.⁶⁰⁶ Kâsım b. Kutluboğa büyük göl ya da çok suyu tarif ederken farklı nakilleri sıralar:

⁶⁰² Aynı. s.139.

⁶⁰³ Abdulganî el-Guneymî el-Meydânî, *el-Lubâb fî Şerhi'l-Kitâb*, Tahkik: Beşşâr Bekrî 'Arâbî, (Dimeşk: Dâru'l-Kubâ', 1423/2003), s.24.

⁶⁰⁴ Merğînânî, Ön. ver., Cilt: 1, s.22.

⁶⁰⁵ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.139.

⁶⁰⁶ Aynı. s.140.

- a. *Zâhiru'r-Rivâye*'de büyük göl, abdest almak isteyen veya gören kişinin gözünde büyük gördüğü su birikintisi.
- b. Zâhidî, Kerhî, es-Serûcî ve Muhammed b. Ramazan er-Rûmî ve bir grup âlime göre, abdest almak isteyen kişinin zannına ve içtihadına göre bir tarafı kirlendiğinde diğer tarafı kirlenmeyen (necasetin sirayet etmediği büyüklükte olan) su birikintisi veya göl.
- c. İmam Muhammed'in talebesi Ebû Süleyman el-Cüzcânî'ye göre, 10'a 10 ölçüde olan sular. *Hidâye* sahibi de bu görüşte.⁶⁰⁷

Kâsım b. Kutluboğa bu görüşleri sıraladıktan sonra üçüncü görüşü değerlendirip bu konudaki delilin kuvvetli olmadığını, Hâkim eş-Şehîd'in *el-Muhtasar*'ında Nûh b. Ebî Meryem'den rivayetle İmam Muhammed'in önceleri büyük suyu takdir ederken 10'a 10 görüşünde olduğunu, daha sonra bu görüşten dönüp, Ebû Hanîfe'nin (r.a) görüşünü benimsediğini ve "bu konuda hiçbir ölçü takdir etmiyorum" dediğini, dolayısıyla *Zâhiru'r-Rivâye*'nin evlâ olduğunu kaydeder.⁶⁰⁸

Kıymetli fıkıh âlimi Ömer Nasûhi Bilmen hoca büyük suyu: "Yüzeyi yüz arşın karesine (yaklaşık 46,24 metrekare) eşit olduğunda 'büyük havuz' diye tarif eder. Bu su dört köşeli ise her kenarı 10 arşın (yaklaşık 6,8 metre) daire bir halde ise, çevresi tam 36 arşın (yaklaşık 24,48 metre) olur." Bundan az olan suya 'küçük havuz' denir.⁶⁰⁹ Merhum Ali Fikri Yavuz hoca da büyük suyu, "yaklaşık olarak elli metrekareden fazla olan sular" olarak tarif eder.⁶¹⁰

Büyük suyun derinliği konusunda avuç ile alındığında dibinin açılmaması yeterlidir.⁶¹¹ Ali Fikri Yavuz, "büyük suda itibar edilen elli ve daha ziyade metre kare yüz ölçümündeki durgun suların derinliği, en az bir karış veya yirmi dört parmak olmalarıdır,"⁶¹² der.

⁶⁰⁷ Aynı. s.140; Merğînânî, Ön. ver., Cilt: 1, s.24.

⁶⁰⁸ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.141.

⁶⁰⁹ Ömer Nasûhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, Sadeleştiren: Mehmet Talu başkanlığında ilmi bir heyet, (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2003), s.68,69.

⁶¹⁰ Ali Fikri Yavuz, *Açıklamalı-Muâmelatlı İslâm İlmihali (İslam Fıkhi ve Hukuku)*, (İstanbul: Çile Yayınları, 2007), s.58.

⁶¹¹ Merğînânî, Ön. ver., Cilt: 1, s.24; Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.141; Nûreddîn Ebi'l-Hasen Ali b. Sultan Muhammed el-Heravî el-Kârî, *Fethu Bâbi'l-Înâye bi Şerhi'n-Nukâye*, Tahkik: Muhammed Nizâr Temîm, Heysem Nizâr Temîm, Cilt: 1, (Beyrut: Dâru'l-Erkam İbn Ebi'l-Erkam, 1418/1997), s.84; Bilmen, Ön. ver., s.69.

⁶¹² Yavuz, Ön. ver., s.59.

Konun devamında *el-Muhtasar*'da, “Büyük gölet, bir tarafı hareket ettirildiğinde, diğer tarafı hareketsiz kalan sudur ki, böyle bir suyun bir tarafına necaset düşse diğer tarafında abdest almak caizdir”⁶¹³ der.

Kâsım b. Kutluboğa metnin, “diğer tarafında abdest almak caizdir” kısmını açarken, necasetin düştüğü yerin pislendiğine işaret olduğunu vurgular. Aynı konuda Ebû Yusuf'tan gelen rivayete göre suyun her iki yönü de pis olmaz, ancak akarsuda olduğu gibi necaset görülürse, düşen kısımdan abdest alınmaz. Kâsım b. Kutluboğa Zâhidî'den nakille, bu konuda (necasetin düştüğü taraftan abdest alınıp alınmayacağı konusunda) meşayıhtan gelen rivayetlerin farklılık arz ettiğini, fetvanın her iki taraftan abdest alınabileceği yönden olduğunu söyler.⁶¹⁴ Bu konuda Molla Aliyyü'l-Kârî, “Belh ve Buhâra meşayıhı, büyük suya necaset düşüp de görünmediği takdirde insanlara kolaylık olsun diye, Ebu Yusuf'tan gelen bu rivayete göre amel amel ederler”⁶¹⁵ der.⁶¹⁶

El-Muhtasar metninde, “tahtakurusu, sinek, pire, eşek arısı, akrep gibi akıcı kanı bulunmayan hayvanın suda ölmesi, ayrıca balık, kurbağa ve yengeç gibi suda yaşayan bir hayvanın suda ölmesi o suyu kirletmez”⁶¹⁷ ifadesi geçer.

Bu ifade arasındaki, ‘suda yaşayan bir hayvanın suda ölmesi o suyu kirletmez’ kısmı hakkında müellif *Hidâye*'nden naklederek, suda ve su dışında yaşayan canlıların suda ölmesi suyu temizlikten çıkarır. Çünkü bu hayvanlar, tabiatları gereği su dışında da hayatta kalabiliyor. Denilir ki; temizlikten çıkarmaz çünkü bu hayvanların akıcı kanı yoktur. En sahih görüş de budur.⁶¹⁸ İbnü'l-Hümâm bu konuda şu açıklamada bulunur: “suda yaşamayıp da akıcı kanı bulunmayan hayvanlar suda yaşayan hayvanlar gibidir. Çünkü suyu necis kılan kandır. Yaratılışı gereği suda yaşayan canlılarda ise kan yoktur. Bundan sebep bir balığın kanı güneşte kurutulduğunda rengi beyazlar. Şayet bu, kan olsaydı rengi koyulaşır.”⁶¹⁹

⁶¹³ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.140,141.

⁶¹⁴ Aynı. s.141; Merğînânî, Ön. ver., Cilt: 1, s.24.

⁶¹⁵ Aliyyü'l-Kârî, Ön. ver., Cilt: 1, s.84.

⁶¹⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi ve diğer mezheplerin görüşleri hakkında bakınız: Aynı. Cilt: 1, s.83-87.

⁶¹⁷ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.141; Merğînânî, Ön. ver., Cilt: 1, s.24.

⁶¹⁸ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.141; Merğînânî, Cilt: 1, s.24.

⁶¹⁹ İbnü'l-Hümâm, Ön. Ver., Cilt: 1, s.89.

3.2.3.3. Kullanılmış Sular

El-Muhtasar'da kullanılmış sular ve çeşitleri şöyle açıklanır: “Kullanılmış sular, (herhangi bir necaset olmaksızın) abdestsizliği veya cünüplük halini gidermek için kullanılamaz. Kullanılmış sular (mâ-i müsta'mel), abdest ve gusül için kullanılan veya sevap kazanmak için insanın bedeninde kullandığı sulardır.”⁶²⁰

Kâsım b. Kutluboğa bu ibaredeki kullanılmış suların tarifi hakkında bazı tashihleri aktarır. Ebu Nasr Akta'a göre Ebû Hanîfe ve Muhammed'in ve mezhebin görüşü de budur.⁶²¹ *Feth-u Bâbi'l-Înâye*'de Ebû Hanife'den ve diğer imamlardan gelen farklı rivayetler sıralanır. Kâsım b. Kutluboğa'nın aktardığı gibi en doğru görüşün İmam Muhammed'in ve bir rivayette Ebû Hanife'nin de benimsediği yukarıdaki rivayet olduğudur. İmamların görüşlerini kısaca sıralayacak olursak: İmam Muhammed'e göre (bir rivayette Ebû Hanife de bu görüşte) mâ-i müstamel, temizdir temizleyici değildir. Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre temiz de değildir, temizleyici de değildir, pistir.⁶²² Fetva İmam Muhammed'in görüşüendir.⁶²³

Su ne zaman kullanılmış olur? *Hidâye*'de denir ki: “kullanılan su uzuvdan ayrılır ayrılmaz müstamel olur. Çünkü ‘müstamel olma’ hükmünün verilmesi, su uzuvdan ayrılmadan önce zarureten ötürü zordur. Su uzuvdan ayrıldıktan sonra zaruret ortadan kalkar.”⁶²⁴

Kâsım b. Kutluboğa kullanılan suyun temiz olması hakkında kendi tercihiyle birlikte Ebû Nar el-Akta', Merğînânî, Kudûrî (*Takrîb* adlı kitabından nakille), Sadruşşehid, Fahrulislam Pezdevî'den birçok tashihi de zikreder.⁶²⁵

Kâsım b. Kutluboğa, bu konuya bir fer' olarak, cünüp olan birinin mazmazaya niyet etmeden ağzına su alması halinde, suyun durumu konusunu da ele alır. Kâdihan'ın *Fetâvâ*'sından nakille bu durumda İmam Muhammed'in kavline göre suyun müstamel olmayacağını aktarır. İmam Ebû Yusuf'a göre ise, cünüp olan birinin ağzına su almakla, farzın yerine gelmesinden veya suya tükürüğün

⁶²⁰ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.141,142.

⁶²¹ Aynı. s.142.

⁶²² Bu konuda delil gösterilen hadis rivayetleri için bakınız: Aliyyü'l-Kârî, Ön. ver., Cilt: 1, s.89,90.

⁶²³ Merğînânî, Ön. ver., Cilt: 1, s.25; Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.142; Aliyyü'l-Kârî, Ön. ver., Cilt: 1, s.89.

⁶²⁴ Merğînânî, Ön. ver., s.25.

⁶²⁵ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.142.

bulaşmasından dolayı suyun temizleyicilik vasfının kalmayacağını aktarır.⁶²⁶ Kâsım b. Kutluboğa'nın zikrettiği bu fer' mesele, *el-Muhtasar*'ın meselelerinden değildir.

3.2.4. Kuyular hakkındaki hükümler

El-Muhtasar'da kuyuların içinde küçük-büyük havan ölüsü veya necis bir maddenin bulunması durumunda kuyular hakkındaki farklı hükümler anlatılır. “Bir kuyunun içine köpek, koyun, insan veya gövdesi büyük bir hayvan düşüp ölse kuyunun içindeki bütün sular çıkarılır. Eğer kuyuda -küçük olsun büyük olsun farketmez- bir hayvan ölüsü şişmiş veya dağılmış olsa, kuyunun bütün suyu çıkarılır. Kovaların sayısı, şehirlerde kullanılan orta büyüklükteki kovalara göre ölçülür. Mesela orta ölçüdeki kovalara göre yirmi kat büyüklükteki bir kova kullanılsa ve bu kova yirmi olarak sayılsa caizdir. Şayet kuyunun suyu çok olup devamlı kaynamakta ise, kuyunun bütün suyunu çıkarmak gerekir. Muhammed b. Hasen'den rivayete göre iki yüz kovadan üç yüz kovaya kadar su çıkarılır. Bazıları da derler ki: bu durumda o kuyunun yanına aynı büyüklükte bir kuyu kazılır ve sürekli kaynayan kuyunun suyu sonradan kazılan kuyu dolana kadar aktarılır. Sonradan kazılan kuyu dolduğunda ilk kuyunun temizliğine hükmederler.”

Tamamını verdiğimiz bu ibarede Kâsım b. Kutluboğa, İmam Muhammed'den gelen rivayeti sahih kabul eder. İmam Muhammed'in görüşü en sahih olandır.⁶²⁷

Aynı konuda diğer kitaplarda⁶²⁸ *el-Muhtasar*'da bulunmayan görüşler de vardır. Ebû Hanîfe'den gelen bir rivayette bu durumda muayyen bir sayı belirlemek yerine zann-ı galibe göre hareket edilir. Su kuyularından anlayan uzman ve güvenilir iki kişinin sözüne itibar edilir. *Hidaye* ve *Reddu'l-Muhtâr*'da bu görüş daha uygun görülür.⁶²⁹

İmam Muhammed'den gelen, iki yüz kovadan üç yüz kovaya kadar suyun çıkarılması şeklindeki rivayet genellikle kabul görülen rivayettir. İki yüz kova

⁶²⁶ Aynı. s.142,143.

⁶²⁷ Aynı. s.143.

⁶²⁸ Merğînânî, Ön. ver., Cilt: 1, s.28; Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Tahkik: Beşşâr Bekrî 'Arâbî, Cilt: 1, (Dimeşk: Dâru'l-Kubâ', 1425/2004), s.28,29; İbn Âbidîn, 2015a, Ön. ver., Cilt: 1, s.413, 414; Meydânî, Ön. ver., s.31.

⁶²⁹ Merğînânî, Ön. ver., Cilt: 1, s.28; İbn Âbidîn, 2015a, Ön. ver., Cilt: 1, s.413. İbn Âbidîn, hangi eserde, kimin görüşünü uygun bulduğunu açıklar. (Bakınız: Aynı. Cilt: 1, s.413.

çıkarılması vacip, üç yüz kova çıkarılması da müstehab görülür.⁶³⁰ İmamların bu konudaki ihtilafına sebep olarak kaynaklar, Kûfe'deki kuyuların küçük olduğu için kuyunun bütün suyunu tahliye etmek kolay olduğunu kaydeder. Daha sonra İmam Muhammed Basra'daki kuyuları görmüştür. Basra'nın kuyuları daha büyük olduğu için kuyunun tamamını tahliye etmenn zorluğundan dolayı iki yüzden üç yüze kadar kovanın çıkarılmasını takdir etmiştir.⁶³¹ Ayrıca İmam Muhammed'in görüşü net sayı belirttiğinden dolayı, insanlar için uygulaması daha kolaydır denilir.⁶³²

El-Muhtasar'da konunun devamında şöyle denilir: “Bir kuyunun içinde fare, tavuk veya başka bir hayvanın ölüsü bulunsa, henüz şişmemiş bir vaziyette ise, şayet bu sudan abdest almışlarsa bir gün bir gecenin namazını kaza ederler. Bu su ile yıkanmış necasetli çamaşırları tekrar yıkarlar. Eğer kuyunun içindeki lâşe şişmiş veya dağılmışsa, Ebû Hanife'ye göre üç gün üç geceden itibaren namazlarını kaza ederler. İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre, lâşenin ne zaman düştüğü araştırma neticesinde anlaşılincaya kadar hiçbir namazı kaza etmezler.”

Kâsım b. Kutluboğa *Fetâvâ'l-Attâbî*'nin, Sâhibeynin görüşünü tecih ettiğini nakleder. Sonra bu görüşe katılmadığını belirtir. İmam Burhânî, İmam Neseî, Mevsilî ve Sadruşşeria el-Mahbûbî gibi büyük âlimlerin pek çok kaynakta Ebû Hanife'nin görüşünü daha uygun bulduğunu aktarır. Meselenin sonunda *Bedâi*'den nakille, Sâhibeynin görüşünün kıyas, Ebû Hanife'nin görüşünün istihsan olduğunu vurgular. İstihsana göre amel etmenin, ibadetlerde daha ihtiyatlı bir davranış olduğunu söyler.⁶³³

Ebu Hanife bu konuda “yakîn şek ile zâil olmaz” kaidesine dayanmaktadır. Çünkü İmam-ı Azam'a göre ölümün sebebi açıktır: kuyuya düşmek. Ölüm sebebi muhtemelen başka bir sebep de olabilir ama zahirin mukabilinde vehme itibar edilmez. Bu durum şu misale benzeyebilir: bir adam birini yaralasa, o kişi de ölüncüye kadar yatalak olsa daha sonra da ölse bu kişinin ölümü o yaraya hamledilir. Başka bir sebepten dolayı ölmesi de muhtemeldir ancak açık olan sebep o kişinin aldığı yaradır. Kuyuya düşen lâşenin şişmemesi yakın bir zamana delalet eder. Yakın

⁶³⁰ Bilmen, Ön. ver., s.71. *el-Lübâb*'da “üç yüz kovaya kadar” lafzından bu sayıya ulaşmanın müstehab olduğuna işaret eder der. Meydânî, Ön. ver., s.31.

⁶³¹ İbn Âbidîn, 2015a, Ön. ver., Cilt: 1, s.413, 414; Meydânî, Ön. ver., s.31.

⁶³² Mevsilî, Ön. ver., Cilt: 1, s.28.

⁶³³ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.143,144.

zamanı da bir gün bir gece olarak takdir eder. Bir günden az bir zaman saatlerle ifade edilir, lâşenin ne kaç saat önce kuyuya düştüğünü tesbit ise mümkün değildir. Bir gün, namazlar konusundaki en az zaman dilimidir. Lâşenin şişmesi ve dağılması ise uzun zaman geçtiğine delalet eder. Uzun zaman da en kısa dilimiyle üç gün üç gece olarak takdir edilir.⁶³⁴

Sâhibeyn'e göre, muhtemeldir ki o lâşe başka bir sebeple henüz düşmüş olsun. Ruzgarın sürüklemesi gibi. Sâhibeyn "Hâdis olan bir emrin en yakın vakte izafesi" kuralına daha uygundur.⁶³⁵

3.2.5. Su Artıkları Hakkındaki Hükümler

El-Muhtasar'da "insanın ve eti yenen hayvanların artıklar temizdir." İbaresini hakkında Kâsım b. Kutluboğa, özellikle atların artıkları konusunda tashihlerde bulunur. Öncelikle *Hidaye*'den nakil yapar.

Atların artıkları konusunda *Hidaye*'ye baktığımızda, atların artıklarının Sâhibeyn'e göre temiz olduğu ve etinin yendiği belirtilir. En sahih görüşe göre Ebû Hanife'ye göre de temizdir. At etinin yenmesinin mekruh oluşu, atların kıymetine binaendir.⁶³⁶

et-Tashîh ve't-Tercîh'te şu bilgi yer alır: Atların artığı hakkında Ebû Hanîfe'den iki rivayet gelmiştir. En doğru olanı temiz ve temizleyici oluşudur. Bu görüş Sâhibeyn'in de görüşüdür.⁶³⁷

Konunun devamındaki "ehlî eşeğin ve bunlardan doğmuş katırların artıkları şüphelidir" ibaresinde Kâsım b. Kutluboğa, Kâdihan'ın: "en sahihi, bu mevzudaki şüphe bu artıkların temizleyici olmaları hususundadır"⁶³⁸ sözünü nakleder. *Hidaye*'de şüphenin sebebinin bu konudaki rivayetlerin tearuz etmesinden⁶³⁹ ve ashab-ı kiramın bu husustaki ihtilafında kaynaklandığı belirtilir.⁶⁴⁰

⁶³⁴ Aliyyü'l-Kârî, Ön. ver., Cilt: 1, s.100.

⁶³⁵ Bilmen, Ön. ver., s.72.

⁶³⁶ Merğînânî, Ön. ver., Cilt: 1, s.31.

⁶³⁷ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.144.

⁶³⁸ Aynı. s.144.

⁶³⁹ Ehlî merkeplerin etlerinin helallik-haramlık durumu konusundaki rivayetler için bakınız: Aliyyü'l-Kârî, Ön. ver., Cilt: 1, s.107.

⁶⁴⁰ Merğînânî, Ön. ver., Cilt: 1, s.30.

3.2.6. Teyemmüm bahsi

“Her kim yolcu veya şehrin dışında olup, bulunduğu yer ile şehir arasında bir mil yahut daha fazla mesafe bulunur, ya da suyu bulabiliyor ancak hasta olmaktan dolayı suyu kullandığı takdirde hastalığının artmasından korkarsa veya cünüp olan biri soğuk su ile gusül ettiğinde soğuktan öleceğinden ya da hastalanacağından korkarsa, temiz toprakla teyemmüm eder.”⁶⁴¹

Kâsım b. Kutluboğa, *el-Muhtasar*'ın tercümesini verdiğimiz bu metnin baş kısmındaki uzaklık mesafesi olan ‘mil’in doğru miktar olduğunu beyan eder.⁶⁴²

Suyun uzaklığının teyemmüme bir ruhsat olması, “..su bulamadığımız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin)”⁶⁴³ ayeti sebebiyledir. Uzaklığın da bir mil olarak takdir edilmesi, o mesafeye gidip dönmenin meşakkat doğuracağındandır.⁶⁴⁴ Mil mesafeler arasında en tercih edilen mesafedir. Şehre gitmek sıkıntıya sebep olacağından su yok hükmündedir. “Çünkü itaat takat hasebinedir.” Bu da ayetin manasına uygundur. Bu konuda itibar mesafeyedir, vaktin çıkmasından endişeye değil.⁶⁴⁵

Miktar olarak bir mil, fersahın üçte biridir.⁶⁴⁶ Bir fersah üç mil yani 12.000 zirâ mimarîdir. Orta yürüyüşle bir saatlik yol.⁶⁴⁷ Mîl, 4.000 zirâ-ı mimarîlik mesafe ölçüsüdür. Orta yürüyüşle yirmi dakikalık yol. Gözle görülen yerin sonu.⁶⁴⁸

3.2.7. Mestler üzerine Mesh bahsi

“Ayak parmağıyla üç parmağı gösterecek kadar büyük delik olan bir mestin üzerine mesh etmek caiz değildir. Üç parmaktan az olursa caizdir.” *Muhtasaru'l-Kudûri*'de mestler üzerine mesh konusu anlatılırken mest kullanmaya engel olan gediğin miktar hakkındaki bu açıklamaya Kâsım b. Kutluboğa kısa bir tashihte

⁶⁴¹ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.145.

⁶⁴² Aynı. s.145.

⁶⁴³ Kur'an, (Mâide, 5/6.)

⁶⁴⁴ Mevsilî, Ön. ver., Cilt: 1, s.32.

⁶⁴⁵ Mergînânî, Ön. ver., Cilt: 1, s.32.

⁶⁴⁶ Mevsilî, Ön. ver., Cilt: 1, s.32.

⁶⁴⁷ Erdoğan, Ön. ver., s.141.

⁶⁴⁸ Aynı. s.376,377.

bulunur. Buradaki ayak parmağıyla üç parmak, ayağın küçük parmağıdır. Sahih olan da budur.⁶⁴⁹

Yukarıdaki konu *Hidâye*'de genişçe anlatılır. *El-Muhtasar*'ın ibaresinin neredeyse aynısı *el-Bidâyetü'l-Mubtedî* metninde geçer. Merğînânî kısaca bu husustaki ihtilafı ele alıp, muhalif imamların kavillerini zikreder. Mezhebin muteber görüşünü biraz daha geniş biçimde aktarır. Şöyle ki mestler, genellikle az da olsa ya yırtılır veya delinir eşyalardır. Durum böyle olunca sürekli çıkarılıp giyilmesi zorluğa yol açar. Büyük veya çok sayılan delik ve yırtık olmamasında ise bir zorluk söz konusu değildir. Büyük delik, en küçük üç tane ayak parmağı kadar bir miktarın görünmesi durumudur. En doğru görüş de budur. 'En küçük ayak parmağının üçü kadar,' şeklinde miktarın belirlenmesinin sebebi de ayakta asıl olan parmaklardır. Mesela bir kimse bir insanın ayağından üç parmağı koparsa, tam bir ayak koparmanın diyetini verir.⁶⁵⁰ Üç parmak da, bir ayağın çoğunluğudur. Çoğunluk tamamın hükmündedir. Küçük parmak olarak takdir edilmesi ise ihtiyata binaendir.⁶⁵¹

“Çoraplara mesh vermek, Ebû Hanifeye göre caiz değildir. Ancak mestin alt ve üstleri deriden olup altındaki deri dikili olursa, o zaman mesh etmek caiz olur. Ebû Yusuf ve Muhammed dediler ki: çorap, suyu ayağa sızdırmayacak kadar sık ve kalın ise üzerlerine mesh etmek caizdir.”⁶⁵²

El-Muhtasar metnindeki bu meselede *Hidaye*'de⁶⁵³, Ebû Hanife'nin daha sonra Sâhibeyn'in görüşüne yöneldiği belirtilir. Kaynaklarda Ebû Hanife'nin vefatından yedi veya üç gün önce Sâhibeyn'in görüşünü benimsediği anlatılır.⁶⁵⁴ İmam, vefat hastalığı sırasında çoraba mesh etmiş, sonra talebelerine: “daha önce insanları sakıncı yaptığım şeyi yaptım” demiş ve talebeleri İmamın bu fiilinden,

⁶⁴⁹ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.146.

⁶⁵⁰ Bu misal Leknevî'nin *Hidâye Şerhinden* alıntıdır. Bakınız: Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdulhay b. Muhammed Abdilhalim b. Muhammed Emînillah es-Sihâlevî el-Leknevî, *Şerhu'l-Hidâye*, Tahrir: Nuaym Eşref Nûr Ahmed, Cilt: 1, (Birinci basım. Karaçi: İdâratu'l-Kur'âni ve'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, 1417), s.196.

⁶⁵¹ Merğînânî, Ön. ver., Cilt: 1, s.36.

⁶⁵² Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.146.

⁶⁵³ Merğînânî, Ön. ver., Cilt: 1, s.37.

⁶⁵⁴ Aliyyü'l-Kârî, Ön. ver., Cilt: 1, s.124; Leknevî, 1417, Ön. ver., Cilt: 1, s.202.

sahibeynin kavline döndüğüne delil getirmiştir.⁶⁵⁵ Mezhebin kabul gören de bu görüştür.⁶⁵⁶

3.2.8. Hayız Bahsi

“Hayız ve cünüp olana, Kur'an okumak caiz değildir.” Kâsım b. Kutluboğa *el-Muhtasar*'ın bu metninde Tahâvî'nin görüşünden sakınmak için ister bir ayet, isterse daha az olsun Kur'an okumak maksadıyla olursa caiz olmadığı şeklinde tashih eder.⁶⁵⁷ Bu görüş Kerhî'nin görüşüdür. Tahâvî'nin görüşüne göre, bir ayetten az okumak hem nazım hem de mana yönünden eksik olduğu için bu miktarla namaz kılmak caiz olmaz. Bir ayetten az okuyan kişi ‘Kârî’ yani Kur'an okumuş sayılmaz. Bu durumda cünüp, hayız veya nifas halinde bulunan bir kimsenin bir ayetten az bir miktar okumasında sakınca yoktur.⁶⁵⁸

Bir ayetten az bile okumanın caiz olmadığını savunanlar: “Hayızlı ve cünüp olanlar Kur'an'dan bir şey okuyamazlar”⁶⁵⁹ hadisine dayanmaktadır.⁶⁶⁰

“Abdestsize, Kur'anı ellemek caiz değildir. Ancak Mushaf kılıfıyla olursa caizdir.” *el-Muhtasar*'daki bu ibarede müellifimiz Kâsım b. Kutluboğa'nın tashih ettiği nokta, mushafın kılıfı mushafa yapışık mı yoksa ayrı bir kılıf mı olduğudur. Müellif mushafın kılıfının ayrı olması görüşünün doğrulunu savunur. Mushafa yapışık olan bir kılıfa abdestsiz dokunmanın caiz olmadığını görüşünü daha sahih kabul eder.⁶⁶¹ Müellifin bu konuda da alıntı yaptığı *el-Hidâye*'de, cünüp, hayız ve nifas olan kişilerin mushafı ancak kılıfıyla olduğunda, kılıfına dokunabilecekleri belirtilir. Hatta üzerinde Kur'an'dan bir sûre olan bir dînârı bile ancak kese içinde olduğunda taşıyabileceklerini söyler. “Abdesti olmayanlar da aynı şekilde Mushafa kılıfsız dokunamazlar” der. Buna sebep olarak Peygamberimizin: “Kur'ân'a ancak temiz olanlar dokunur.”⁶⁶² Hadisini delil gösterir. Ayrıca musahafa kılıfsız

⁶⁵⁵ Leknevî, 1417, Cilt: 1, s.202, 203.

⁶⁵⁶ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.146.

⁶⁵⁷ Aynı. s.147.

⁶⁵⁸ İbnü'l-Hümâm, Ön. ver., Cilt: 1, s.171; Aliyyü'l-Kârî, Ön. ver., Cilt: 1, s.141.

⁶⁵⁹ Tirmizî, 131; İbn Mâce, 595,596; Beyhakî, Cilt: 1, 89; Dârukutnî, Cilt: 1, s.117.

⁶⁶⁰ Hadis hakkındaki değerlendirmeler için bakınız: Zeyla'î, Ön. ver., Cilt: 1, s.195,196; İbnü'l-Hümâm, Ön. ver., Cilt: 1, s.171.

⁶⁶¹ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.147.

⁶⁶² Nesâî, Kitâbu'd-diyât; Ebû Dâvûd, Merâsîl, 92.

dokunmanın haramlığı konusunda abdestsiz olanla cünüp, hayız ve nifas olanların bir tutulmasına sebep olarak, elle dokunma hakkındaki hükmün sabit olmasıdır.⁶⁶³

“Aybaşı kanı on günden az bir sürede kesilirse, gusül etmedikçe veya tam olarak bir namaz vakti geçmedikçe onunla cinsel ilişkide bulunmak caiz değildir. Hayız kanı tam on günde kesilirse, yıkanmadan önce yaklaşmak caiz olur. Hayız süresindeki iki kanın arasında görünen temizlik müddeti de, kanın görüldüğü zaman gibidir.”⁶⁶⁴ Hayız müddetinin ne kadar olduğunu açıklayan *Muhtasar*’ın bu ibarelerindeki tashih konusu, hayız süresi içinde bir zaman kanın kesilmesi durumunda, kanın kesildiği bu zamanın temizlik süresinden mi yoksa hayız süresinden mi olduğu konusudur.

Kâsım b. Kutluboğa, birçok meselede olduğu gibi *Hidâye*’den alıntı yapar. Mesele hakkında *Hidâye*’ye baktığımızda, aybaşı halinin süresi içindeki kan kesintileri, kanın devamlı gelmesi hükmündedir. Bu görüş, İmam Ebû Hanife’den gelen rivayetlerden biridir. Sebebi de şudur: hayız hali süresinin tamamında kanın kesilmeden gelmesi icma ile şart değildir. Bu durum zekâta tabi mal gibi değerlendirilir. Nisab yılın başında ve sonunda mevcutsa zekâta tabidir. Burada da hayız süresinin başı ve sonunda kan varsa, bu müddetin ortalarındaki kan kesintilerine bakılmaz. İmam Ebû Yusuf Ebû Hanife’den bir rivayette bulunur. Ebû Yusuf’un rivayetinin, İmamın bu konudaki son görüşü olduğu söylenir. İlgili rivayet şudur: Temizlik süresi, fasılasız on beş günden az olursa bu sürenin tamamı kesintisiz kan gibi olur. Bu fasit bir temizliktir, dolayısıyla kan (aybaşı hali) gibidir. Çünkü onbeş günden aşağı olan kesinti temizlik hali sayılmaz, bozuk bir adettir. Bu görüşü almak daha uygundur.⁶⁶⁵

Kâsım b. Kutluboğa *Hidâye*’deki görüşü naklettikten sonra İsbîcâbî’nin üstadının, fetva noktasında bu görüşü tercih ettiğini nakleder.⁶⁶⁶ Daha sonra bu görüşü açıklar: “derim ki: bu görüş gereği, hayzın iki tarafı yani başlangıcı ve bitiminde kanın görülmesi şartıyla temizlikle bitmesidir. Şayet ilk defa aybaşı hali gören biri bir gün kan görüp on dört gün bir şey görmeyip sonra bir gün kan kan görse, ilk baştaki on günün hayız olduğuna, bu kişinin gördüğü kan ile de bâliğa

⁶⁶³ Merğînânî, Ön. ver., Cilt: 1, s.39.

⁶⁶⁴ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.147.

⁶⁶⁵ Merğînânî, Ön. ver., Cilt: 1, s.39.

⁶⁶⁶ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.148.

olduğuna hükmederiz. Adeti olan biri eğer adetinden önce kan görse, sonraki on gün görmeyip sonraki gün kan görse, şayet bu kişinin adeti on gün ise kan görmediği on günün hayız olduğuna hükmederiz.”⁶⁶⁷

Kâsım b. Kutluboğa bu açıklamanın peşine bir de itiraz getirir: bu görüş haddizatında sahih bir görüş olsa bile *el-Muhtasar* sahibinin ibareleri, bu görüşü kabul etmez. Çünkü Kudûrî aybaşı süresi hakkında sözlerini İmam Muhammed’in, fazladan olan üç günün fasıla olduğu görüşünden sakınmak için söylemiştir.⁶⁶⁸

Aynı konuda *Fethu’l-Kadîr* ve *Feth-u Bâbi’l-Înâye*’de⁶⁶⁹ geniş açıklamalar mevcuttur. *et-Tashîh ve’t-Tercîh ‘ale’l-Muhtasari’l-Kudûrî*’de geçen “et-Tuhru’l-Mütehâllil” iki aybaşı hali arasındaki, en azı on beş gön olan tam ve sahih bir temizlik müddetidir. Eğer temizlik süresi en az müddeti olan on beş günden az olursa bu durumda ne olur? İki hayızdaki iki kan arasında bir ara mı olur yoksa devam eden bir hayız gibi fasid bir temizlikmidir? Bu konuda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda büyük âlim İbnü’l-Hümâm farklı yedi görüş zikreder. Bu görüşlerin tamamı İmam Ebû Hanîfe’den rivayet edilir. Bu görüşlerden müftâ bih olanı Ebû Yusuf rivayet ettiği görüştür.⁶⁷⁰

Muhtasaru’l-Kudûrî’nin metninde geçen konu bir hayız arasındaki temizlikle alakalıdır. İki aybaşı arasındaki Tuhr-u fâsid değildir. Kâsım b. Kutluboğa’nın bu açıkladığı mesele İmam Muhammed’den rivayet edilen görüşten sakınmak ve itiraz sadedindedir.⁶⁷¹ İmam Muhammed’den rivayet edilen görüş şudur: aybaşı müddetindeki temizlik üç gün veya fazlası olduğunda ve iki kan görülen günlerden fazla olduğunda bu temizlik fasıla olur. Mesela kişi, bir gün kan görse üç gün görmese sonra bir gün kan görse, bu süre hayız sayılmaz. Çünkü temizlik süresi üç gün, kan görülen gün ise iki gün. Kan görülmeyen günler görülen günlerden fazla olduğu için fasıla olur (hayız sayılmaz). Aynı şekilde temizlik günleri kanlı günlerden fazla olduğunda temiz olduğuna hükmedilir. Eğer kişi bir gün kan görüp üç gün görmese sonra iki gün görse altı günün tamamı aybaşı hali sayılır. Çünkü altı günün başında ve sonunda kan görülen günlerle görülmeyen günler eşit olmuş

⁶⁶⁷ Aynı. s.148.

⁶⁶⁸ Aynı. s.148.

⁶⁶⁹ Aliyyül-Kârî, ön. ver., Cilt: 1, s.136-138.

⁶⁷⁰ İbnü’l-Hümâm, Ön. ver., Cilt: 1, s.17177.

⁶⁷¹ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.148. Tahkik edenin 4 numaralı dip notu.

dolayısıyla kan görülen günler fazla gibi oldu. Yine bu görüşe göre şayet kişi üç gün kan görse, beş gün görmese sonra bir gün yine kanı görse, ilk üç gün hayız sayılır. Çünkü kan görülmeyen günler daha fazladır. Bu günler fasıla olmuş olur. İlk üç gün ise hayız müddeti için yeterlidir. Hayzın en az süresi üç gündür. Bu sebeple kanın görüldüğü ilk üç gün hayız sayılır.⁶⁷²

3.2.9. İstihâze (özür) Hali Bahsi

“İstihâze hükmünde olan, sürekli idrar sızdıran, sürekli burnu kanayan ve yarası devamlı akan kişiler her namaz vaktinde abdest alırlar, o vakit içinde bu abdestle diledikleri kadar farz ve nafil namaz kılabilirler. Vakıt çıkınca abdestleri bozular. Diğer vakit için yeniden abdest almaları gerekir. (Bu vakit içinde de bu abdestle diledikleri kadar namaz kılabilirler. Her vakitte yeni abdest alarak böylece devam ederler.)”⁶⁷³ İstihâze hakkındaki *el-Muhtasar*’ın bu ibarelerinden sadece ‘Vakit çıkınca abdestleri bozular’ cümlesinde tashih vardır.

Kâsım b. Kutluboğa bu konuda vakitten kasıt, farz olan namaz vakti olduğunu, şayet özür sahibi bayram namazı için abdest alsın Ebû Hanife ve İmam Muhammed göre bu abdestle öğle namazını kılabilceğini söyler. Sahih görüşün de bu görüş olduğunu vurgular.⁶⁷⁴

Konu *Hidâye*’de genişçe anlatılır. Vaktin çıkmasıyla özür sahibinin abdestinin çıkacağı, diğer vakit için özürünün yeniden abdest alması gerekir. Bu görüş üç imamın görüşüdür. İmam Züfer’e göre vaktin çıkmasıyla değil girmesiyle özür sahibinin abdest alması gerekir.

Bu ihtilafın şöyle bir semeresi vardır: özür sahibi şayet güneş doğarken abdest alsın Ebu Hanife ve İmam Muhammed’e göre öğle namazının vakti çıkana kadar bu abdest yeterlidir. Ebû Yusuf ve İmam Züfer’e göre öğle namazının girmesine kadar bu abdest yeterlidir.⁶⁷⁵ Neticede özürünün abdesti:

- a. Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed’e göre, vaktin çıkmasıyla bozular.
- b. İmam Züfer’e göre, vaktin girmesiyle bozular.

⁶⁷² Aliyyül-Kârî, Ön. ver., Cilt: 1, s.137.

⁶⁷³ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.149.

⁶⁷⁴ Aynı. s.149.

⁶⁷⁵ Merğînânî, Ön. ver., Cilt: 1, s.41.

- c. Ebû Yusuf'a göre ise hangisi olursa olsun (hem vaktin girmesi hem de çıkması durumunda) bozuktur.⁶⁷⁶

3.2.10. Nifas hali bahsi

“Nifas, doğumdan sonra çıkan kana denir. Hamilenin gördüğü ve doğumda daha bebeğin bedeninin çıkmasından önce gördüğü kan, istihâze kanıdır. Nifas süresinin en azının bir sınırı yoktur. En fazlasının sınırı ise kırk gündür. Kırk günden fazla görülen kan ise istihâze kanıdır.”⁶⁷⁷ Bu ibarede tashihe konu olan kısım ‘çocuğun bedeninin çıkmasından önce’ kısmıdır.

Kâsım b. Kutluboğa *el-Cevâhir* isimli eserden nakille çocuğun bedeninin çoğunun çıkması olduğu görüşü tercih eder. Bu görüşün Halef b. Eyyüb el-Âmirî'nin (205)⁶⁷⁸ Ebû Yûsuf'tan rivayet ettiğini ayrıca bu görüşün Ebû Hanîfe'nin görüşü olduğunu belirtir.⁶⁷⁹ İmam Muhammed'e göre ise, çocuğun bedeninin tamamı çıkmadan nifas olmaz.⁶⁸⁰

“Bir batında ikiz doğuran hanımın nifas hali Ebu Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre, birinci çocuğun doğmasıyla çıkan kanla, İmam Muhammed'e göre ikinci çocuğun doğması akabinde çıkan kan ile başlar.” Kâsım b. Kutluboğa İsbîcâbî'nin, “sahih olan birinci görüştür” dediğini nakleder. Tashihe ehil olan İmamların da bu görüşe dayandığını belirtir.⁶⁸¹ Aliyyü'l-Kârî de doğru olanın Şeyhayn'ın görüşü olduğunu belirtir. Çünkü birinci çocuğun doğumuyla görülen kan, doğumdan sonra rahimden çıkan lohusalık kanıdır. İmam Muhammed'e göre, ikinci çocuğun doğmasıyla çıkan kan nifas kanıdır. Çünkü kadın birinci çocuğu doğurunca hala ikinciye hamiledir, ikinci çocuk sebebiyle rahim tıkanıktır. Birinci çocuğun çıkmasının akabinde görülen kan rahimden çıkmamıştır. İmam Züfer (r.a) de bu görüştedir.⁶⁸²

⁶⁷⁶ Aynı. Cilt: 1, s.41.

⁶⁷⁷ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.149.

⁶⁷⁸ el-Kureşî, Ön. ver., Cilt: 2, s.170-172.

⁶⁷⁹ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.149.

⁶⁸⁰ Leknevî, 1417, Ön. ver., Cilt: 1, s. 225,226.

⁶⁸¹ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.149,150.

⁶⁸² Aliyyül-Kârî, Ön. ver., Cilt: 1, s.145.

3.2.11. Necasetler Bahsi

Necasetleri temizlenme yöntemleri hakkında *el-Muhtasar*'da, "bir yere necaset isabet etse, sonra güneş ile kuruyup eseri de giderse, o yerde namaz kılmak caiz olur fakat aynı yerden teyemmüm almak caiz olmaz."

Kâsım b. Kutluboğa, *el-Cevâhir*'den nakille, güneş ile kuruması şeklindeki kaydın ittifakla âdete göre olduğunu söyler. Şart olanın ise necasetin kuruması ve esrinin (tat, koku, renk) kaybolması olduğunu belirtir. Zahidî'nin de, sahih olanın güneşi görüp görmemesinin veya ot olup olmaması arasında farkın olmadığını söylediğini nakleder.⁶⁸³

Bu konuda kaynaklarda metinde geçenlere yakın bilgiler yer alır. Yeryüzü ve kamyş, kuru hurma dalından yapılan evler, ot gibi yere bitişik olan şeyler kurumak ve eserinin kaybolmasıyla temizlenmiş olur. Kurumak ve eserinin kaybolması ister güneşte kurumak suretiyle ister rüzgarın esmesiyle kuruyup uçmak isterse ateşin yakmasıyla olsun fark etmez. 'Yere bitişik' olarak kayıtlanmasına sebep, şayet yerden ayrı olsa ancak yıkamakla temizlenir. Yere bitişik olup kuruyan ve necasetin eseri kaybolan bir yerde namaz kılmak da caizdir. Buna sebep olarak da İbn Ömer'den (r.anhümâ) gelen ve bu konuda farklı rivayetlerin olmasıdır. Ancak böyle bir yerden teyemmüm almak ittifakla caiz değildir. Teyemmüm caiz olmaması ise kitapla sabit oluşudur. Kitapla sabit olan bir mesele hükmü haber-i vahid ile değişmez. Aynı konuda, Ebû Hanîfe'den gelen bir rivayete göre teyemmüm de caizdir.⁶⁸⁴ Ancak bu rivayet pek kabul görmemiştir.⁶⁸⁵

El-Muhtasar'da necasetler bölümü şu metin ile devam eder: "bir kimseye bir dirhem veya daha azı miktarı kan, büyük pislik, idrar, şarap gibi ağır necaset bulaşırsa onunla namaz kılmak caiz, dirhemden fazlası bulaşırsa onunla namaz caiz olmaz."⁶⁸⁶

Kâsım b. Kutluboğa farklı birçok kaynaktan alıntılar yaparak 'dirhem miktarı'nın en sahih görüş olduğuna delil getirir. Ağır necasetlerin namaza engel olmayan miktarının, 'dirhem miktarı' olarak belirlenmesinin sebebi, necasetten

⁶⁸³ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.150.

⁶⁸⁴ Aliyyül-Kârî, Ön. ver., Cilt: 1, s.157.

⁶⁸⁵ Aynı. Cilt: 1, s.157. Mezkûr kaynağın 1. Dipnotunda Zeyla'î'nin *Tebyînü'l-Hakâik* isimli eserinde İmam'dan gelen bu rivayeti kısaca vermiştir.

⁶⁸⁶ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.150.

tamamen sakınmanın neredeyse mümkün olmamasıdır. Çünkü dinde zorluk yoktur. Ayrıca istincâ yerinin büyüklüğü dirhem miktarı kadar olduğu için az necaset böyle takdir edildi. Dirhem miktarı bir rivayete göre genişlik itibariyledir. Sahih olan sahih olan rivayet de budur. Genişlik olarak dirhem avucun içi büyüklüktedir. Başka bir rivayete göre ise dirhem ağırlık ölçüsüdür. Ağırlığı miskal kadar olan dirhemdir. İki rivayeti uzlaştırmak için bazıları dediler ki: birincisi ince olan için, ikincisi yoğun olan içindir.⁶⁸⁷

“Eğer etleri yenen hayvanların idrarları gibi hafif necaset bulaşır ve bu necaset elbisenin dörtte biri kadar bir miktar olmazsa onunla namaz kılmak caizdir.”⁶⁸⁸ Bu ibarede ise ‘elbisenin dörtte birine ulaşmazsa’ cümlesi tashih edilir.

Kâsım b. Kutluboğa farklı kaynaklardan bunun Ebû Hanîfe’nin görüşü olduğunu nakleder. Sonrasında elbisenin dörtte birinden neyin kastedildiği konusunda tercihte bulunur. Ebû Nasr el-Akta’a, göre en sahihi kendisiyle namaz kılınması caiz olan asgari elbisenin dörtte biridir. Buna göre mesela izârın, dörtte biri olduğunu söyler. *El-Muhît* adlı eserde giyilen normal bir elbisenin bütününün dörtte biri olduğu, bir görüşe göre de elbisenin necaset değen kısmının dörtte biri olduğu ve bunun en sahih görüş olduğu söylenir. Sadruşşehid ve Zâhidî’ye göre de bu görüş fetvâ verilen ve en sahih olan görüştür.⁶⁸⁹

Elbisenin dörtte birlik kısmı görüşü Ebu Hanife ve İmam Muhammed’in görüşüdür. Ebu Yusuf’a göre hafif necasetlerdeki ölçü bir karış olmasıdır. Bu görüş Hasen b. Ziyâd’ın Ebû Hanîfe’den naklettiği rivayettir. Tercih edilen görüş ilk görüştür. Çünkü elbisenin dörtte birinden az olan kısım fahiş yani aşırı sayılmaz. Hafif necasetlerde ise namaza engel miktar, aşırı sayılan miktardır. Ayrıca temiz elbisenin bulunmadığı durumda necis elbiseyle namaz kılmak zorunda olan biri dörtte biri temiz olan bir elbise bulduğunda bununla namaz kılması vaciptir. Bu durumda dörtte birlik kısım elbisenin tamamı yerine geçer. (Hanefî mezhebine göre) abdestte başın dörtte biri farzdır. İhramlı olanın başının dörtte birini kesmesi durumunda dem gerektiği için böyle takdir edilmiştir. Kâsım b. Kutluboğa’nın da

⁶⁸⁷ Merğînânî, Ön. ver., Cilt: 1, s.41,42

⁶⁸⁸ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.150.

⁶⁸⁹ Aynı. s.150,151.

naklettiği gibi elbisenin dörtte birinden neyin kastedildiği hakkında farklı görüşler mevcuttur.⁶⁹⁰

“yıkaması gereken necasetin temizliği iki çeşittir:

- a. Bizzat gözle görülen necaset. Bu kısmın temizliği, ‘aynının ortadan kaldırılması şeklinde olur. Eğer necasetin temizliği güç olup eseri/izi kalırsa bunda bir sakınca yoktur.
- b. Gözle görünmeyen necaset. Bu kısmın temizliği, yıkayanın temizlenmiş olduğuna kanaat getirinceye kadar yıkamasıyla gerçekleşir.”

Kâsım b. Kutluboğa Kâdihan’ın Ebû Yusuf’a göre şarap kabının temizliği hakkında şöyle söylediğini nakleder: her defasında kurumayıp her defasında içine su doldurulsa, su rengi değişmiş olarak çıktığında kap temizlenmez. Suyun rengi değişmeden berrak olarak çıktığında kabın temiz olduğuna hükmedilir. Fetvâ da buna göredir. Şayet şarap, sirke olarak kalsa kabın tamamı temizlenmiş olur. Ebulleys Semerkandî de bu görüşü alır. Sadrüşşehid de bu görüşü seçer. Çünkü sirkenin buharı kabın en üstüne yükselip kabın tamamını temizler.⁶⁹¹

“İstinca sünnettir. Taş ve taşın yerini tutan her madde istincâ için yeterlidir. İstinca yapan kişi, istinca yaptığı yeri temizleyinceye kadar siler. İstincada herhangi bir sayı sünnet değildir. İstinca edilen yeri su ile yıkamak en faziletlisidir. Eğer necaset çıktığı yeri aşarsa, temizliği ancak su ile olur. Kemik, tezek, yenen bir şey ve sağ elle istinca yapılmaz.”⁶⁹²

Taharet bahsinin bu son ibaresinde tashihe konu edilen yer: ‘Eğer necaset çıkış yerini aşarsa, temizliği ancak su ile mümkündür.’ cümlesidir. Müellifimiz Kâsım b. Kutluboğa İsbîcâbî’den şunu nakleder: “bu durum (su ile temizliğin farz olması) necaset, istinca yerini aşıp bir dirhem veya dirhemden fazla olduğu durumundadır. Ancak dirhem miktarından az olup, istinca yeriyle birlikte dirhem miktarını aşarsa Ebû Hanife ve Ebû Yusuf derler ki: bu durumda taş ile temizlik

⁶⁹⁰ Aliyyül-Kârî, Ön. ver., Cilt: 1, s.158.

⁶⁹¹ Kâsım b. Kutluboğa, 2002, Ön. ver., s.151.

⁶⁹² Aynı. s.151,152.

yeterlidir. İmam Muhammed der ki: su ile yıkaması şarttır. Sahih görüş Şeyhayn görüşüdür.”⁶⁹³

Bu konudaki ihtilafı kaynaklar şöyle sebeplendirir: çıkış yerini aşan necaset bir dirhemden fazla olursa ittifakla yıkanması gerekir. Eğer taşan necaset bir dirhemden az ise çıkış yeriyle beraber bir dirhemden fazla olursa Şeyhayn’e göre su ile yıkanması farz olmaz. Çünkü necasetin çıkış yeri onlara göre bedenın içi kabul edildiği için su ile yıkamak farz olmaz. Bedenin dışındaki necasete katılmadan su ile yıkamanın farziyeti düşer. İmam Muhammed’e göre bu durumda necasetin su ile yıkanması farzdır. Zira necasetin çıkış yeri bedenın dışı sayılır. Çıkış yeri bedenın dışına katılır. Çünkü çıkış yerini yıkamamak konusundaki af, onun bedenın dışından sayılmasını gerektirmez. Bunun delili de cünüplük ve hayız halinde çıkış mahalli ve necasetin değdiği yeri yıkamak farzdır. Sahih görüş Şeyhayn’ın görüşüdür.⁶⁹⁴

Çalışmamıza örneklem olarak seçilen teharet bölümünde tashih ve tercihlere konu olan bölümleri farklı fıkıh eserlerinden faydalanarak incelemeye çalıştık.

---

⁶⁹³ Aynı. s.152.

⁶⁹⁴ İbn Âbidîn, 2015a, Cilt: 1, s.204.

SONUÇ

Kâsım b. Kutluboğa'nın "Muhtasarü'l-Kudûrî" Üzerine Yazdığı Tashîh Ta'lik ve Tercihlerinin Metot ve Muhteva Yönünden İncelenmesi (İbadetler Bölümü Örneği) başlıklı bu çalışma, IX. Asır Hanefî fakihlerinden Kâsım b. Kutluboğa'nın, *Muhtasarü'l-Kudûrî* metnini merkeze alarak Hanefî mezhebinin en kuvvetli görüşlerini bir araya toplamak amacıyla yazdığı *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî* adlı şerhinin ibadetler bölümünün incelenmesi amacıyla hazırlanmıştır.

Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî, Memlükler devrinde yaşamış fıkıh ve hadis başta olmak üzere İslâmî ilimlerin neredeyse bütün alanlarında eserler vermiş bir âlimdir. O, asrının önde gelen âlimlerden istifade ederek kendini yetiştirmiş ve elde ettiği ilmî birikimi ile pek çok tanınmış âlimin de yetişmesine vesile olmuştur. Gerek kaleme aldığı iki yüze yakın eseri gerek üstün hitap kabiliyeti ve güzel ahlakı gerekse mütevazı yaşantısı ile Kâsım b. Kutluboğa kendi döneminde ve sonraki yüzyıllarda saygın bir konuma sahiptir.

Kâsım b. Kutluboğa'nın çalışmamıza konu olan eseri *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî*, mukaddimesi ve içeriği itibariyle orijinal bir eserdir. Eserin farklı kütüphanede birçok el yazması nüshalarının mevcut olması ve sonraki fakihlerin kitaplarında referans göstermesi ve atıflarda bulunması bu kitabın saygınlığını ortaya koyar. Kitap, fetva usulü niteliğinde olan mukaddimesi ile dikkat çeker. Eserin mukaddimesi Hanefî mezhebinde yazılan ilk "fetva adabı" örneklerindedir. Müellif mukaddimesinde belirlediği hususlara kitabında riayet eder. Hanefî mezhebinin karakteristik yapısı nedeni ile mezhep imamlarından gelen birçok rivayet arasından en mutemet olanlarını bir araya toplayan bir eser olması *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî*'yi diğer şerhlerden farklı kılar. Kitabın en dikkat çeken yönlerinden biri de müellifin ihtilafli meselelerde Ebû Hanîfe'nin görüşüne kesinlikle uymasındır. Ancak ihtilaf zamanın değişmesine bağlı olarak müteahhirun âlimlerin zaruri gördükleri bir kısım meselelerde imamın kavlini terk eder. Eğer ihtilaf zamana bağlı değilse delile bağlı bir ihtilaf ise Ebû Hanîfe'nin görüşünü almaya doğruluğunu ispat etmeye gayret eder.

et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî her ne kadar sadece bazı tashihleri ve rivayetleri bir araya getiren kısa bir eser gibi görünse de takdiri hak eden, kendine özgü aklî ve ilmî birikimle dolu bir çalışmadır. Kâsım b. Kutluboğa okuyucunun *el-Muhtasar*'ın metnine hâkim olduğunu hatta ezbere bildiğini var sayarak tashîh yaptığı bölümleri olabildiğince kısa ve özlü tutmuştur. Kitabın muhtasar bir eser olmasının yanında müellifin kaynakları bir hayli çoktur. Yaptığı alıntılarda güvenilir bir ravi olan Kâsım b. Kutluboğa harfî alıntılardan ziyade okuyucunun faydalanacağı ve konu ile alakalı kısımları iktibas etmiştir. Tashih yaptığı konularda kendi re'yi ve tercihlerden ziyade itimad ettiği selef âlimlerin tercihlerini nakleder. Faydalandığı eserleri ve ıstihlaları bazen meşhur isimleri ile değil kendine özgü tabirler ile isimlendirir. Zaman zaman âlimleri de tanınan isimler ile değil lakap ve künyeleri zikretmekle yetinir. Eserin ibadetler bölümünde az bir kısmı haricinde delillere yer verilmez. Müellifin nazarında genellikle hata yapılan ve çağdaşı olan akranı âlimler arasında ihtilafa sebep olan yerlerde, âdeti dışına çıkıp deliller zikreder. Kâsım b. Kutluboğa kitabında diğer mezheplerin görüşlerine ve eserlerine hiç değinmese de kitabın mukaddimesinde diğer mezheplerin kaynaklarından bir hayli faydalanmıştır. Kâsım b. Kutluboğa Tashîh ve tercihlerinde kapalı ibareler yerine net ve açık tabirler kullanır. Eserin ibadetler bölümünde en çok *el-Hidâye*'den alıntılar mevcuttur.

Kâsım b. Kutluboğa, fetva ve kaza konusunda hangi görüşlerin esas alınacağını ortaya koyarken, Hanefi literatüründe daha önce dile getirilen malumatları toplamış ve birtakım değerlendirmeler yaparak bu literatüre önemli katkılar sunmuştur.

et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî'nin mezhebin doğruluğunu kanıtlama çabasından uzak, uzun tartışmaların neticelerini kısaca vermesi, sonraki eserlere kaynak olması gibi özellikleriyle fıkıh ilmi ile ilgili olanların ilk etapta faydalanacağı bir eser olduğunu düşünüyoruz. Benzer çalışmaların günümüz fıkıh problemleri ile alakalı olarak, başta din görevlileri olmak üzere bu ilimle alakalı olanlara bir kaynak olacağı kanaatindeyiz.

et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Muhtasari'l-Kudûrî mezhep müktesebâtında önemli bir kaynak niteliğine sahiptir. Çalışmamızın Kâsım b. Kutluboğa ve bu değerli eserin tanınmasına katkı sunması bize göre önemli bir neticedir.

BİBLİOGRAFYA

ABDÜRREZZAK, Ebû Bekir b. Hemmâm es-San`ânî, *el-Musannef*, Tahkik: Habîbur-Rahmân el-A`zamî, Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1390/1970, 1. Bsk, I-XII.

ALTIKULAÇ, Tayyar, “Bakkâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999.

_____. “İbnu'l-Cezerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 20, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999.

AHMED B. HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, Tahkik: Sıdkî Muhammed Cemîl el-Attâr, İkinci baskı, Beyrut: Dâru'l-Fiker, 1414/1994.

AL SHERAİFİN, Mohammad, “*İbn Kutluboğa'nın Tertîbu Esmâi'a-Sikât adlı eserinin tahkik ve Tahlili (Elif Harfi Bölümü)*”, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002.

ALİYYU'L-KÂRÎ, Nûruddîn Ebi'l-Hasen Ali b. Sultan el-Heravî, *Fethu Bâbi'l-İnâye bi Şerhi'n-Nukâye*, Tahkik: Muhammed Nizâr Temîm, Heysem Nizâr Temîm, Beyrut: Dâru'l-Erkam İbn Ebi'l-Erkam, 1418/1997.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, “Debûsî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994.

APAYDIN, Hacı Yunus, “Karâfî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001.

_____. “Kerhî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 2, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002.

AVCI, Casim, “Kufe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002.

AYBAKAN, Bilal, “Sübkî, Takıyüddîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010.

BAĞDÂDÎ, Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî Ebû Bekr İbn Neccâr, *Târîhu Medîneti's-Selâm (Târîh-u Bağdâd)*, Tahkik: Beşşar Avvad Ma'ruf, Birinci baskı, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2001.

BAĞDATLI, İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannefîn*, Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, (Maarif Matbaası tıpkıbasım-İstanbul, 1951), tarihsiz.

BARDAKOĞLU, Ali, “Hanefî mezhebi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997.

BAYDER, Osman, “Hanefi Fetva Literatürü ve Bedreddin eş-Şuhâvî'nin “et-Tırâzu'l-Müzheb” adlı fetva usulünün değerlendirilmesi”, *Bilimname*, Sayı: 229, 02.11.2015, ss. 211-229.

BEDİR, Murteza, “Nesefî, Ebu'l-Berakât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006.

_____. “Vikâyetü'r-Rivâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013.

_____. “Züfer b. Hüzeyl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013.

BEYHAKÎ, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-Kübrâ* Neşreden: Muhammed Abdülkadir 'Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, 1414/1994.

BEYZÂVÎ, Nâsiruddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *el-Ğâyetü'l-Kusvâ fî Dirâyeti'l-Fetvâ*, Tahkik: Ali Muhyiddîn Ali Karadâğî, Birinci baskı, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1429/2008.

BİLMEN, Ömer Nasûhi, *Büyük İslam İlmihâli*, Sadeleştiren: Mehmet Talu başkanlığında ilmi bir heyet), İstanbul: Yasin Yayınevi, 2003.

BROCKELMANN, Carl, *Geschichte der Arabischen (GAL)*, Leiden, 1943-1949.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Dimeşk: Dâr İbn Kesîr, 2002-1423.

Cerrahoğlu, İsmail, “Abdullah b. Mes'ûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1988.

DÂREKUTNÎ, Ali b. Ömer, *Sünenü'd-Dârekutnî*, Neşreden: Mecdi b. Mansûr, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996.

DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU, *Fetvalar*, Üçüncü baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları:1066, Halk Kitapları: 243, 2015.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, Tahkik: Sıdkı Muhammed Cemîl, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.

EBÛ ZEHRE, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa, *Ebû Hanîfe Hyâtuhû ve 'Asruhû Ârâuhû ve Fıkruhû*, İkinci baskı, Kâhire: Dâru'l-Fikr'l-'Arabiyye, 1366/1947, tarihsiz. Kitabın sonunda 1977 tarihi yazılı fakat basım tarihi değil.

EL-ELBÂNÎ, Şevket Kerasnîş, *et-Tashîh ve't-Tercîh 'ale'l-Kudûrî*, Basılmış Yüksek Lisans Tezi, Medine-i Münevvere: el-Camiatü'l-İslâmiyye (Külliyeti'ş-Şerî'a), 1417/1996.

EL-HAVÂRİZMÎ, Ebi'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmûd, *Câmiu'l-Mesânîd*, Haydarabâd: Dâiratu'l-Meârif, h.1332.

EL-MUTÎ'Î, Muhammed Buhayt, *Risâle fî Beyâni'l-Kutubi'l-letî Yu'avvelu Aleyhâ ve Beyâni Tabakât-i 'Ulemâ-i'l-Mezhebi'l-Hanefiyyi ve'r-Reddi 'Alâ İbn Kemâl Paşa*, Tahkik: Hasen Semâhî Suveydân, Dimeşk: Dâru'l-Kâdirî li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1429/2008.

ERDEN, Yasin, İbn Kutluboğa'nın Tahrîcû'l-akvâl fî mes'eleli'l-istibdâl İsimli Risâlesinin Tahkik ve Tahlili, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 39, 2018, ss. 89-148.

ERDOĞAN, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Beşinci baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

_____. "Hinduvânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 18, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 199.

GÖZÜBENLİ, Beşir, "Hâkim eş-Şehîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 15, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997.

_____. "Hasan b. Ziyad" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997.

GÜLLER, Muhammed Emin, "*İbn Kutluboğa'nın Nüzhetü'n-Nazar Haşiyesinde İbn Hacer'e yönelttiği tenkitler*", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi, 2018.

GÜNAY, Hacı Mehmet, "Semerkandî, Alâeddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009.

HAMİDULLAH, Muhammed, "Serahsî, Şemsüleimme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009.

İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilaziz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, Tahkik: Abdulmecid Tam'a Halebî, Dördüncü baskı, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1436/2015.

_____. *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Musemmâti bi 'Ukûdi Resmi'l-Müftî*, Tahkik: Hâmid Ali el-Alîmî, Birinci baskı, Karaçi: Dâru'n-Nûr li't-Tahkîki ve't-Tasnîf, Karaçi/Pakistan, 1436/2015.

İBN HALLİKÂN, Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtü'l-'Ayân ve Ebnâi'z-Zaman*, Tahkik: Hassân Abbas, Beyrut: Dâr-u Sâdir, 1398/1978.

İBNÜ'L-HÜMÂM, Kemaleddin Muhammed b. Abdilvahid es-Sivâsî el-İskenderî el-Hanefî, *Şerh-u Fethi'l-Kadîr*, Tahric: Abdurrezzak Ğalib el-Mehdî, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.

İBN 'İMÂD Ebu'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed el-Kazvinî, *Sunenu İbn Mâce*, Neşreden: Halîl Me'mûn Sîhâ, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1998.

İBN SA'D, Muhammed b. Sa'd b. Munî' ez-Zühri, *Tabakâtu'l-Kebîr*, Tahkik: Ali Muhammed Ömer, Kahire: Mektebe el-Hâncî, Kahire, 2001-1421.

İBRAHİM, Muhammed, *Hanefî ve Şafilerde Mezhep Kavramı*, Çeviren: Faruk Beşer, İstanbul: Nûn yayıncılık, 2015.

İLTAŞ, Davut, "Tahâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 39, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010.

İSMAİL PAŞA, Bağdatlı, *Hediyyetu'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, İstanbul: Müessesetu't-Târîhi'l-Arabî, 1951.

KALLEK, Cengiz, "el-Hidâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 17, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998.

_____. "İbn Ferhûn, Burhâneddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 19, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999.

_____. "İbnu's-Selcî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000.

_____. "Kudûrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002.

KANDEMİR, M. Yaşar, "İrâkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 19, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999.

_____. "İbn Hacer el-Askalânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 19, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999.

_____. "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000.

_____. "Moğultay b. Kılıç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 30, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2005.

KARA, Mustafa, "Dâvûd et-Tâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994.

KÂSİM B. KUTLUBOĞA, Ebû'l-Adl Zeynüddîn (Şerefuddîn) Kâsım b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî, Tahkik: Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, *Tâcu't-Terâcim*, Birinci baskı, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1413/1992.

_____. *Münyetu'l-Elma'î fî mâ Fâte min Tahrîci'l-Hidâye li'z-Zeyla'î*, Tahkik: Muhammed Zâhid b. Hasen el-Kevserî, Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezherîyye li't-Turâs, 1419/1999.

_____. *et-Tashîh ve't-Tercîh 'alâ Muhtasari'l-Kudûrî*, Tahkik ve Dirâse: Ziyâ Yunus, Birinci baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-‘İlmiyye, 1423/2002.

_____. *Mecmû'atu Resâili'l-'Allâme Kâsım b. Kutluboğa*, Tahkik: Abdulhamid Muhammed Dervîş ve Abdulalîm Muhammed Dervîş, Birinci baskı, Suriye/Lubnan/Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 1434/2013.

KÂTİP ÇELEBÎ, Mustafa b. Abdillâh Hacı Halîfe, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutub-i ve'l-Funûn*, Neşreden: Muhammed Şerefettin Yaltkaya ve Kilisli Rifat Bilge, Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1387/1967, I-II.

KAYA, Eyyüp Said, “el-Mebsût”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 28, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003.

_____. “Nâdiru'r-Rivâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006.

_____. “Nûh b. Ebî Meryem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007.

_____. “Zâhiru'r-Rivâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013.

KESKİNER, Osman, “İbn Kutluboğa el-Hanefî ve Kitâbu Takrîbi'l-Garîb adlı Eseri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi II*, Sayı: 4, 2002, ss. 39.

KEVSERÎ, *Bulûğu'l-Emânî fî Sîreti'l-İmam Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî*, Kahire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, 1418/1998.

_____. *Fıkhu Ehli'l-'Irâki ve Hadîsuhum*, Tahkik: Abdulfettah b. Muhammed Ebû Ğudde, Kahire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, 2002.

_____. *Husnu't-Tekâdî fî Sîreti'l-İmam Ebî Yûsuf el-Kâdî Radyallahu Teâlâ anhu ve Serhatun min Tabakâti'l-Fukahâ*, Kahire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, 2002.

KILIÇER, M. Esat, “Buhârî, Tâhir b. Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992.

KINALIZÂDE, Alâuddîn Ali b. Emrullah el-Hamîdî, *Tabakâtu'l-Hanefiyye*, Tahkik: Mahî Hilâl es-Serhân, Birinci baskı, Bağdâd: Dîvânu'l-Vakfu's-Sunnî, 1426/2005.

KIZILKAYA, Necmettin, “Zeylaî, Osman b. Ali”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013.

KIZILTOPRAK, Süleyman, “Memlük”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2004.

KOCA, Ferhat, “el-Muhtasar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 31, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006.

____. “İbnü’l-Hümâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000. XXI, 87-90.

____. “Kâsânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 24.

____. “Merğînânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001.

KOCA, Fehat; BEDİR, Mürteza “Ebu’l-‘Usr Pezdevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 34, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007.

KOÇKUZU, Ali Osman, “İbnü’l-Mukrî el-İsfehânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000.

KÖSE, Saffet, “Hafs b. Gıyâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 15, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997.

KUREŞÎ, Muhyiddin Ebî Muhammed Abdulkadir b. Muhammed b. Muhammed b. Nasrullah b. Sâlim Ebi’l-Fefâ, *el-Cevâhiru’l-Muziyye fî Tabakâti’l-Hanefiyye*, Tahkik: Abdulfettâh Muhammed Hulv, İkinci baskı, Riyad: Hicr li’t-Tibâ’a, 1413/1993.

KÜÇÜK, Raşit, “Abdullah b. Mubârek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1988.

LEKNEVÎ, Ebu’l-Hasenât Muhammed Abdulhay b. Muhammed Abdilhalim b. Muhammed Emînillah es-Sihâlevî, *Fevâidu’-Behiyye Fî Terâcimi’l-Hanefiyye*, Tashih ve Ta’lik: Muhammed Bedruddin Ebû Firâs en-Na’sânî, Birinci baskı, Mısır: Matbaatü’s-Sa’âde, 1324.

____. *en-Nâfi’u’l-Kebîr Şerhi’l-Câmi’i’s-Sağîr*, Karaçi: İdâratü’l-Kur’âni ve’l-‘Ulûmi’l-İslâmiyye, 1411/1990.

____. *Şerhu’l-Hidâye*, Tahric: Nuaym Eşref Nûr Ahmed, Birinci baskı, Karaçi: İdâratu’l-Kur’âni ve’l-‘Ulûmi’l-İslâmiyye, Karaçi, 1417.

MALİK B. ENES, *el-Muvatta’*, Tahkik: Kulâl Hasen Ali, Birinci baskı, Dimeşk: Müessesetu’r-Risâle Nâşirûn, 1432/2011.

MERĞİNÂNÎ, Burhâneddîn Ebu’l-Hasen Ali b. Ebî Bekr, *el-Hidâye Şerhu Bidâyei’l-Mubtedî*, Tahric: Muhammed Adnan Dervîş, Beyrut: Dâru’l-Erkam İbn Ebi’l-Erkam.

MEVSİLÎ, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li Ta’lîli’l-Muhtâr*, Tahkik: Beşşâr Bekrî ‘Arâbî, Dimeşk: Dâru’l-Kubâ’, 1425/2004.

MEYDÂNÎ, Abdulganî el-Guneymî, *el-Lubâb fî Şerhi’l-Kitâb*, Tahkik: Beşşâr Bekrî ‘Arâbî, Dimeşk: Dâru’l-Kubâ’, 1423/2003.

MİZZÎ, Abdullah Nezir Ahmed, *Muhtasarı'l-Kudûrî ve bi Hâmişihî et-Tercîh ve't-Tashîh 'Ale'l-Kudûrî*, Birinci baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Rayyân, 1426/2005.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, Tahkik: Nazar b. Muhammed el-Fâriyâbî Ebû Kuteybe, Birinci baskı, Riyad: Dâr Taybe, 1427/2006.

NESÂÎ, Ebû Abdirrahman Ahmed, *es-Sunen* Tahkik: Abdulğaffâr Süleyman el-Bündârî, Beyrut, 1991.

ÖĞÜT, Salim, "Ebû Yûsuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994.

ÖZAFŞAR, Mehmet Emin, "Vekî" b. Cerrâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013.

ÖZCAN, Tahsin, "Nâtıfı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006.

ÖZEL, Ahmet, "Bâcî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991.

_____. "Bezzâzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992.

_____. "İbn Âbidîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 19, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999.

_____. "Kâdîhan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001.

_____. "Sadruşşehîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2008.

_____. "Serûcî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009.

ÖZEN, Şükrü, "Sadruşşerîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2008.

_____. "Zâhidî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013.

ÖZER, Salih, Şihâbuddîn Ahmed İbn Ferâh el-İşbilî (ö. 699/1300) ve el-Kasîde el-Ğarâmiyye'si, *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 2, Güz 2007, ss. 249-265.

ÖZTÜRK, Abdülvehhab, "Edebü'l-Kâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994.

____. "Hassâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997.

SAKALLI, Talat, "İbn Kutluboğa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 20, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999.

SEHÂVÎ, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed, *ed-Davu'l-Lâmi'li-Ehli'l-Karni's-Sâbi'*, Beyrut: Dâru'l-Ceyl, Beyrut.

SERAHSÎ, Ebû Bekr Şemsuleimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife (Dâru's-Sa'âde), aslı hicrî 1331, fotokopi olarak tıpkıbasım 1409-1989.

SEYYİD, Eymen Fuad, "Makrîzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003.

SEZGİN, Fuat, *Târihu't-Turâsi'l-'Arabî*, Tercüme: Mahmuûd Fehmi Hicâzî, Riyad: Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmî/Câmi'atü'l-Melik Suud, 1411/1991.

SİFİL, Ebubekir, "Haddâd, Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 14, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1996.

____. "Zeylai", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013.

SUYÛTÎ, Celâluddîn Abdurrahmân, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, Tahkik: Ebu'l-Fazl İbrâhîm, Birinci baskı, Beyrut: Matbaa İsa el-Bâcî el-Halebî ve Şurekâhu, 1384/1964.

ŞAHİN, Kamil, "Halvânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 15, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997.

ŞÂTIBÎ, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Lahmî el-Ğirnâtî, *el-Muvafakât*, Tahric: Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âl-i Selmân, Birinci baskı, Suudi Arabistan: Dâr-u İbn 'Affân, 1417/1997.

ŞEVKÂNÎ Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-Tâli' bi Mahâsini men Ba'de'l-Karni't-Tâsi'*, Kahire: Dâru'l-Kitâb el-İslâmî, 1348.

TÂCÎ B. KÂSİM, Muhammed Hüseyin, Yayınlanmış Doktora Tezi, *el-İmam el-Hâfız Kasım b. Kutlubuoğa el-Haneî Hayâtuhû ve Âsâruhû Me'a Tahkiki Kitâbihi "Tahrîc Ehâdis Usûli'l-Pezdevî"*, Karaçi Üniversitesi İslami Araştırmalar Enstitüsü, 1416.

TAŞ, Aydın, "Şeybânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 39, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010.

TEMİMÎ, Takıyyuddin b. Abdilkadir et-Temîmî ed-Dârî el-Gazzî el-Mısrî el-Haneî, *et-Tabakâtü'-Seniyye Fî Terâcimi'l-Haneîyye*, Tahkik: Abdulfettah Muhammed el-Hulu, Birinci baskı, Kâhire: Dâru'r-Rifâ'î/Hicr li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşr, 1410/1989.

TİRMİZÎ, Ebû İsa b. Muhammed b. İsa b. Sevre et-Temîmî, *el-Câmi'u's-Sahîh (Sünenu't-Tirmizî)*, Tahkik: Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1397/1977.

TOMAR, Cengiz, “Sehâvî, Şemseddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009.

ULUDAĞ, Süleyman, “Avârifü'l-Maârif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991.

____. “İbnü'l-Fârız” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000.

UZUNPOSTALCI, Mustafa, “Burhâneddin el-Buhârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992.

ÜNAL, Halit, “Attâbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991.

____. “Bedâiu's-Sanâi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992.

____. “el-Asl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 3, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991.

YAMAN, Ahmet, “Yahyâ b. Zekeriyâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013.

YAHYALI, Davut, “Meydânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2004.

YAŞAROĞLU, M. Kâmil, “Kirmânî, Rükneddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002.

YAVUZ, Ali Fikri, *Açıklamalı-Muâmelatlı İslam İlmihali (İslam Fıkhu ve Hukuku)*, İstanbul: Çile Yayınları, 2007.

YAVUZ, Yunus Vehbi, “el-Câmiu'l-Kebîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993.

YAYLALI, Davut, “Mevsîlî, Abdullah b. Mahmûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2004.

YAZICI, İshak, “Ebu'l-Leys Semerkandî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009.

YİĞİT, İsmail, “*Memlûkler*”, *Siyâsî Dinî Kültürel Sosyal İslam Tarihi*, İstanbul, 1991.

_____. “Aynî’yi Yetiştiren Memlukler Dönemi İlmî Hareketine Bir Bakış”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11-12 (1993-1994), İstanbul, 1997, ss. 27-45.

_____. “Memlûkler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2004.

ZEHEBÎ, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyer ‘Alâmu’n-Nubelâ*, Tahkik ve Tahrir: Şuayb Arnaûd başkanlığında ilmi bir heyet, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1402/1982.

ZEYLAÎ, Cemâluddîn Ebî Muhammed Abdillâh b. Yusuf el-Hanefî, *Nasbu’r-Râye li Ehâdisi’l-Hidâye*, Tahkik: Muhammed Avvâme, Cidde: Dâru’l-Kible li’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye/Muessesetu’r-Rayyân/el-Mektebetu’l-Mekkiyye.

ZİRİKLİ, Hayreddin, *el-A’lâm Kâmûsu Terâcimi li-Eşheri’r-Ricâl ve’n-Nisâ mine’l-Arabi ve’l-Müsta’ribîn ve’l-Müsteşrikîn*, On beşinci baskı, Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 2002.